

Természettudományi Pályamunkák. Kiadja a' Magyar Tudós
Társaság (hung.). 1. A' Magyarországi Pokolvar, annak
természete, okai, óvó és gyógymódjai (hung.)

Magyar Kir. Egyet. bet.
Budán; Buda 1837

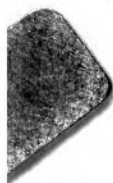
Signatur: 54907-B.1
Barcode: +Z169752600
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ169752600>
Umfang: Bild 1 - 172

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanzeigen. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

Alt-

54907-B.

4.3. Nn. 16a.

171

1.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI
P Á L Y A M U N K Á K.

KIADJA
A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

ELSŐ KÖTET.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.
1 8 3 7.

Tud 1.2
1837-1838

43. Nn 160

A'

MAGYARORSZÁGI

P O K O L V A R,

ANNAK TERMÉSZETE, OKAI,

ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

IRTA

TOPPERCZER TAMÁS,

O. DR., NS. CSONGRÁD VÁRMEGYE' TISZT. FŐ ORVOSA.

ELSŐ RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1837.

Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est.

A. Lucan. Pharsal. L. IX.

E L Ő S Z Ó.

Azon tizenegy felelet' czímei, mellyek az 1833ra feltett természettudományi ezen kérdésre: „Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?“ 1835-ben martius' 19-kéig érkeztek, elé levén adva az Évkönyvek' III-dik kötetében, itten az azokról szólott birálatok tétetnek közzé, hogy lássék, mikre alapította a' VI-dik nagy gyűlés, jutalmazását.

A' három bíráló rendes tag. D. Gebhardt Ferencz, D. Bugát Pál, D. Horvát József egyezően jegyezte ki a' többiek között elsőnek e' jelmondatut: „*Cyniphias inter pestes tibi palma nocendi est*“, nyelv'tekintetében azonban az író által teendő kijavítás után.

Mert, írta Gebhardt: „A' többek közül, kik eredetikép (ámbár különböző szerencsével) feleltek a' pályakérdésre, ez azon okból érdemli

*

meg az elsőséget; mivel a' tárgyak' mennyiségével és fontosságával messze felül haladja társait; legjobban felfogta a' kérdést, midőn annak részeivel létalapos összefüggésben lévő tárgyról is értekezni igyekezett; mi által munkája a' többiekkel összehasonlítva a' legtökéletesebb; a' munka csaknem egész folyamatjában eredeti; a' tulajdon magyarországi pokolvart jelesen különböztette meg a' lépfene-pokolvartól és más hasonló nyavalyáktól, annak sajátságait legpontosabban jelelte ki; természeté', okai', és sikeres gyógyítása' végképi felfedezésére jóltévő világot terjeszt. Nézetei, természetéről és okairól eredetiek; a' közlött gyógy módja a' valósághoz leghasonlóbb. Állításait tapasztalási és tiszta élettudományi alapokra építetett okokkal támogatja. Az egészet logice adja elő."

Dr. Bugát pedig ismertető véleményét erről ekképen végeze: „Ezen értekezés a' szerzőnek több oldalú tudományosságát és olvasottságát mutatja, de gazdag az még a' szerző által tett tapasztalások' oldaláról is, melly a' feladott tárgyat a' legtöbb oldaláról tekintve fejtegeti, az írónak a' segéd tudományokban ne-

vezetesen a' physico-logicában mint az orvosnak fő diszében való járatosságát a' munkának szinte minden lapján kitünőleg láthatni, 's a' munka kiadható is, jutalma mellett."

Dr. Horvát József következő ókainál fogva tartotta ezt legkielegítőbbnek:

1-ör. „Mert ennek szerzője nem elégedvén meg a' kérdés' tárgya' minden tüneténeinek hű rajzolgatásával, azon igyekezék egyszersmind, hogy mellesleg azon bajokat és betegségeket is, mellyeknek a' pokolvarhoz akármelly időszakban valami hasonlatosságok lehetne, felhozza, és az ezek meg a' pokolvar közt levő különbséget minél világosabban az olvasónak elébe tüntesse.

2-ör. Ügyes fontolgatás és figyelmes összehasonlítás által a' pokolvar' kórjelei közül a' legkülönösebbeket, legbélyegzőbbeket (pathnomicusokat) kijelelvén, a' kérdésben forgó betegség' természetére legtöbb világosságot tudá árasztani.

3-ör. A' nyavalyának mind belső, mind külső okait, ha nem egyaránt meggyőzőleg is, de minden többi vágytársai között legalaposabban fejtegeti.

úgy ki a' kérdést, mint az első, mindazonáltal saját tapasztalások után készült, sok hasznost, oktatót és alapos nézeteket foglal magában, 's a' nyelv tiszta és folyó.

Hasonlóképen másod karbelinek nyilatkozatát ezt dr. Bugát, benne sok tudományosságot találván, 's mivel szerzője sokat ön tapasztalásaiból, mintegy a' természet' könyvéből olvasva közül. A' nyelv ugyan, írta Bugát, itt ott gondosabb lehetne, és néhány műszavakkal sincsen megelégedve; azonban e' részről sincsen olly hátra a' szerző, hogy munkája a' közönség előtt meg nem jelenhetne.

Dr. Horvát József ellenben másod karbelinek ezen jelszavút ítélte: „*Kiki annyit tegyen hazája' javára, mennyit köréhez képest tehet.*“

Ezen három bírólának mind az ajánlottak mind a' nem annyira érdemesekre nézve okokkal támogatott véleményei, az augusztus' 27. 1835. tartott heti ülésből, melly azokat felolvastatások után egyeztette, az ugyan ezen évbeli VI-d. nagy gyűlés eleibe terjesztetvén sept. 1-ső napján a' véleményeket, ez jóvá hagyta, olly kifejezéssel, hogy ezen jelmondatú: *Kiki annyit tegyen hazája' javáért* 'stb, dicsérettel említessék

meg, mivel dr. Bugát Pál is azt, mint szerencsés előadásu compilatiót, arra érdemesnek találta.

Ezek után a' pecsétetes levelkék' felbontásakor tudódott ki, hogy elsőnek szerzője dr. Toperczer Tamás, Csongrád vmegyei tiszteletbeli fő orvos; a' másodiké dr. Csorba József, Somogy vármegye' rendes fő orvosa 's m. t. t. lev. tag: a' kilencz jelmondatos levelke pedig töretlenül égettetett el, miként ezt az Évkönyvek' III-dik kötete eláadja.

Költ Pesten, a' VI-dik nagy gyűlésből, 1835.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknak.

E L Ő S Z Ó.

Hazánk' azon táján, hol a' pokolvar honosnak mondathatik, kezdvén orvosi pályámat; aggódással teltem el, midőn egy pokolvarban szenvedő beteghez hivattam: mert tanulásom' egész ideje alatt nem volt alkalmam ezen nyavalyát láthatni; azon szavak pedig, mellyeket már megőszült tanítómtól ezen betegség' gyógyítása felől hallék, épen fel nem bátoríthattak; mert, őszinte vallomása szerint, hosszas 's kiterjedt sebészi gyakorlatában, csak egyetlenegy szerencsés kimenetelű pokolvar-eset került elő.

Érintett aggodalmamat, mindjárt az Alföldre jutásomkor, beszéd közben tek. V.....s úrnak kinyilatkoztatám, ki ebbeli nyugtalanságomat azon tudósítással mérséklelte: hogy e' mostani lakhelyemen nem rég' halt meg egy sebész, ki ezen betegség ellen csálhatatlan orvoslásmódot gyakorlott, és annak leírását maga

után hagyta, melynek egy példánya az itteni gyógyszer-tárba tétetett le.

Alig hihettem, hogy ezen egyszerű, oly mindennapi szerekből álló gyógymód (melynek leírását, ne hogy idegen szinekkel láttassam dicsekedni, szórúl szóra Toldalék gyanánt értekezésemhez ragasztottam) annyira hatalmas legyen egy oly nyavalya' meggyőzésére, melyről legtapasztaltabb sebészink őszintén megvallják, hogy ellene tehetetlenek.

Minthogy azonban a' dolog' valósága sokfelől bebizonyodott, 's e' gyógymódnak tapasztalt ereje többektől magasztaltatott; mivel végre maga a' helybeli gyógyszeres úr is St... halála után a' Toldalékban leírt szereket több betegeknek legsikeresebb foganattal javalá: valami bizonyost, az iskolában tanult bizonytalannal felcserélni nem akarván eltökélem magamat, hogy előadandó alkalommal a' másoktól több ízben oly szerencsés kimenetellel üzött tapasztalat' valóságáról, annak ismétlésével, ön győződésemmre bizonytságot szerzendek.

E' végre a' Toldalékban felhozott szereket az ottan előadott mód szerint pontosan megrendeltem, 's a' következmény legfényesebb leve. Azóta (9. esztendő alatt) sohasem alkalmaztattam pokolvar ellen más gyógymódot, 's mindig növekedő, csaknem határtalan bizodal-mam még egy esetben sem csalt meg. Ezen állításom'

Különös tárgya lön fontolásomnak a' közlendő orvoslásmód' olly fényes, olly bizonyos fogantaja. Igyekeztem a' pusztán átvett empyriát okszeres módon magamnak megmagyarázni; minek következménye: nézetemnek a' betegségről divatozó nézettől eltérése.

Megjelent azonban a' *magyar tudós társaság'* második köz gyűléséből a' *természettudományi jutalomkérdésnek kihirdetése*, melly felelettel már több év óta foglalatoskodván, eltökélém magamat, hogy elébbeni dolgozásaimat a' kérdésben különösen érintett pontokhoz alkalmazandom.

Nagy félenkséggel kezdém e' munkát, megfontolván azon tulajdonságokat, mellyek egy jutalmazandó értekezésben okvetetlenül kívántatnak. Éreztem az olly munkához kívántató litteraturai segédeszközök' hiányát, mellyeket csak a' fő város' nagyobb könyvtárai, nem pedig egy faluhelyen gyakorló orvos' környülményei nyujthatnak. Esmértem a' magyar nyelvben csekélyebb járatosságomat, mivel azt mindeddig, hivatalos jelentéseken, 's levelezéseken kívül, nagyobb tudományos értekezésre még nem használtam. Ezen két tekintet elegendő lett volna, a' reám nézve hihetőleg nem kedvező kimentelű bajvivástól elidegeníteni; ha fel nem bátorított volna azon szép cél' megfontolása, mellyet ítéletem szerint a' tudós társaság a' jutalomkérdés' szer-

kezetében szemmel tartott: mely szerint a' magyar orvosok' szűnyadozó munkásságokat fölébresztetni, tudományos tárgyak' eredeti kidolgozásával a' magyar nyelvet 's litteraturát kiképezni 's gazdagítani, az orvosi tudományt bővíteni, a' szenvedő emberi nemet segíteni, 's így hasznos munkásságát tisztelt tagjai szűk' körén kívül is egész hazánkban példa 's útmutatás által terjeszteni igyekszik.

Ezen kitűzött nemes czélok' egyikéhez vagy másikához bármelly kís részben járulni igyekeztén, a' felhozott ellenző körülmények' ellenére is elhatározta magát a' szerző értekezése' kidolgozására; annak kiváltképeni tiszta practicus irányzatát, és tapasztaláson alapúlt taglalatját vévén fontolóra: értekezése csupán csak tapasztaláson alapúlt észrevételeket 's természet szerinti hiv pokolvari rajzolatot foglal magában. Igyekezett a szerző minden kényállitás' elkerülése mellett csak hasznos practicus tapasztalásokon alapúlt tetteleges dolgokat felhozni, 's theoreticus következményeit csak ezen forrásból meríteni.

Ezen szempontból menvén ki, kénytelen a' szerző megvallani, hogy értekezésének a' pokolvar' okairól 's óvó módjairól szóló részén, az okfürkészeten létező homály miatt, legkevesebbé sem felelhet meg a' várakozásnak, noha „a' beteségektől óvni“ orvosi munkásságunk' legszebb része. Talán az értekezés' többi szaka-

sza, melyek a' pokolvar' jeleiről, természetéről és gyógyításmódjáról szólnak, mivel azok inkább a' tapasztalásból merítendő, a' jutalomkérdés' kívánatinak jobban megfelelnek.

Értekezésem' felhozott hiányai még inkább szembe-
tűnők, mivel nincs gyakorlott kéz, mely fényes elő-
adás által annak gyengéit, eltakarhatná, 's a' nagy kér-
desben lévő jót, a' gyengébb rész' javára fordíthatná.

Ha közrebocsátásra, érdemesnek itéli a' tudós tár-
saság ezen értekezést, kétszerte boldogítva érezendi ma-
gát a' szerző, részint azon óhaj tandó bizonyosság miatt,
hogy nem fogott hasztalan munkába; részint azon meg-
győződése által, hogy egy csalhatatlan orvoslásmód'
megismertetésével egy veszedelmes betegség ellen mind
az orvosoknak, mind a' betegeknek hasznos szolgálá-
tot tett.

A' szerző.

B E V E Z E T É S.

*P*okolvarnak mondunk különmemű állati méreg által okozott helybeli 's határozott üszögöt erős helybeli visszahatással. Úgy tűnik fel hazánkban, és mint olyan, léssen vizsgálatunk' tárgya.

A' nélkül, hogy itten bővebb fontolgatásba, 's bebizonyításba ereszkednénk a' meghatározás' helyes vól-táról, mellynek természetbeni alapítását vizsgálatunkból következtetni úgy is reményljük: a' betegség' neveze-teire meggyünk által.

Magyarúl: *pokolvar*.

Deákúl: *carbunculus*, *carbunculus contagiosus*, *carbunculus gallicus*, *c. polonicus*, *c. septemtrionalis*, *furunculus gangrenosus*, *carbo pruna*, *ignis persicus*, *morbis pustulosus fennicus*, *pustula gangrenosa*, *pustula livida*, *erthonius*, *pustula maligna*, *pustula sibirica*, *pemphigus hungaricus*.

Görögül: *anthrax*.

Arabs nyelven: *giamrach*.

Persául: *atshac*.

Németül: *Karbunkel*, *Karfunkel*, *die brandige Geschwulst*, *ungrische Brandborke*, *Milzbrand-Blatter*, *Milzbrand-Carfunkel*, *bösartige Blatter*, *blaue Blatter*, *schwarze Blatter*, *Brand-Blatter*, *Brandbeule*.

Francziául: *charbon, carbuncule, antrax, pustule maligne, absces gangreneux, puce maligne, bouton maligne, feupersique.*

Tótúl: *csarna krasta.*

Lengyelül: *ponietrzna chrosta.*

Oroszúl: *ОГНЕHHОМ Беpeдъ.*

Olaszúl: *Carboncello, crusco, carbonchio.*

Spanyol nyelven: *lobanillo.*

Angol nyelven: *carbuncle antrax.*

Ezen elég hosszú névlajstrom' átfutásából, melyet meghosszabbítani könnyű lett volna, néhány észrevételt kell tennünk:

1-ször: hogy általok egyetleneg betegség nem értődhetik;

2-szor: hogy némellyek közülök, a' betegség' külső idomját, mások természetét, különégeit, vagy a' szerzőnek a' betegség' felőli külön nézeteit fejezik ki.

3-szor: hogy a' nevezetek' többsége, a' betegség'nek bizonyos nemzeteknél, 's bizonyos országokban, előfordulását kizárólag jelenti, 's azért a' pokolvar't honos, nép-betegségnek állítja.

A' mi észrevételünk' első pontját illeti, hogy az ismétléseket elkerüljük, ezt most érintés nélkül kell hagyni, mivel a' betegség' leírásában 's az okfürkészetben úgy is azt fogjuk, a' mennyire lehet, vizsgálni.

Második észrevételünkre nézve örömmel látjuk, hogy a' betegség' magyar nevezete: 'pokolvar', a' legszerencsésebbek közé tartozik, mivel kijelelvén rokonságát a' gonosz elvvel, nem csak gonosz tulajdonságát 's különösségét fejezi ki; hanem érinti egyser'smind a' betegség' formáját: 'var', minthogy többnyire csak mint var kerül orvoslás alá, első szakaszában, hol még mint hólyagocska tűnik szembe, a' szükséges figyelmet elkerüli. A' többi nevezetek között talán a' német 'ungari-

sche Brandborke’ leghelyesebb de még is nagyon határozatlan.

Ezen felhozott német elnevezés minket a’ betegség’ neveiből húzott harmadik észrevétel’ taglalására vezet. Említettük, hogy a’ pokolvar, (mit több nevei jelenteni látszanak) honos külön nép-betegség légyen. Maga a’ jutalomkérdés’ tartalma, melyre felelni mostani igyekezetünk, ebből a’ szempontból van szerkesztve, a’ pokolvart honos nyavalyának határozván: “*Mi a’ Magyarország’ némely vidékein előforduló pokolvar’ természet-e stb.?*”

Ezen tekintet (auctoritas) feleslegessé teszi az endemicus nyavalyák’ bebizonyítását, elegendő csak néhány példát említeni. Ki nem esméri a’ váltólázakat a’ mocsáros vidéken? jusson eszünkbe az Alföld, Bánátunk, a’ régi magyar pestilentialis láz: ide tartoznak a’ hollandus lázak; a’ romagnia malaria’ szüleményei, a’ tengerparti sárga láz, meleg tartományokban; a’ napkeleti cholera, a’ kairoi pestis, a’ scarlievo stb.

Szintúgy nem szenved kétséget, hogy találhatunk olly betegségek, melyek családbetegséghez hasonlítván, egyes nemzetek’ vagy néposztályoknak többnyire csak tágasb értelemben tulajdoni, ’s ezen értelemben hivathatnak népbetegségeknek. Említem itt a’ magyar *csömört*, a’ lengyel *fürtet*, az albinos *bőrkiütéseket*, a’ cajennai *malrouget*, az islandi *lictroát* (Radeseuche), a’ *crimiai betegséget*, az aleppói *sömört*, az aszturiai *ont* a’ szerezsen *yans* ’s *pians* stb.

Ezen eltávozás után térjünk vissza a’ kérdéshez, vajjon a’ pokolvar tartozik-e az egyik, vagy másik rendbeli betegséghez, vagy mind a’ kettőhez számíthatik? A’ mi a’ kérdésnek első részét illeti, hogy “a’ pokolvar honos betegség légyen-e?” arra már a’ tudós társaság, jutalomkérdésében, helyettem ige-nel felelt. Részemről meggyőződésből írom alá ezen véleményt, nem mintha a’ pokolvar, több ezelőtt felszámolt betegségek’ módjá-

ra, kizárólag egy vidékre tartoznék, 's annak határán keresztül nem hatna, vagy egy külön nemzethez a' nélkül, hogy másnál elő nem fordulna; mert kétséget nem szenvedhet, hogy a' pokolvar nem Európában, hanem mind az ó, mind az új világ' többi részeiben is szemléltetett.

Ha mindjárt minden kétségen túl van is a' pokolvarnak a' világ' minden részeiben előfordulása; annyi mégis bizonyos, hogy a' nagyon ritka betegségek közé tartozik. Innen magyarázható annyi orvosi írók' hallgatása az olly gonosz indulatú betegség felől, millyen a' pokolvar; mert a' gyakorló orvosi írónak feladásul csak azon betegségek szolgálhatnak, mellyek ön észrevétele 's tapasztalása' tárgyai valának. Eszembe jut ittten *Wichmann*' hallgatása, *Hecker*' és *Weikard*' vallomása.

Az eddigi tapasztalások szerint a' pokolvar csak Magyar-, Muszka - 's Lengyel-országban honos, 's ezekben a' tartományokban is csak bizonyos vidékeken; így különösen Magyarországon az Alföldön.

Az ezen tapasztaláson alapult észrevétel eyszer's mind feleletül szolgál kérdésünk' második részére: "nép betegség-e a' pokolvar?" Tekintvén a' vármegyéket, mellyekben a' pokolvar gyakrabban előfordul: úgymint: Békes, Csongrád, Csanád, Bács vármegyéket; találunk benne a' magyar helységeken kívül többeket, mellyekben tótok, ráczok laknak, a' magyarokat pedig, mint a' külföldnek legtöbb írói, a' tótokhoz nem számítjuk. Tehát hazánkban is a' pokolvart olly egymástól igen különböző nemzeteknél találjuk: melly környüálás inkább a' pokolvar' honos bélyegére, azaz a' betegségnek egy vidéken hasonló életmód 's külső befolyásoktól származó eredetére mutat, mint nép-nyavalyára. Ezen állítást erősíti az, hogy a' pokolvar Lengyelországban, Estlandban, Lithvániában honosilag fordul elő, ámbár ezen tartományokat a' slav nemzeten kívül németek is lakják. Így honilag fordul elő a' pokolvar

Muszkaoországban is, kiváltkép' ázsiai tartományaiban, ámbar azoknak lakosai sokféle nemzetekhez tartoznak.

Már Plinius is bizonyítja, hogy a' pokolvar honosilag jelent meg: "L. Paulo, Q. Martio Censoribus primum in Italiam carbunculum venisse annalibus scriptum est, *peculiare provinciae narbonensis malum.*" Lib. 26. Cap. 1. .

Itten, hol a' pokolvar' természete' esmerésére néhány világot hintő kórtudományi pontokat hoztunk elő, a' betegség' korát sem hagyhatjuk említetlenül. Némelly betegség' földről eltűnni látszik; mint: a' Mózsés' *lepra*-ja, az angol izzadás, Hippokrates' *melen*-ja; más betegségek megint későbbben tűntek fel, nevezet szerint a' *hólyagos himlő* a' keresztstadak' idejében (Arabia-ban a' VII. század' közepén), a' *bujasenyv* Amerika' feltalálásakor, legújabb időkben a' *cholera*. — A' pokolvarról, már *Hippokrates* az orvosi tudomány' atyja, 's *Celsus* az orvosi Ciceró szól. A' 17-dik 's 18-dik században majd minden klinicus író tesz említést a' pokolvarról. A' magyar históriában a' pokolvarról említés-nincs, vagy mivel nagyon ritka volt a' betegség, vagy mivel valami nevezetes ember nem lett áldozatja.

Mint valóságos járvány a' pokolvar még alig tapasztaltatott, mindig szórványosan fordul elő még az olly tájékon is, melly valóságos hazája. Azonban tagadhatatlan, hogy némelly időszakasban gyakrabban, máskor ritkábban fordul elő. A' járványos váltólázak' megszűntével mintha ritkább volna a' pokolvar is.

Hogy a' pokolvar azon-egymikben többször is előfordulhat, annak bebizonyítására szabad legyen egy-néhány példát említenem. A' Toldalékban felhozott legjobb idejű kisasszony 12 esztendő alatt kétszer szenvedett pokolvarban. S..... földmérő úr a' második példa, ki háromszor szenvedett pokolvarban, és mind a' háromszor balkezén jött elő: először 1816-ban balkeze' derekán, másodsor 1828-ban hüvelykének 2-dik ízén; harmad-

szor 1832-ben közép ujjának 3-dik ízén. Legelőször a' pokolvar legmérgeesebb, másodszor gyengébb, harmadszor csekély volt; de mégis minden bélyegző (pathognomicus) 's mindjárt felhozandó kórjeleket szembetűnőleg mutatván, a' betegségnek csökkenése inkább a' pokolvar' megesmérésevel tüstint használt orvosi szerek' hatásának tulajdonítható. Még egy igen derék asszony-ságot esmérek, kinek jobb hüvelykén kétszer támadt pokolvar.

Ki a' pokolvarról bővebb litteraturával kíván meg-esmérkedni, azt jobb kútforráshoz nem utasíthatom, mint Frank József e' czímű munkájához:

Praxeos medicinae universae praecepta etc. Partis I-mae editio altera denuo elaborata. 1826. *Lipsiae.* *Volu-minis 1-mi sectio 2-da* 490 — 512-ik lap. 13-ik czík-kely: *De Anthrace et Carbunculo.*

1826-ik esztendő óta a' pokolvarról újabb litteratura csekély, 's többnyire az orvosi folyóirásokban, 's nagyobb orvosi tárákban (encyclopediákban) keresendő.

Ujabbak:

Krajcsir de anthrace et carbunculo. 1828. *Pestini.*

Krahn dissertatio de carbunculo 1827. *Berolini.*

Hoffmann Neue praktische Erfahrungen über den Milzbrand- Carbunkel, 1830. *Stuttgart.*

Orvosi Tár 1831. Dr Pólya fordítása: Bretschler Professor' értekezésének.

A' BETEGSÉG' LEÍRÁSA.

A' pokolvar' nevei' felszámításánál előakadt azon kételkedésünk, hogy annyi 's különböző nevezet alatt ugyanazon egy betegség nem értethetik; úgy hiszem, hogy a' még gyakorlatlan orvos is elesmérendi, hogy az, idomjokra, természetökre, eredetökre, befolyásokra nézve egymástól különböző betegségek közül, mellyek a' számtalan nevezetekre okot adtak, némelylek a' pokolvarrali ugyanazonságra, vagy rokonságra, nagyon kényfeltételes joggal számíthatnak. Ezt 'már a' régibb orvosok is elesmérték, 's erre bizonyságul szolgálnak ezen betegségnek felosztásai; köztök legközönségesebb volt:

- 1) jó indulatú pokolvar;
- 2) rossz indulatú pokolvar pestissel;
- 3) rossz indulatú pokolvar pestis nélkül.

Én a' következő felosztást javaslom:

1) *Helyben támadt idiopathicus pokolvar*, melly Magyarországbán honos, 's a' jutalomkérdés tárgya;

- 2) *kórjeles-pokolvar* vagy pestises pokolvar;
- 3) *lépfene-pokolvar*;
- 4) *fattyu pokolvar*, vagy az úgy nevezett jó indulatú pokolvar.

Ezen felosztásomban kijelelt renddel igyekszem a' betegséget hiven 's természet szerint leírni, mint azt gyakran észrevenni elég alkalmam volt; mások' észre-

vételeit csak az el nem kerülhető hiányok' kipótlására, 's homályos környülmények' felvilágosítására használandom.

Mivel a' jutalomkérdés' feladása egyedül az idiopathicus pokolvar: a' Magyarországhban honos pokolvar; tehát minden figyelmemet 's igyekezetemet annak leírására, 's természete' felvilágosítására fogom fordítani. Felosztásom' többi czikkelyeit, melyek csak a' munka' kiegészítésére, 's a' fő czikkelynek minden oldalról való bővebb megismertetésére szolgálnak, mint az említett használások' elérésére irányosan felelőnek vélteket, csak rövideden fogom érinteni. A' pestises pokolvar' leírását, mivel azt a' jutalomkérdés' értelme, tárgyaiból kizárja, egészen elmellőztem; különben is a' szerzőnek e' munkánál egyedül a' másolás' érdeme maradt volna.

Az idiopathicus, vagy magyarországi pokolvar.

A' körjelek' előszámlálásánál igyekeztem egyszer'smind minden diagnosticus pontokat megvizsgálni. Kijelelem az utat, mellyen szándékom' véghezvitelére indulok; minden megjelenő körjellel 's minden változással, azon betegségeket mindig fel fogom hozni, melyekkel egyik vagy másik kifejlés' szakaszában hasonlatossága van. Célom ezen igyekezetnél, hogy a' megkülönböztető jelek' szorgalmas kiemelésével kivált a' kezdő, minden történhető tévedés' elkerülhetésére, útmutatást nyerjen. Talán némelly gyakorlottabb practicus is, kinek a' pokolvart látni vagy épen semmi, vagy igen ritka alkalmatosság adódott, ezen próbámnak valami hasznát veendi.

A' pokolvar' diagnosticájának fontossága 's haszna nem csak eszképen van elesmervé; hanem practicus kivitelre is érdemesnek tartatott. Igy Frank József nagy munkájában: *Praxeos medicae universae praecepta*, a'

pokolvarnak jeles diagnosticájával, az orvosi litteraturát különösen meggazdagította. Így Töltényi professor *De diagnosi Erysipelatis*, és Krajtsir *De carbunculo et anthrace* írt értekezéseikben a' pokolvar' jól megismértették. Legújabbán Dr. Oelze, Hufeland' *journaljában*; Wichmann, jeles munkájában *Ideen zur Diagnostik*, több bőrkiütéseket említ, melyeknek egyik vagy másik időszakában, több vagy kevesebb hasonlatosságuk van a' pokolvarral: melyet bizonyosan azért nem vehetett észre, mivel neki nem volt alkalmatossága a' pokolvar' természetben szemlélhetni.

A' pokolvar' s más betegségnek e' tájon való gyakrabbi előfordulása s a' néha elég kiterjedt orvosi gyakorlat engem olly helyzetbe tettek, hogy a' pokolvar' diagnosticáját magam szerzett tapasztalásimból meríthetem. Csak a' pestises pokolvarnál használtam tisztelt tanítóm Nságos Bene úr' rajzolatjait, s a' mérges szömörcczétől (rhus toxicadendrum) származó kütagnél felhozandó kútfőt.

Némelly orvosok a' pokolvarnál néhány pathologicus előjeleket vettek észre, ú. m. bágyadtságot, rosszülétet, lázt, még pedig 5—6 nappal a' betegség' kitörése előtt. Nagy fontosságuk a' betegségek' előjelei az orvosi gyakorlatban, úgy hogy sokszor eltávoztatik egy jókor adott hánytató által a' himlő, typhus, vagy a' pestis' ragálya is, mielőtt még csiráját kifejthette volna; sokszor elhárította már egy érvágás az agyvelő-, vagy tödővérzés' előjeleinél a' veszedelmes következtetéseket. Azon orvosok, kik a' pokolvar' előjeleit feljegyezték, rajtok, fájdalom! semmi különeműséget nem vettek észre, minél fogva több betegségek' előjeleitől megkülönböztethettek, s megismerésökből a' gyógymódra hasznáramlott volna. En illyes eljárókat soha sem vettem észre, s azon betegek is, kiket alkalmatosságom vala szemmeltartani, vagy a' kikkel a' felől értekezhettem, ugyanazt bizonyították; pedig voltak köztök miveltebb rendűek is, kiknél nagyobb az érzékenység minden

egészségbeli kisebb változás iránt is, hogysem azok figyelmöket elkerülhették volna.

Az első tünetény, mellyel a' pokolvar mindenkor fellép: egyetlen egy kásaszemnyi, sárgás nyirkkal telt hólyagocska, a' ruhákkal nem fedett külbőrön. A' hólyagocska mindig egészséges bőrhelyen támad, mellynek feltünte után környéke általa semmi észrevehető beteges elváltozást nem szenved. A' beteg a' hólyagocskában érezhető kis viszketegségen kívül, egyéb bajról nem panaszkodik. A' hólyagocska a' leírt alakban alig marad néhány, 's igen ritkán 24 óráig.

Ezen minden kórjel előtt, 's minden esetben megjelenő hólyagocskánál fogva, a' pokolvart első szakaszában könnyen megkülönböztethetjük olly bőrbetegségek-től, mellyekhez utóbbi szakaszaiban hasonlatossággal bír, tudván: hogy ezen bőrbetegségeknek első kórjelök nem hólyagocska, hanem pecsét, fakadék, csomó stb., 's ennél fogva első támadásukkor a' pokolvarral nem cserélhetjük fel.

Itten tehát csak azon bőrbetegségek lehetnek figyelmünk tárgyai, mellyek hólyagocska-formában tűnnek fel, 's első időszakban ugyanazon alakban maradnak. Itt első helyen említendő Starknak epinictise (nem Pliniusé-e?). Megjelenésök' első szempillantásában lehetetlennek tartom a' pokolvart az epinictistől megkülönböztetni, 's ezen okból nem kevés félenk asszonyokra szokott ráijeszteni. Illy esetben hivatam éjszaka egy kisasszonyhoz, kinek ujján úgy nevezett üszögös hólyag (Brandblase) támadt. Máskor két mértföldnyi út kellett egy asszonysághoz tennem, kinek kétségbe-esését, mint az első esetben, egy tűszúrással 's ólom-flastrommal távoztattam el. Ezen nem egészen igazságtalan kétségeskedés nem sok ideig tart, mert az epinictis csakhamar egy borsó-, vagy mogyoró-nagyságra nő, fehéres-sárga színű marad környéke és feneke. Ide járul még, hogy nemcsak a' test' fedetlen részein támad mint a' pokolvar,

hanem különösen az alvétagokon is, és hogy többnyire orbánczhoz hajlandóknál fordul elő.

Említjük itten a' *pestises pokolvar*t is, melly szinte egy hólyagocskával kezdődik, de a' pestises láz' jelenléte, a' hólyagocskának nem egészséges bőrön hanem üszögös helyen való támadása, 's nem csak egy hanem több hólyagocskák' jelenése, elegendő a' pokolvar-tóli megkülönböztetésre.

A' *hólyagos orbáncz* is hólyagokkal támad; de támadásakor már jelen van egy különmemű láz, a' hólyagok mindig a' daganat' kifejlése után támadnak, 's nem mindig csak egy, hanem több hólyagok jelennek meg.

A' *hólyag-küte*g is (pemphigus) a' pokolvar-tól, ezen első szakaszában, a' hólyagok' nagysága, több száma, 's az altagokon való gyakori jelenése által különbözik, mivel a' pokolvar mindig egyenesen apró hólyagocskával, 's csak a' test' fedetlen részein tűnik fel.

A' szömröcze' (*rhus toxicadendrum*) mérges hatásából (mint egy esetet tisztelt tanítóm Schuster úr beszélt, 's a' minőt Wichmann is hoz fel) eredő hólyagok is nagy égetéssel 's fájdalommal vannak összekötve, és itt nem egy hanem több hólyag fordul elő. Az oknak tudása is említendő.

A' megégetés' vagy kőrösbogár' hatásától eredt hólyagot, szintúgy a' lázpersenést (*hydra*), köleshimlőt (*phlyctenae*), 's a' sömör' hólyagait, a' pokolvar' hólyagocskájával senki sem cserélendi fel.

A' pokolvar, második időszakában, következő tümenényektől kísértetik: a' *hólyagocsk*a ellapul, *mocskos színű*, *kékes-barnás* kezd lenni, *szétfoly*; a' *hólyagocsk*a *feneke elfeketedik*, *megkeményedik*; a' pokolvar' *környéke fel kezd dagadni*; a' beteg *égetést*, *futó szúrásokat* érez a' *támadás helyén*, *kellemetlen feszülést*, a' *test' érintett részén* vagy *tagján*, *tetemsúlyt az egész testen*. Ezen a' pokolvar többnyire *egykét nap alatt keresztűlmegy*.

A' külső formára nézve alig van létatapos különbség ezen időszak, és a' pestises pokolvar közt; hanem az utóbbinál jelenlévő különmemű láz elegendő minden felcserelés' lehetetlenítésére, melly felcserelés gyakorló tekintetben ugyan ártatlan lenne.

A' leirt alakú pokolvarnak (melly így kiképezve állandóan nem létezhet, mert akkor a' betegség, még kifejlésében lévén, tető pontját siet elérni) hasonlatossága van a' vérömlenyvel; de az ok' olly nyilvános tudása, 's a' feketés hólyagocskán kívül egyéb felhozott létatapos pokolvari kórjelnek távolléte, minden felcserélést lehetetlenít.

Ezen szakaszú pokolvarnak hasonlatossága a' *tehén-himlővel*, említés nélkül nem maradhat; az oknak tudása 's a' *tehénhimlő'* különmemű udvara elegendők a' megkülönböztetésre.

Nagy hasonlatossága van a' most leirt kifejlés' pontján álló pokolvarnak a' *hólyagos orbáncz'* azon nemével, mellyben az orbánczos daganat' közepét egyes hólyag foglalja el; 's tulajdon tapasztalásomból tudom, hogy ezen esetben a' könnyen történhető felcserelés valóban többször is megtörtént. Ennek elkerülésére bizonyosan szolgálnak a' két betegséget elegendőn különböztető kórjelek; mellyek következők: orbáncznál a' hólyag a' daganat' hegyét képezi, azon hólyag maga is hegyes, mellynek közepén egy nedveresztő pont van, 's kinyúl szembetűnően a' környékező daganaton; holott ellenben a' pokolvar, ezen szakaszában, már észrevehetőn beesve szemléltetik, hólyaga lapos, nedveresztő tető nélkül. E' felcserélést ezen kívül még a' kór' előjárói is — mellyeket a' pokolvar' első' szakasza' meghatározásában leirtunk, a' hol kitudódhatnak, vagy az orvosi figyelem' tárgyai voltak — csaknem lehetetlenné tesszik.

Az *ööküteg'* hólyagai, 's ezen időszak pokolvar közt lévő valami hasonlatosságot sem lehet tagadni, ki-

vált a' hólyagok' színére nézve; melly hasonlatosság, az égetés', futó szúrások' 's láztünetmények' tekintetében, mellyek ezen hólyagokat nyomban követik, még jobban növekedik. Illy esetben nem régen hivattam egy, a' vett tudósítás szerint pokolvarban szenvedő beteghez két mértföldnyire, holott is az övküteg pokolvarnak volt keresztelve. Én lehetetlennek tartom, hogy orvos az övküteget pokolvarral felcserélhesse, annak csak azon egy olly szembetűnő különműsége miatt is, hogy hólyagai csak a' test' fél körén terjednek el, mihez járúl az is, hogy az övküteg a' test' fedett részein is előfordúl.

Itt még egy különös nyavalyát kell említenem, mellynek leírására az orvosoknál még nem igen akadtam. Ez egy különös *üszög-nem*, mellyet csak gyermekeknél, kiváltkép bal arczukon, mindig tartós váltóláz után találtam; melly is a' szájszeglet' szomszédságában támad, mintegy színe változott, mindjárt barnuló foltta, és csakhamar száraz üszöggé lesz. Ezen üszög mindig jobban elterjed az arcz felé, 's a' mi különös, mindig rendes kerek-formában, míg halál nem követi. Egy esetben sem sikerült nekem, hogy az elválasztó lobos vonal' kiképezését eszközölhettem volna. E' betegség, kezdetekor mindig pokolvarnak tartatik; mellyel ugyan fel nem cseréltethetik, már azért is, mivel csak váltóláz után szemléltetik 's gyermekeknél jelen meg, kiket a' pokolvar nem háborgat, és hogy ezen üszög mindig inkább elterül, mi a' pokolvarral nem történik. Az 1827 — 28 — 29 — 30-dik esztendőkből nálunk nagy kiterjedésben uralkodott váltólázak járványokban, gyakori alkalmam volt ezen üszögöt szemlélni: 's, vélekedésem szerint, több tekintetben különbözik a' *vizráktól*.

A' mit diagnostikai tekintetben a' váltóláz utáni üszögnél rövideden említettünk, nagyobb részint a' *természetes himlőnél* a' bal arczon megjelenő üszögre is alkalmazható.

A' hasonlatosságra nézve, mely a' pokolvar és az első szakaszban lévő egyéb bőrbetegségek közt talál-tatik, ha talán a' betegség' még ezen másod szakában is észrevehető volna, a' kórhatározás az ottani utasítás szerint folytatódjék.

Térjünk vissza a' pokolvar' leírásához. *A' hólyag (pokolvar) varrá vál, 's körüle több hólyagok pattannak fel, és egy többé vagy kevesebbé összefüggő hólyagkoszo-rút képeznek, mely nem sokára varrá változva a' közép varral összeforr, és egy nagyobb alakú varhelyet alkot, a' mely szembetünön be van esve, karimái magosbak, feneke feketés színű 's kemény; a' daganat inkább hosz-szus átmérőjében növekedik. A' beteg nagy fájdalom-ról nem panaszkodik, a' láz' kórjelei inkább előtűnnek; a' beteg többnyire feküdni kénytelen, de nem mindig. A' leirt változások, a' pokolvar' kifejlésében, a' beteg-ség' 2-dik, 3-dik, 4-dik, 5-dik napjain történnek, előtte vagy utána ritkábban,*

A' pokolvar, ezen időszakában, leginkább hasonlít a' lépfenéhez (anthrax), mert annak pathognomicus alak-ja varban áll, 's, mint a' pokolvar, ez is kifejlésében vart képez. Különböznek egymástól a' következő pon-toknál fogva; a' lépfene' varainak kiképzése a' hólyag' megjelenése előtt történik, nála daganat nincs jelen; a test' fedett részein is, 's egyesen ritkán talál-tatik, többnyire sinlődő személyeknél üt ki, néha kórjelesen.

Valami hasonlatosságot, az ezen kifejlésű pokol-var, némelly ótvar 's orbáncz közt, nem lehet ugyan tagadni; de mégis különbözik ezen két betegség a' po-kolvartól, lefolyása' tekintetében; és hogy varjok ritkán egyes hanem többnyire elterjedt, és nincsen a' daganat-ba merülve, mint a' pokolvárnál; sőt inkább a' daganat' felületére emelkedik, színe pedig sárgás.

A' többi bőrbetegségekre nézve, melyeket diagno-sticai vizsgálatunkra a' pokolvar' előbbi szakaszaiban használtunk, ha talán a' leirt szakaszú pokolvarral ha-

sonlatosság tűnnék ki: vélekedésem szerint hasznos lesz az ott alapított kórhatározást folytatni. Mellyre nézve, 's az ismétlések' elkerülése végett, itt újra egyenkint elő nem adatnak.

Nézzük tovább a' pokolvarnak kifejlésbeli lépéseit. *A' pokolvar képez beesett, fekete varral befedett, 's egy ötkrajczáros' nagyságát felül nem múló nedveresztő kerek tályogot (üszögöt); egy, kiváltképen a' test' hosszú átmérője' irányában elterjedő daganat' közepén, a' varak körül elválasztó vonalt vehetni észre: ekkor a' betegség tető pontját elérte. Lázas tünetmények egy esetben sem hibáznak, de közönségesen nem nagy fokú csorvás vagy hurutos láz' kórjeleivel, gyengébb ingerláz' bélyegével, a' beteg nagy fájdalmakat nem érez, inkább égetésről panaszkodik, a' pokolvarban 's környékein; 's ha a' pokolvar az arczon, vagy a' főhöz közel ütött ki, a' beteg kábultságot érez. A' pokolvar tető pontját legfeljebb 24 óra alatt éri el.*

Jegyzés: A' pokolvar' leírt szakaszát tetőpontnak azért nevezem, mivel azon esetekben is, hol már a' betegség' előbbeni szakaszaiban helyes orvoslásmód alkalmaztatott, a' pokolvar mindig eléri ezen kifejlés' fokát, azaz valódi pokolvarrá válik: és ha már a' kifejlésnek ezen fokára hágott, további kifejlése lehetetlenné lesz, 's ekkor üszöggé változván, üszögnek kell maradnia.

Legtöbb ízben, az orvos csak a' most leírt tetőpont' szakaszában hivatik a' beteghez, mellyben a' pokolvar' különmemű bélyegei leghatározottabban ki vagynak fejteve. Azért látszik alighihetőnek, hogy a' pokolvarral más betegségek még most is felcseréltethetnének. Nekem többször volt alkalmam egy *buborékos lobos orbáncz'* nemét látni, melly a' tetőpontos pokolvarhoz csalthatásig hasonlít, 's az esetek' többségében annak is neveztetik; de ha a' szerint orvosoltatik, a' beteg ezen tévedésért halállal lakol. Ezen nemét az orbáncznak, mindig a' nyak' bal oldalán láttam; a' daganat tetemes,

a' nyelés akadályozva volt. A' daganat' közepét a' pokolvarhoz hasonló hólyagkoszorú foglalta el, melynek közepe varas lön. Ezen betegség a' pokolvartól a' következőkben különbözött: a' hólyagok a' daganat' kifejlése után támadtak, 's nem barnultak meg; az üszög' jelei hibáztak, a' daganat minden irányban terjedt el, a' nyak'szélit csak ritkán hágtá keresztül. Legközségsébb esetben csak akkor hivatik az orvos, midőn már a' kurúzsolók pokolvarellenes szereikkel az orbánczos hólyagokat üszögössé változtatták, 's hasonlatosságát a' pokolvarral még jóval nevelték. Még ekkor egy különböztető jel marad fenn: *az észrevehető hullámszás a' daganat' mélységében*, melly genyedésnek jelei, kivétel nélkül, a' pokolvar' minden eseteiben nem hibáznak. De gyakran történt már ellenkező orvoslás által az agyra való letétel, melly az orvos' vizsgálatát feleslegessé teszi.

A' pokolvarnak a' *keféssel* való hasonlatosságát vagy különböztetéseit említetlenül hagyom, erősen hiyén, hogy az orvos a' pokolvart keféssel össze nem zavarhatja, hacsak praxisából practicát nem csinál.

Ha egyszer elérte tetőpontját a' pokolvar, a' hely, mellyen létez, nevezetes különbséget szűl további lefo-lyására 's kimeneteleire nézve. Ha a' pokolvar a' *főn*, vagy annak *szomszédságán fejelett ki*, 's a' beteg ezen szakaszban orvosí segedelmet nem nyer; minden kifogás nélkül elvész. A' daganat mindig növekedik, a' beteg elkábúl, nyelése és léleketvétele elnehezedik; a' beteg álomba merül, és halál végzi a' szomorú jelenést. Egy esetben volt alkalmam a' betegség' ezen kimenetelét szemlélni egy fiatal 20 esztendősz legénynél, kihez a' bekövetkezett halál előtt egy órával hivatam: nála az orvoslás' elintézése már szükségtelen volt.

A' daganat' genyedését egy esetben sem láttam, még a' pokolvarban megholtakban sem.

Ha alkalmas szerek' használására a' pokolvar' gyó-
gyulása bekövetkezik, a' daganat elapad, 's lassan egé-
szen' eloszlik; az elválasztó vonal az üszög körül jobban
szembetűnik; az üszög maga, egy gömbölyű kised dió'
nagyságát alig felülmúló kemény darab idomban környe-
kétől elválik. Az üszög' elválása után hátramaradó gödör'
kisebb vagy nagyobb mélysége, az alkalmas szerek'
hamarábbi, vagy későbbi használatától, 's a' betegség'
nagyobb vagy kisebb kifejlésétől függ. Az említett seb
semiben sem különbözik más egyszerű fekélytől.

Nagyon különbözik a' pokolvar' további lefolyása,
tetőpontja' elérése után, azon esetben, *ha az a' kezen
tanyázk.* Még két különböző időszakot lehet észreven-
ni, minekelőtte a' betegség halállal végződnék:

1-ször, az üszög' elválását,

2-szor, a' pokolvart környékező daganat' kifekélye-
dése' szakaszát.

Minekutána a' pokolvar különneű kifejlése' tető-
pontját elérte, melyben már az üszög' elválasztásáig,
vagy a' következő halálíg változatlan megmarad; a' daga-
nat minden megállapodás nélkül növekedik annyira, hogy
nemcsak a' meglepett felső végtagon, hanem az egész ol-
dalon elterül; a' fájdalmak növekednek, a' beteg' nyug-
talansága öregbedik, a' láz' bel-ereje nőttön nő. Az üszög-
gös csomó egy gömbölyű 's mogyoró' nagyságát nem hala-
dó darab idomban a' környéktől elválik; néha az üszög-
nek későn történendő elválása meg nem esik egyszerre,
hanem a' már felázott üszög darabonként hull ki. Ha
még akkor sem alkalmaztatnak a' daganat' eloszlását
eszközlő orvosi szerek; a' daganat genyedésbe 's üszög-
be megy által. Az üszög a' pokolvar' tőhatáros részeit
ellepi, 's egész a' csontokig elemésztí; magok a' csontok
is, megfosztatván organicus összefüggéseiktől, kihull-
nak. A' daganatban kifejlő üszög csak felülegesen terül
el, 's főkép' a' genyedésnek köszöni eredetét; mert ez
a' sejtszövetben tanyázván, kórgóczát (sedes morbi) meg-

emésztí, mellynek következtetésében a' közönséges takaróknak az életműséggel való összefüggései felbontódnak, ezek az élet' feltételeitől megfosztva, üszögössé válnak; az üszög mindig tovább terjed, míg az élet' forrásai, ideges kórjelek közt, ki nem apadnak.

Az ideges kórjelekre nézve — mellyek, mint a' pokolvar' állandó kísérői, nem csak halál előtti, hanem korábbi szakaszaiban, némelly orvosoktól említetnek — legyen szabad egynéhány tapasztalásból merített észrevételeimet itten felhozni. A' külföldi orvosok, kik a' pokolvar' feltűnésével közvetetlenül 's állandóul kifejlő zavarokat az idegrendszerbe jegyezték fel, többnyire nem a' magyarországi idiopathicus pokolvar't, hanem a' lépfene-pokolvar't írták le. Ezen esetben a' lépfene-méreg' helybeli hatásán felül, kétségkívül az életműség' nedvei is megfertőztettek, a' betegség' ragályának a' tüdőbe, gyomorba, bőrbe, sebbe 's a' vérbe való felvétele által. Ezen esetekben is tehát, véleményem szerint, az említett idegrendszer' zavarjai, nem mint létalaposan a' pokolvar' tünetényeihez tartozók, hanem inkább mint kór' szöveményei, tekintethetnek.

A' magyarországi pokolvarra nézve, ideges kórjelek, a' betegség' korábbi szakaszaiban, csak olyan betegeknel vétetnek észre, kiknél az idegrendszer' érzékenysége előlegesen uralkodik, úgy hogy nálok minden lobos vagy nem lobos láz, ha csekélyebb is, idegrendszeri zavarral jár. Ezen zavarok néha talán a' beteg' féltelme 's képzelődése által is növekednek. A' pokolvar' azon eseteiben pedig, hol az a' kézen tanyázott, 's a' halál a' daganatbeli genyedésnek 's üszögösödésnek nem sikerült győződése' következtetésében áll be, az mindenkor ideges kórjelek' kíséretében történik. Az életműség' törvényei szerint, az életerőnek utolsó küzdése magát az idegrendszerben is túkrözi. Nem akarom ezen ideges kórjeleket egyenkint felszámolni; mert szemlélésökre nem

volt tapasztalásom; practicus hasznuk pedig csekélyebb, mintsem érdemlenék mások' munkáiból való kiírásukat.

Minthogy a' pokolvar, ezen utolsó genyedési 's üszögödési időszakokban is, más hasonló betegségekkel felcserélthetetik; azért ezeket sem lehet itten hallgatással elmellőzni. Így néha felületes genyedésbe megy által a' *kép' orbáncza*, melly idomtalan betegség a' körülállóktól pokolvarnak tartatik; kivált, ha az orbáncz hólyagokkal, fakadékokkal fejlődött ki. Ezen esetben a' kórhatározati megkülönböztetés legkönnyebb, mert a' képen tanyázó pokolvar, a' daganat' genyedése' 's üszögödése' stadiumába sohasem megy által, mivel orvosi segedelem' hozzá nem járultával a' beteget mindenkor még a' genyedés előtt megöli.

A' kézen létező ezen szakaszú pokolvar, *ínkörömméreggel* felcserélthetetik; azonban az *ínkörömméreg* lassabban fejlődik azon fokra, hogy az utolsó szakaszú pokolvarhoz hasonlítson, a' külsőképen szemlélhető összeroncsolás az ujjon túl ritkán terjed el, mély sebsípok találtatnak, a' könyök' csontjai feldagadnak 's a' t.

Célirányosnak tartom itt a' pokolvar' azon fő esmértető 's különböztető kórjelét, mellynek a' betegség' diagnosticájában hibázni semmi esetre nem szabad, újra említeni; nevezetesen: *a' pokolvar' vara (üszöge) be van esve, mélyebben fekszik, mint a' környékező daganat*: melly által minden más kütegtől megkülönbözteti magát; *az üszögöt környékező daganat nem mocskos, hanem egészséges színű.*

A' pokolvar' leírásában több kórszakot hoztam fel, nem azért, mintha ezeket egymástól kitűnőleg különböző kórszakoknak kívánnám tekintetni; hanem hogy a' történt észrevehető kifejlési változásokat valamiképp egy rajzolatba foglalhatnám, 's így fiatalabb orvostársaimnak a' kóresméretet könnyebbíteném.

Az időre nézve, mely alatt a' pokolvar kifejlése bevégeződik, minden kórszaknál tapasztalásomhoz képest a' szükségesekeket említettém ugyan; de nem tartom feleslegesnek az ottani érintésekhez, még egykét általános észrevételt csatolni.

Alá nem írhatom némelly külföldi orvosok' azon állítását, hogy a' pokolvarnak rendes, határozott napok' számára elnyúló lefolyása légyen, mely 6 — 7 napra tétetik. Azon rendes meghatározása a' pokolvar' lefolyása' idejének a' mi pokolvarunkra azért nem alkalmazható, mivel nem ugyanazon betegség amazokéval. Ők csak a' lépfene-carbunculust írják le, mert az idiopathicus, 's belső okokból származó pokolvart el nem esmérík, vagy létét nagyon kétségesnek 's kényfeltételesnek tartják.

A' közlendő pokolvar elleni orvoslásmódnak köszönöm, hogy a' bekövetkező halál' idejét tapasztalásomból szorosan meg nem határozhatom. Azonban a' mit a' betegség' kifejléséből 's mások tapasztalásaiból állíthatok, ez általános észrevételem: hogyha a' pokolvar a' fön vagy annak szomszédságában létez, többnyire a' 8-dik nap előtt következik be, utána ritka esetekben; ha pedig a' pokolvar a' kezeken tanyázik, a' halál soha sem áll be 8-dik nap előtt, mindig utána. A' tölem felhozott ifjú, kit élete' utolsó órájában szemléltem, a' betegség' 7-dik napján lett annak áldozatja. Két esetben, hol a' pokolvar a' kézen tanyázott, a' betegség' 8-dik napján kérték orvosi tanácsomat; 's mind a' két esetben a' betegség' utolsó szakaszát már annyira kifejtve találtam, hogy a' halál 8 nap alatt bizonyosan beállott volna, ha az előre haladó betegségnek határok nem tétettek volna.

A' pokolvarban elhunytakon bonczolást nem tehettem; mely hiánynak pótlására *Frank József'* említett munkájából, a' *Chopart* és *Heiroth* által tett bonczolásrólí jegyzéket közlöm:

Chopart' észrevétele szerint: "A' pokolvart környező sejtszövet felolvadt vérrel telve találtatott, a' tüdők

véresek 's dagadtak voltak, savós folyadékban úsztak, a' fodorháj kékes színű, a' belek gyuladtak, üszögösek voltak, néhol türemmel (volvulus) találtattak.“

Heiroth' bizonyossága szerint: „A' pokolvar, melly a' nyaknak jobb oldalán tanyázott, körül volt véve egy kékes, az egész mellre és hasra elterjedő daganattal. A' mint a' pokolvar még az élő betegen kivágotott (!), utána ezen helyből fölolvadt rohdadt vér folyt. A' felvágatott hasüregből 20 — 24 font vereses folyadék ömlött ki, a' nagy csepléz nem volt természetes színű, sok helyen a' hashártyához volt ragasztva, melly maga is gyuladt, 's fekete foltokkal lepve volt. A' gyomor és a' vékony belek gyuladtak, üszögösek voltak, mellyek a' haránt' remesében legnagyobb fokot értek. A' máj közönséges nagyságu volt, de terim-bele setétebbnek látszott; a' lobos epehólyag 's epecsatornák a' szokott mennyiségénél sokkal kevesebb epét foglaltak magokban.“

Lépfene-pokolvar.

Ezen név alatt a' külföldi orvosoktól egy a' pokolvarhoz kisebb vagy nagyobb mértékben hasonló betegség íratik le, melly a' lépfene-ragálynak az emberi életműségre való helybeli hatásából eredt.

Ezen hatása a' lépfene' gerjének az emberi életműségre, kivált Németországban, gyakran fordul elő, úgy hogy sokan, az ottani orvosok közül, minden pokolvar-nemű betegségnek csak azon-egy kútfőt engedik. Nálunk a' lépfene-gerjnek ezen említett helybeli hatása az emberi életműségre sokkal ritkábban szemléltetik, 's olly belterjesen, mint leíratik, még sokkal ritkábban. Én tehát a' jutalomkérdés' értelme szerint, a' lépfene-pokolvarnak a' külföldiektől szerzett rajzát elmellőzőm, 's a' lépfene-méreg' hatását az emberi életműségre úgy írom le, mint azt néhány esetben szemlélni alkalmam volt. Hazánk' azon orvosai, kiknek bővebb alkalmuk volt a' lépfene' é-

rintett hatását szemlélni 's vizsgálni, értekezésem' ebbeli hiányát észrevételeik' közrebocsátásával bizonyosan ki-pótolandják.

Ezen okból származó, 's mégis egymástól olly nagyon különböző betegség azon sejdítést gerjeszti bennem, hogy az én lépfene-pokolvar-eseteimben a' gerj egészséges bőrre hatott; a' külföldieknel pedig olly kóresetek íratnak le, mellyek a' gerjnek a' kisebbedett bőrre való hatásából fejlettek ki, 's az esetek' többségében vérfer-tődzés kórjeleivel is felruháztatnak.

Azon kevés számú esetekben, mellyek szemlélésem' tárgyai voltak, 's mellyekben a' lépfene - méreg' hatását be lehetett bizonyítani; ezen hatás következő alakban tünt fel: kis persenések pattantak fel a' kéz' 's előkar' derekán, két nap alatt egy borsónagyságuk lettek, 's kemény tapintásuk voltak; az egész előkart elfedő daganattól környékezve, a' betegnek igen éles fájdalmat okoztak. A' pattanások' száma határozatlan 8 — 12 volt, mellyek hasonló állapotban csak egykét nap maradtak, azután részszerint genyedésbe, részszerint üszögbe mentek által.

További lefolyását e' nemű lépfene-pokolvarnak nem láttam, mivel kik ezen bajban szenvedőleg nálam mutatak magokat, fennjáró betegek voltak, 's egyszernél többet nálam meg nem jelentek.

Ezen betegséget 1830-ik esztendő óta, mióta a' marhadögtől mentek vagyunk, nem igen láttam. Az idén (1834) láttam egy igen hasonlót, mellyben egy ház-nép' gyengébb tagjai (a' leánykák) nagyon szenvedtek. A' pattanások épen ollyanok voltak, mint a' felhozott esetekben, csakhogy üszögbe nem mentek által, hanem genyedésbe. Találtattak a' kézen és előkaron nagy daganattal környékezve. A' fájdalmak nagyok voltak, 's a' betegek kénytelenek ágyban maradni. A' betegségnek hosszas lefolyása volt; üszög nem fejlődén ki, a' pokolvar ellen annak egész kiterjedésében, az előbbeni esetekben

alkalmazott gyógy módot nem használtam. Szorgos nyomozásom után valami meghatározott állati gerj' hatását nem tudhattam ki. Udvarukban barom-orvos lakott, ki egy beteg lovon néhány nappal a' kifejlett betegség előtt eret vágott.

Itt még azon jegyzést ragasztom az előbbenihez, hogy 1835-ben a' szélesen elterjedt marhadög' uralkodása alatt, midőn nemcsak tüdőrothadásban hűltak el a' marhák; hanem több lépfene-kórság' esetei is kerültek elő, miről jelenlétemben véghezvitt bonczolások által meggyőződtem: a' lépfene-pokolvarról mégis semmit sem láttam vagy hallottam.

A' leírt lépfene-pokolvar' megismerésére nézve említtem, hogy egy kedves barátom' kezén, melyet egy bélgyulladásban elholtak bonczolásánál sértett meg, a' lépfene-pokolvarhoz hasonlító betegség fejlett ki, csak-hogy karján a' daganat nem terjedt el annyira, a' pörse-nések olly tökéletesen nem mentek által a' genyedésbe, 's üszögösökké sem váltak.

Legtöbb hasonlatosságot találtam a' lépfene-pokolvar' kütégjei, 's a' természetes himlő közt, ha ezeket nagyító üvegen nézzük, kivált azon esetben, ha ritkábban állanak, 's részszertint elüszögösödnek.

Oelze doctor Hufeland' folyóíratának 1833-dik juliusi füzetében egy esetet közöl a' lépfene-pokolvarról, melly általam híven leírt észrevételeimmal annyiban öszszevág, hogy ott is több (három) pokolvar támad, alkalmasint a' gerjnek megsebesített bőrre való hatásából.

Vélekedésem szerint, az igazi pokolvar az által is megkülönböztetik a' lépfenés gerj' 's más elfajzott állati anyagok' helybeli hatásának tünetényeitől, hogy az idiopathicus pokolvar, mindig mint egyes kütég jelen meg, más rendbeli elüszögösödések pedig több pontokra is eloszolnak.

Fattyú pokolvar.

Ezen cím alatt minden 'pokolvar' névvel hibásan nevezett bőrküteget összefoglalok. Ezen névvel azért ruháztattak fel, mivel valami nem tagadható kisebb vagy nagyobb külső hasonlatosságuk van a' pokolvarral, de belső valójok szerint csak keléses vagy orbánczos képzések, vagy e' két betegség' szövődései, vagy valami külbőrön történt belső betegség' elitélő kiválasztásai. Már az által is nagyon különböznek a' pokolvartól, hogy magukra hagyatva, a' beteg' életét soha sem veszedelmeztetik; innen lett elnevezésök is közönséges: *jó indulatú pokolvar*. Néha észellenes kuruzsolások által felületesen üszögössé válnak, 's így már inkább hasonlítva pokolvarhoz, több joggal neveztetheknek annak; sőt ha mesterséges visszaverések 's nemes műszerekre készített letételek által a' magára hagyott igazi pokolvarnak közönséges kimenetelét nyerendik, az igazi (*gonosz-indulatú*) pokolvar' nevét is megérdemlik. Ezen betegségnek néhány kitűnő alakjait, az 1833-diki Orvosi Tár' 10-dik füzetében *Jakobaei* ur a' természet szerint nem rozszúl rajzolta le, 's talán nem vétkezem nagyon, ha ezen, értekezésemet nem előlegesen érdeklő tárgyban, annak leírását itt szórúl szóra felhozom:

„Sokkal gyakoribb nálunk a' hólyagos pokolvar' jelenléte, és leginkább három alakban szokott mutatkozni. Első rendű az, melly ——— alatt különféle terjedésű, 's alakú fehér folyadékkal töltött egy üregű hólyagot képez“ (epynclis).

„A' másod rendű hasonló ahhoz, hanem a' benne foglalt nedv barna-vörös színű, 's bűdös, a' lágy részekben pedig hirtelenebben evedző sajátsága által különbözik ettől, azért is a' betegnek még az előbbinél nagyobb fájdalmat okozván“ 's a' t. (epynclis).

„Nagyon különbözik ezektől a' harmadik nemű hólyagos pokolvar. Ez a' testnek minden részein támadhat

ugyan, de leggyakrabban tapasztaltatik a' láb-bokák, 's lábújjak körül, még pedig viszketeges persenettel szokott támadni. Ezen persenés olly hirtelenséggel nevedik, hogy 3 — 6 óra alatt már egy közönséges kopott krajczárnyi nagyságú kerek fehér hólyag léssen belőle. Ezen hólyag' belsője szívatós, némileg több sejtecsket foglal magában, mellyek fehér, csípős és hirtelen befelé evődő folyadékkal vannak telve, azért is a' betegnek kiállhatatlan fájdalmat okoznak; a' hólyag' környéke nem nagyon dagadt ugyan, hanem annál nagyobb a' szüntelen tartó égés, és szaggató fájdalom, melly is az egész szenvedő tagra elterjed; az egész hólyag magában nem nagy emelkedésű, hanem kemény tapintatú, néha 12 — 24 óra alatt az egész hólyag megüszögösödik, és sok ideig tartó csökönyös gyógyítású fekélyt okoz; mindenkor pedig loblázzal szokott összekelni.“

A' fattyú pokolvarok' tárgyai az annyira elhíresült mesterségnek: a' pokolvart egyik helyről a' másokra általszállítani. Ezen mesterségről a' jóslatban egyikét szóval említést fogunk tenni.

Itt a' pokolvar' 's nevét viselő, hozzá többet vagy kevesebbet hasonlító betegségek' leírásának berekesztése után, czélirányosnak tartom még néhány rokon betegségeket röviden érinteni, mellyek közönségesen pokolvar névvel illetetnek, 's néhány a' pokolvarhoz hasonlító tünetényekkel járnak. De talán a' pokolvar' okainak felvilágosítására is segíthetnek? Ezek közt első helyet érdemel:

Az anthrax.

Midőn ez előtt több esztendőkkel egy pokolvarróli értekezés' kidolgozásához fogtam; az anthrax és a' pokolvar nevek közt uralkodó zavar, 's a' nép' közvéleménye majd arra bírtak, hogy az anthraxot, mint pokolvar külön nemét, úgy néztem. Azonban a' pokolvar' természet-

tét mélyebben vizsgálván, előbbi véleményemtől elállottam, mint azt a' betegség' leírásában követett rend bizonyítja. Rokonság bizonyosan van a' pokolvar és anthrax közt, mert mind a' kettő' helyén támad üszög, a' pokolvarban hathatós életműségű visszahatással, az anthraxnál minden helybeli visszahatás nélkül.

Az anthrax mindig senyves-, ideg-, vagy rothasztó-lázban sínló személyeknél fejlődik ki; azért, ha talán kifejlésénél a' pokolvar' néhány külső 's belső feltétele munkálódnék is, a' már megemésztett életerő nem képes többé úgy visszahatni, mint a' pokolvar' bélyegzéséhez kívánatik. Így tehát anthrax fejlődik ki pokolvar helyett.

Őszintén megvallom, hogy az anthraxot csak holtakon láttam, kik ideg-, vagy rothasztó-lázban haltak el. Olyan betegekben való származását az előhozott módon kívül, még talán így is magyarázhatjuk, hogy betegségek' bélyegéhez képest, helybeli üszög' kifejlése történik, melly üszög kedvező környülmények' hozzájárultával olly különmeműn képződik, hogy anthraxxá válik.

Ezen anthrax a' bekövetkező halál előtt 2 — 3 nappal, még pedig a' test' több részein, egyszerre fejlődik ki, többnyire a' beteg' képén, vagy lábán. Alakja egy fekete nem nagy kiterjedésű var, rendes idom 's minden daganat nélkül. Minden esztendőben találhatik.

Szabad légyen itt egykét szóval említenem egy betegséget, melly

Táragy

névvel illetetik az Alföldön, 's melly egy összesodorított kötélhez hasonlító, 's az ágyékban létező daganathból áll. E' betegség' leírását valahol olvastam. Két olyan kóresetet láttam, egyiket egy kisasszonynál, másikat egy mészárosnál. Mind a' kettőnél az ágyékban tanyázott, csomós, fájdalmas volt, minden kitapogathatók nélkül támadt. Mind a' két esetben genyedésbe ment

által. A' kisasszonynál hamar bekövetkezett a' gyógyulás, a' mézárosnál sípos fekélyek támadtak.

Én ezen daganat' nemét nevére nézve említém, mert 'táragy' néven az Alföldön mind lépfene-kórság értetik, mind az első lábok közti daganat a' lépfene kórságban szenvedő marháknál. A' nép' elnevezésein, 's külső hasonlatosságon kívül, nem ritkán egy mélyebb értelem is rejtezik. A' tapasztalás igazolja ezen véleményemet, mely egyszer'smind mentségül szolgáljon az elkövetett 's elkövetendő eltérésünkért.

Említenem kell még egy kór'elítélését

Üszög

által, mely pokolvar nevezet alatt került orvoslásom alá. A' beteg 22 esztendőss asszony volt, szőke, magos termetű, erős testalkotású, noylcz hét előtt szülte második magzatját. Első gyermekágya óta elméje zavarodva maradt; második gyermekágya rendes lefolyású volt, egy hét előtt keresztcsontján ökölnyi nagyságú daganat támadt 's elüszögösödött. Az üszög' elválasztása 4-dik napon sikerült, 's ökölnyi nagyságának megfelelő mély gödröt hagyott maga után. A' fekély' gyógyulásával az elme'háborgásai megszűntek. Hasonló eset van Hufeland' folyóíratiban 1833-dik esztendőről feljegyezve.

A' POKOLVAR' TERMÉSZETE.

A' feltételekre, mellyek szerint a' pokolvar' kórjelei feltűnnek, ügyelvén; látni fogjuk, hogy nagy része a' pokolvar' különmeműségének, nem csupán kórjelei' kifejlődésében, hanem a' történendő kifejlés' feltételeiben gyökerezik. E' módon származnak azon bélyegző tü-

nemények, melyek által a' pokolvar minden más hozzá-hasonló betegségektől külön vál. Ezeket méltán tarthatjuk bélyegző tüneteményeknek, 's a' pokolvar' természete vizsgálásában méltán első helyet érdemelnek; mivel, mint a' betegség' belső alkotásának visszatükrözései, a' betegség' természete' felvilágosítására világot adhatnak.

E' meghatározott értelemben, a' pokolvar' bélyegző tüneteményeihez következőket számítom:

1-ör. A' pokolvar mindig a' test' fedetlen részein támad.

2-or. A' pokolvar mindig csak közép idejű személyeket lep meg, gyermekeket, és öregeket soha sem.

3-or. A' pokolvar mindig egyes.

4-er. A' pokolvar' kifejlése, kezdetétől fogva egész tető pontjáig, mindig rendesen megy végbe.

5-ör. A' pokolvar, tetőpontján, mindig egy rendes alakú üszögös helyet képez, melly kijelelt határát által nem hágja.

6-or. A' pokolvar' bélyeges daganatja nem minden irányban terjed ki egyformán, hanem inkább a' test' hosszas átmérője szerint.

1. *A' pokolvar mindig a' test fedetlen részein támad.*

Minden orvosok kik pokolvart láttak, azt soha sem szemlélték másutt, mint az arczon, nyakon, 's kezekén, azaz, azon részekén, melyek ruhákkal nincsenek fedve. Magam tapasztalása is ezen észrevételt erősíti. Más részekén kifejlett pokolvar nem valóságos, hanem fattyú pokolvar szokott lenni.

Ezen, olly állandó tünetemény minden figyelemre méltó, mivel a' pokolvar' okaira 's természetére nézve felvilágosítást ígér. Hanem, mivel ezen tünetemény, a' betegség' okai' vizsgálásával sokfélekép összefüggésben van; annak vizsgálását az okfürkészet' szakaszába iktatom, 's most az ismétlések' elkerülése' tekintetéből,

hallgatással illetem. Csak néhány észrevételt szabad légyen tennem.

Szembetűnő a' most érintett különösségre nézve a' hasonlatosság a' pokolvar' 's orbáncz közt, mert kevés kivétellel az igazi valóságos orbáncz csak a' test' fedetlen részeit lepi meg; hanem jól kell az igazi orbánczot a' kórjeles 's fattyú orbáncztól megkülönböztetni.

Általában a' kütegek' fő góczai a' test' fedetlen részein látszanak lenni: így az ótvar a' fön, arczon; a' váltóláz' pörsögése a' szájj' szélén, a' himlő a' képen, a' vöröshimlő (morbilli) a' szem' héjján, a' vörény (scarlatina) a' nyakon 's a' t.

Bizonyosan valami még egészen meg nem magyarázott természet' törvényén alapúl ezen egyirányúság, melly törvény talán a' pokolvar' kifejlésénél is munkálódik. Nem virágja-e a' külső küteg egy általános betegségnek, mint valami magrejtő, melly a' világosság' befolyása nélkül tökéletesen nem érhet meg?

Kinek nem jutnak itt eszébe az amerikai orvosok' észrevételei a' természetes himlőről, kik a' világosság' kizárása által a' himlőküteg' virágzását és nagy mértékbeli kifejlését gátolva látták, 's így a' beteget a' himlők' összefolyásától, elrútulástól, korátételektől megmentették.

A' lábakon, vagy más, ruhákkal fedett részeken előforduló fattyú pokolvar' jó indulatosságának egy részét a' világ' befolyása' hiányának tulajdonítanám. Annyi bizonyos, hogy a' kütegek, ezen növevényélet' eldődjei, sok hasonlatossággal bírnak a' növények' tünetényeihez; de mivel ezen értekezés' céljához nem tartoznak, itt tovább nem vizsgáltnak.

Itt még az a' kérdés tétethetnék: valljon a' test üregeiben találta-e pokolvar? Erre nézve vélekedésemet már a' cikkely' felírásával kinyilatkoztattam; 's tudtomra csak *Plinius* említ pokolvar név alatt

egy nyelvalatti daganatot, melynek azonban az adott néven 's gonosz indulatosságon kívül egyéb hasonlatossága a' pokolvarral nem volt. A' köznép is beszél nálunk gyakran belső pokolvarról, kivált nagy főfájásnál; hanem örömet más vélekedéshez csatolja magát, 's kétségbe-esését elhagyja. Miért nem támad pokolvar belső részeken is, annak oka csak az, mivel fedett részeken soha sem szokot támadni.

Az okfürkészetbe bevágván, említtem, hogy ezen cikkely' czimjét nem lehet a' fedetlen test' részein történendő fertőzéstől következtetni; mert, a' mint példákat hoztam fel, olly nemű nyaválák — kütegek — ezen különösséggel nagyobb vagy kisebb mértékben bírnak.

2. *A' pokolvar mindig csak közép idejű személyeket lep meg; gyermekeket, vagy öregeket soha sem:*

Teljes joggal véltem ezen cikkely' felírását a' pokolvar' bélyeges tünetényei közt felhozhatni; mert sehol sem találtam esetet feljegyezve, melyben a' pokolvar öreget, vagy gyermeket lepett volna meg. En magam is ezen tagadó tapasztalást tettem, 's más orvosok is, kiknek a' pokolvart volt látni alkalmatosságuk, 's kiket ezen környűllás felől ki-kérdeztem, ugyanazt bizonyították. A' nép' véleménye is, melly csakugyan a' legkiterjedtebb tapasztalásban gyökerezik, e' mellett áll. Ellenkező esetek, vélekedésem szerint, csak mint kivételek úgy tekinthetnek.

Önkint következik ezen különösségből, hogy a' pokolvar ritka betegség, 's a' forró betegségek közé tartozik. Ritka betegségnek teszik a' pokolvart, már különnemű okain kívül, annak a' középkorú személyeknél való előfordulása, az öregek', 's kivált a' legyszámasabb gyermekek' kizárása. Ritkaságát neveli még az, hogy nem ragadós, és mint valóságos járvány nem tapasztaltatott. Hogy a' pokolvar ritka betegség, sőt talán olly ritka, mint gonosz természetű:

megegyeznek ebben minden tapasztalások, úgy hogy van olyan orvos, kinek orvosi gyakorlatában pokolvar' szemlélésére alkalom nem adódott.

Hogy a' pokolvar forró (acutus) betegség legyen; már azon különmemű tünetényeivel is, melly mostani vizsgálatunk' tárgya, bizonyítatik. Az élet, közép korában, az életműség' kifejlése' tetőpontját eléri, hol az életműségbe befolyó ártalmas hatások ellen, az életerői visszahatás legerősebben munkálódik. A' pokolvar' feltételei pedig egy oldalról az életerő' kifejlett arányában helyheztenek. Nincsenek is olyan esetek feljegyezve, mellyekben a' pokolvar idült betegséget képezett volna, mi nem is képzelhető, mert a' közönséges kiválasztékoktól olly nagyon különböző állati méreg ellen, szerfelett nagy az életműség' visszahatása.

A' pokolvar' saját természete is elegendő azt egy forró betegség' bélyegével mindenkor felruházni. A' körjelek' leírásából láttuk, hogy a' pokolvar mindig üszögöt képez, annak halálos következtései csak akkor elkerülhetők, ha az élő organismusból kiküszöböltetik. A' pokolvarnak tehát forró betegségnek kell lenni, mert hosszasan létező üszög az élő testnek törvényeivel ellenkezik.

A' most szóba vett sajátságoknak okát magyarázni véleményem szerint csakrem lehetetlen. Gyökerezni kell annak némelly életműszerek' vagy életműves rendszerek' közép életkorbeli különös kifejlésökben 's működéseikben, nem különben az ezekből kifejlő pokolvart gerjesztő feltételek' hatása iránti fogékonyságban. Ezen életkorban a' nembeli működések legnagyobb virágzásban vagynak ugyan; de azok közt, és a' pokolvar' előfordulása közt semminemű összefüggést sem tapogathattam ki. A' tapasztalás sem nyújtott semmi világosságot; mert olyanoknál is láttam támadni pokolvart, kik elhálást gyakoroltak; olyanoknál is, kik azt nem gyakorolták; szintűgy terheseknél, mint magtalanoknál.

Jegyzés: Itt Dr. *Prinz*' véleménye említendő, mely szerint a' lépfene és az ebdüh egyenlő nemű betegségek, kivált ha Hildenbranddal az ebdüh' eredetét, a' nembeli tehetségek' zavarjából származtatjuk.

Nem kevésbé nehéz megmagyarázni, mi okból marad menten a' gyermeki kor a' pokolvartól? Talán hogy nagy nálok a' fogékonyság 's hajlandóság a' kütegekre, mely által azon esetben is, hol a' pokolvar' belső vagy külső feltételei munkálódnak, a' pokolvar' kifejlése egy általános küteggel eltörlődik, 's így a' pokolvar' csirája egy kifejlési betegségben elenyészik. Vagy talán a' gyermekkorának tulajdon bőrbetegségei által töröltetik el a' pokolvar' iránti fogékonyság.

Azon környüállás' megfejtése: hogy miért maradnak az öregek menten a' pokolvartól? szintollyan nehéz, mint az előbbi ponté. Még leghihetőbb oka, az életműves erő', 's különösen a' bőrrendszer' saját élete' kiapadásában látszik helyzetetve lenni. Az elgyengült élet nem mindig képes olly hathatós, olly erős visszahatással összekötött betegséget létrehozni. Talán az öregek' üszöge a' pokolvar' fattyú testvére?

Vélekedésem szerint épen a' tökéletes *organicus* megérés teszi a' pokolvart azzá, a' minek tapasztaltatik. Csak a' nagy visszahatás képezi a' pokolvart olly különemű betegséggé; ezen visszahatás pedig csak tetőpontját elérte életműségben fejlődik ki.

A' *nem* (*sexus*) a' pokolvar' gyakrabbi, vagy ritkább kifejlésére nézve nem igen látszik különbséget okozni; én legalább a' két nem közti viszonyt igen egyenlőnek tapasztaltam. Mások' tapasztalásai az asszonyi nemnek kedvező arányt látszanak kifejteni. Az életmódra nézve sem tapasztaltam különbséget; a' pokolvart mégis inkább a' tehetősebbek', mint a' szegények' betegségének mondanám.

3. *A' pokolvar mindig egyes.*

Hogy az igazi pokolvar egy individuumál ugyanazon időben több számmal fejlenék ki; én nem hiszem, 's nem is találok feljegyezve olyt esetet, mellyről meggyőződésnél fogva nagyon kételkedném. Itt csak az igazi, 's nem lépfene - pokolvarról van a' szó.

Ha figyelembe vesszük az életműségnek pokolvar-elleni hatását, kénytelenítetünk megvallani, hogy kivén talán az ebdüh - 's kigyómérget, nem esmérünk semmit, mi ezen tekintetben oldala mellé helyeztethetnék.

Illy ellenséges elemmel való megvívásra, az életműség' egész ereje felébresztetik, 's épen ezen visszahatás a' pokolvar' legnagyobb, legmivoltosabb különműségeihez tartozik. Képtelen volna az életerő, két vagy több ilyen ellenséggel egyszerre megvívni, midőn már egy is egész visszahatási tehetségét elfoglalja. Mi oda mutat, hogy a' pokolvar nem jelenhetne meg ezen veszedelmes alakjában, ha az életműségbeli visszaható erő több pontokra feloszolna. Ezen értelemben nekem egyet-jelentőnek látszik lenni: akár két ideges lázt, akár két pokolvart mondanánk egyszerre jelen lenni.

Azon ellenvetés, mellyet itt a' pestisi carbunculus' felhozásával lehet tenni: hogy azok nemcsak egyesén, hanem többen is jelennek meg, nem ellenkezik nézetünkkel, sőt inkább kedvez annak; mivel a' pestisi carbunculusok több esetben inkább kelések, mint pokolvarok, mellyek többnyire elűszögösödnek. Ha igazi pokolvarok, úgy a' betegség' elítélését jelentik, 's nincsenek oly igen veszélyes tünetényekkel összekötve.

Vélekedésünket a' lépfenénél említett észrevétel is erősíti, hol a' betegségnek sínlődő egymiknél 's egyszerre több helyen való megjelenése, annak pokolvarrá való kiképzését lehetetlenné teszi azon esetben is, hol talán ugyanazon belső feltételeken alapúl.

4. *A' pokolvar' kifejlése, kezdetétől fogva egész tetőpontjáig, mindig rendesen megy végbe..*

A' pokolvar' azon eseteiben, mellyek orvosi figyelem' tárgyai voltak, soha sem lehetett valami rendetlenséget észrevenni annak kifejlésében, vagy lefolyásában. Ezen állítással más orvosok' tapasztalásai is megegyeznek, úgy hogy mihelyt a' pokolvar' első kórjelei mutatkoznak, bizonyosan a' többiek sem maradnak el. Mivel a' pokolvar' első kórjeleinek feltüntével az egész betegségnek veszedelmét többé semmi úton vagy módon el nem kerülheti a' beteg: ezen bizonytság teszi azt olly félelmessé.

Semmi szer sem képes a' pokolvar' tovább kifejlését megakadályoztatni, habár első kezdetében alkalmaztassék is; még a' kés, vagy tűzesvas sem. A' betegség a' két utolsó szer' alkalmaztatása' esetében is eléri a' tetőpontot, az üszög' kifejlését. Félre értene engem, ki a' felhozott okoknál fogva azt vélné, hogy én az orvosi szerek' alkalmaztatását a' pokolvar' első szakaszában szükségtelennek tartom. Sőt inkább erősen meg vagyok győződve, hogy a' betegség' gyógyítására, az orvosi szereknek a' pokolvar' első szakaszaiban lett alkalmaztatása legtöbbet segít, 's a' szerencsés kiemenetel' eszközzésére ez az egyik feltétel.

Nagyon érdekes *Dr. Vagnernek* Hufeland 1834-ki folyoirata' 10-ik füzetében bár egyedül a' lépfene-carbunculust tárgyazó értekezése. A' pokolvar' még ezen nemében is, akár magára hagyatott a' betegség, akár kezdetkor fenekestől kivágatott, mégis egészen kifejllett az.

Ha a' most szóban lévő tünetmény' okainak kitagatásába ereszkedünk, azon meggyőződésre kényszerítünk, hogy egyedül a' pokolvar'-mérég' miségében legyenek azok keresendőek, mellynek a' mérég' nevezethez való jogát alább néhány szóval említendem. Miben álljon a' pokolvar'-mérég' ezen különmeműsége, igen nehéz megfejtetni; csak a' képző-tehetség' megváltozásából lehet azt származtatni, mellynek terménye

a' pokolvarméreg. Ez külső feltételek által a' testnek valamely pontján feltűnni határozottatván, mindig ezen belső feltételű mineműségnek megfelelő hatást okozand.

Azért semmi külső sebészi szer nem képes a' pokolvar kifejlésében megakadályoztatni, mert mint következménye azon beteges életműség' folyamatjának, folytatódik kifejlése, míg belső feltételei munkálódnak. A' pokolvar' sajátsága pedig mindig egyesén jelenti a' beteges folyamat' egész hatását, egy pontba halmozza fel azt, 's el nem oszlatása' esetében, sem miségű, sem mennyiségű változást nem szenvedhet, mint azt p. o. a' himlő' helybeli orvoslásánál vesszük észre.

Hogy pedig azon beteges folyamat, melynek következménye a' pokolvar, munkálódását határ nélkül nem folytatja, hanem a' pokolvar' kiképzésével megemésztődni látszik: nem igen különös tünetény. Mindennap szemlélünk az élet' körében hasonlókat, hol a' természetes munkálódás, terményének meg nemzésével elhal.

Az itt eredendő kérdésre, hogy lehet-e a' most mondottat azon esetekre alkalmaztatni, melyekben a' pokolvar - méreg (lépfene - carbunculus) külsőképen hatott a' testre? a' felhozott tapasztalások szerint igen kell felelni. A' pokolvar - méreg miséges sajátágánál fogva közvetlenül üszögöt okozván, ez annak magyarázatjára elegendő.

5. *A' pokolvar, tetőpotján, mindig rendes kerek-alakú üszögöt képez, melly kijelelt határát keresztül nem hágja.*

A' pokolvar' meghatározásánál legnagyobb fontosságot a' most előterjesztett bélyegző tünetényben helyeztettem, épen ezen nevezetessége és fontossága miatt, melly minden orvosoktól egyiránt elesmértett, habár véleményök a' pokolvar' természetéről legkülönbözőbb is. A' pokolvaros üszögnek azon különös

sajátságát, hogy csak kisebb kiterjedésű kerek-alakú helyet képez, 's a' kijelelt határon keresztül nem lép; magamnak következően magyarázom.

A' pokolvar - mérég' hatása egy ponton kezdődik, azzal együtt beáll a' leirt visszahatás, melly erős helybeli visszahatással, azonnal egy elválasztó vonal támad az üszög körül, melly a' nevededő visszahatással mindig szembetűnőbb lesz. Az által a' kezdődő üszögnek, mielőtt még természetéhez képest tovább terjedne, mindjárt szűk határok vonatnak. Ez okozza azon különemű tünetényt, melly a' pokolvar' meghatározására, 's ezen czikkely' állítására eszközül szolgált. Ide járul még, hogy a' pokolvar mindig egészséges tájon tűnik fel, mellyen tehát a' kifejlő üszög ellen minden irányban a' visszahatás egyformán munkálódik, és innen van, hogy a' pokolvari üszög olly rendes kerek-alakú. Ha az üszög beteges részen fejlődik ki, a' természet' gyógyereje csak az egészséges szövetben hozza létre az elválasztó vonalt, 's így ezen esetben az üszög' alakja a' beteges rész' rendes vagy rendetlen formája szerint, rendesebb vagy rendetlenebb lesz.

Ezen erős visszahatás, nem egyedül a' pokolvar-mérég által okozott elüszögösödésnek tulajdonítandó; mert ha így volna, olly visszahatás minden üszögnél lenne észrevehető. E' pedig épen nem így van; sokkal nagyobb kiterjedésű üszögöt láttam kifejlteni és elválasztatni, minden nevezetes helybeli, vagy általános visszahatás nélkül. Patécsos láz után láttam egy fiatal férfinál az egész alsó végtagot térdig megüszögösödni, és a' térdhajlásban elválasztatni, minden nagyobb életműségi zavar nélkül, csakhogy fájdalmasok voltak a' lobos seb' szélei.

Ezen erős visszahatást tehát egyedül a' pokolvar-mérég' különemű hatásában kell keresnünk, melly az üszögöt azonnal létre hozza, 's gonosz indulatossága által az életműség' gyógyerejét olly mértékben ébresz-

ti fel, hogy az aránytalan erőködése által öngyilkosává lesz.

6. *A' pokolvar' bélyeges daganatja nem minden irányban terjed egyformán el, hanem inkább a' test' hosszas átmérője szerint.*

Ezen daganat olly kiterjedésű, és olly állhatatos kísérője a' pokolvarnak, hogy azt külső idomja' tekintetéből üszögös daganatnak is lehetne határozni.

Arról, hogy ezen daganat mint az életműsleges visszahatás' hirlelője, a' pokolvar' kórjelei 's tünetényei közt, csaknem első helyt foglal el, czáfolhatatlan lett dolog által győződhetünk meg, melly szerint csak azon esetben lehet a' pokolvar' gyógyítását reményleni, ha a' daganat' eloszlása sikerült. Közönségesen azért olly szomorú a' kimenetel a' pokolvar' gyógyításánál, midőn, a' daganat' figyelembe nem vételével, az egész orvosi figyelem csak az üszögös helyekre függesztetik.

Ezen daganat' nevezetességét, elterjedése' tekintetében, már a' cikkely' felírásával érintettem; a' pokolvarról értekező orvosok, csak fájdalmat említnek, melly a' pokolvartól meglepett oldalon végig a' test' egész hosszúságán terül el; de tetőpontját elérte, vagy már elhagyott pokolvarnál, nemcsak az említett fájdalmak, hanem a' pokolvartól meglepett oldalon, a' test' egész hosszában valóságos daganat is vétethetik észre.

Ha a' pokolvar az arczon támad, a' daganat, a' képet két részre osztó vonalt ritka esetben hájja által, ellenben a' nyakon, mellen által egész a' lábujjakig elterjed; hasonló módon terjed el a' daganat, ha a' pokolvar a' nyakon támadt. Ha a' kézen jó elő a' pokolvar, daganatja egész a' hón alá elterjed, 's onnan lefelé a' szenvedő oldali lábujjakig. Mikor a' pokolvar a' homlok' közepét foglalja el, a' daganat' leirt sajátsága iszonyu idomtalanságtól eltörülődik.

A' daganat maga feszes, de nem kemény tapintatú, nem mocskos színű, melegsége mérsékelt.

A' daganat' leírt sajátosságának magyarázatja igen nehéz, és az idegek' elszéledése nem elég a' nehézség' feloldozására.

A' pokolvar' leírása 's bélyeges tünetényei' megfontolgatása után, a' betegség' meghatározása következik arra nézve, hogy a' pokolvert belső vagy külső, helybeli vagy általános betegségek' osztályába kell-e iktatni. Én a' *pokolvert külső helybeli betegségnek* nézem, ámbár annak belső általános okokból szarmazását nem tagadom; sőt inkább az okfürkészetben védelmezni minden módon igyekezni fogom. A' pokolvert helybeli betegségnek határozni, következő okok sürgetik:

1) A' betegséget semmi észrevehető tünetények nem előzik meg, mellyek az életműségben történendő különemű beteges változásra mutatnának.

2) Maga a' betegség' jelenése nincs az életműségben semmi zavarral összekötve, mint más kütegnél: p. o. a' himlőnél, vörenynél, 'sat.

3) A' betegség' lefolyásában semmi általános szenvedés nem lép fel, vagy veszedelemmel nem fenyeget; úgymint: gonosz láztünetények, görcsök, felolvadások, vérzések 'sat. Ha olyan körjelek jelennek meg a' pokolvarral, azok bizonyosan egy, a' pokolvarral szövetkezett általános betegségnek vagy megfertőzésnek körjelei; a' pokolvar' későbbi szakaszaiban pedig az iszonyú daganatnak az agyvelőre, tüdőkre, nagyobb vérédényekre 's idegekre való erőművi hatásának következései.

4) A' lázas tünetények, 's a' későbbben megjelenő egészség' zavarjai, úgy tekintődhetnek, mint a' helybeli felingerlés' következései. Látunk minden nevezetes sebesítésnél, minden nagyobb kiterjedésű megégetésnél láztünetényeket, 's az életműség' munkálataiban felháborodásokat következni; hát a' pokolvar' rendkívüli visszahatásától hogy maradhatnának el? Ellenkezésben volna az életműségről esméretünkkel

's fogalmunkkal; inkább csudálkozásra méltó, hogy a' köz szenvedés a' pokolvarnál gyakran olly csekély.

5) Ha a' pokolvar nem volna helybeli betegség, az ő kíséretében járó láznak egy kitűnőleg megjelelt különmemű bélyegűnek kellene lennie, holott annak hijányával van. Azon esetekben, melyeket magam láttam, a' láz egy közönséges ingerláznak bélyegét viselte, úgy hogy nem mindig valék kénytelen belső orvosságokhoz nyúlni. A' betegség' kezdetén, az emésztés' műszerei legjobb állapotban találtatnak, a' betegség' későbbi lefolyásában csorvás láz fejlik ki; többnyire sebzési (traumaticus) láz' bélyegével, melly hasonló kórjelekkel jár, mint nagyobb sérelmeknél látszható, csak hogy a' hideg korszak a' pokolvarnál többnyire hibázik.

6) Ha a' pokolvar helybeli betegség nem volna, tökéletes 's minden rosz következés nélküli gyógyítása, egyedül külső szerek' alkalmaztatása által, nem sikerülhetne.

A' pokolvar' helybelies bélyegének bebizonyításában érintettük egyszersmind a' pokolvar' kíséretében feltűnő lázas kórjelek' mineműségeit 's bel erejüket; szükségtelen 's kifárasztó ismétlés' vétkébe esném tehát, ha ezekről még egyszer szólnék. Inkább érintsük egykét szóval azon tünetmény' okát, hogy a' pokolvar, olly gonosz indulatú betegség-létére is első korszakaiban, csekély 's alig észrevehető általános kórjelekkel foly le. Annak fő oka, véleményem szerint, a' pokolvar' székében keresendő. A' pokolvar' fészke a' közönséges takarók, 's kiváltkép' azoknak legbelsőbb rétegje, a' *sejtszövet*. A' sejtszövet az alsóbb rendű életműséges képezések közé tartozik, 's nem bír különös tulajdon idegekkel, véredényekkel. Innét következik, hogy betegségei nem hathatnak olly általánosan az életműségre, mint más életműszerek' betegségei; mert a' betegségek' általánosítása csak az ideg' 's

véredényrendszerek' különmemü munkálódásuk által eszközölhető. Innét magyarázható minden lázas tünémenynek a' pokolvar' első kórszakaiban nem ritkáni távulléte, 's a' betegség' egész lefolyása alatt a' fájdalomak' kisebb bel ereje.

A' *pokolvar* tehát a' bőrbetegségek' osztályába lesz *beiktatandó*, 's külső tünetényeire nézve a' *kütegek közé*. Ezen kijelelt tekintetben legnagyobb hasonlatossága van az orbánczos betegségek' néhány különmemü fajtáival. De azért a' pokolvart, mint az orbáncznak valami álne-mét, semmikép' nem lehet tekinteni, hanem inkább mint egy sajátágos különös kórvilági lényt, az életműség' bámulandó növényét, melly belső természete 's va-lójára nézve, egy valóságos üszög. Ezen üszöggel való ugyanazonsága (identitas) miatt a' kórtudományi kézi 's tankönyvekben nem a' kütegek közt, hanem az üszög' külön nemeiről szóló czikkelyben érdemel helyt.

A' pokolvar - méreg.

Értekezésem' folytatában olly gyakran éltem a' *pokol-var-méreg* kifejezéssel, hogy következtetlenségre mutat-na, ha ezen nevezettel való élést nem ügyekezném né-hány oksúlylyal, ha mindjárt gyengébbel is, igazolni.

Méregnek közönségesen azon anyagot mondjuk, melly legkisebb adagban legnagyobb hatásokat szül. Ezen olly nagyon feltételes meghatározás, az ásványi 's növényi mérgekre nézve, épen hibás; mert a' nevezett osztályú mérgek, a' legkisebb adatban, semmi hatást nem okoz-nak (kivévé a' homeopathicus hatásokat). Az állati mér-gekre nézve ezen meghatározás inkább helyes, ha hoz-zá tesszük: hogy mindig ugyanazon hatást okozzák. Ezen tiszta miségű állati mérgek közt, az ebdüh 's kigyómérgeken kívül, a' pokolvar - méreg is teljes jog-gal foglal helyet; mert az ő hatása is mindig ugyanaz, a' pokolvar' (üszög) kiképzése; 's valami változtatást,

menyiségű viszonyai' tekintetéből, a' természetben ki nem lehet jelelni.

Ezen pokolvar-mérget, csak hatásából esmérjük, mint sajátságos anyagos lényt nem lehet megmutatni. A' pokolvart képező 's környékező hólyagocskákban nem létezhet, mert foglalatjok igen szelid természetű; a' környékező lágy részekben, mellyek tőle illetetnek, legkisebb leborlást nem okoz. A' pokolvar-mérget pedig olly jó indulatúnak nem képzelhetjük.

A' pokolvar-mérget a' varakban hasonlóan nem lehet keresni, mivel a' hólyagocskáknak köszönik létüket, és egyenesen csak kiszáradt hólyagocskáknak tekintethetnek.

Az üszögös csomóba sem lehet helyheztetnem a' pokolvar-mérget; mert ha így volna, a' pokolvarméreg' különmemű hatása csak addig tartana, míg ezen csomó az életműséggel összefüggésben van, 's a' betegség' kórjelei annak eltávoztatásával egészen eltűnnének, vagy legalább veszedelmes belerejőkből kivetkeztetnének. De nem ezek a' betegség' elítélése' szabályai, mert mihelyt a' pokolvaros daganat eloszlott, a' betegség' tovább menetelére, az üszög' hamarábbi vagy későbbi elválásának semmi befolyása nincsen, kivéven, hogy a' hátra-maradó fekély' gyógyulása néhány nappal hátráltatik.

Ugyanezen okból a' pokolvart környékező dagana-tot sem lehet a' pokolvarméreg' tanyájának tartani, mert ezen esetben, sajátságos természetéhez képest, ottan üszögöt okozna. Az pedig soha sem történik, mert az elhagyott pokolvar' utolsó kórszakaiban kifejlődő üszög az életműség' közönséges törvényei szerint következik, a' mint fennebb is érintettük. Még ide járúl, hogy a' daganat soha sem mocskos színű, 's a' külső szerek' egyedüli használására, az életműségre nézve minden rosz következés nélkül, tökéletesen eloszlik.

Ezen vizsgálatokból e' következtetmény foly a' pokolvarméreg' természetére nézve: hogy azt mint anyagos

lényt nem lehet tekinteni, hanem mint személyes, erőbelileg ható mérget, melly egyedül az életműség' különmemű meghatározott beteges visszahatásában tűnik fel. Innét származik a' pokolvar' nem ragadós léte, melly anyagos gerj nélkül alig gondolható.

A' pokolvarméreg ezen tekintetben az ebdűh' ragályával látszik összehangzani, és az emberi életműségben sajátságos iszonyú hatását képes kifejteni, csak nemző tehetségét veszti el, 's örökös nélkül hal el. Ezen több állati mérgeknél észrevehető tünetény világosan mutatja a' nem mindig történendő megkülönböztetést a' ragály és gerj közt (contagium, miasma); sok állati ragály az emberi életműségben gerjjé változik, 's ragadóságát elveszíti.

A' pokolvarnak egészségbe, vagy halálba való átmenetele.

A' betegség' belső természetét, csak minden körjelek' fontolgatása- 's összehasonlításából, a' betegség' lefolyásából 's kimeneteléből, a' betegség' okaiból, az orvosi szerek' viszonyából lehet megítélni. A' pokolvart mindig egy nagy daganattól látjuk kísérve lenni, és tudjuk, hogy az üszög' kifejlése nem szükségesképen történik olly erős helybeli visszahatással, azért a' pokolvaros daganatot nem az üszög' kifejlésének, hanem inkább a' pokolvarméreg' különmemű hatásának tulajdonítjuk. A' pokolvar' gyógyítása csak akkor sikerül, ha a' daganat' elosztatása sikerült. Az élet nem veszedelmezettik, ha az üszög' elválasztása hosszabb ideig nem is történt; ellenben mindig nagy veszedelemben forog, ha az üszög' eltávolztatása után, a' daganat még el nem oszlott. Több ilyen halálos esetet láttam az elváltt üszög' ellenére is következni.

Ezen rövid érintésekből szembetűnő, hogy a' pokolvarral járó daganat, a' betegség' létalapos 's legfőbb

figyelmet kívánó része. Ezen daganat' az életműves visszahatásnak következése, és tüneténye; melly, mivel annak hatását csak helybelileg tűnteti fel, csak helybelileg jelenhet meg.

A' gerjektől 's ragályokból származott betegségek-nél, a' gyógytan szemmel tartotta azon visszahatást, mellyet az életműségben okozának, 's gyógyjavalatát a' szerint intézte el. Senkinek sem jutott eszébe a' pestis-nél, hagymáznál, himlőnél egy sajátságos köznemítő, vagy kiválasztó gyógymódról gondolkozni, mert máskép lobellencs, felingerlő, idegébresztő, 's kiüresítő szerek a' nevezett betegségek-nél jó foganattal nem használtathattak volna. Csak épen a' pokolvarnál ügyeltek keveset, vagy talán semmit a' helybelileg feltűnő visszahatásra. Ezen egyoldalúság' oka tán abban keresendő, hogy a' pokolvar' gyógyítása, mint külső betegséggé, többnyire alsóbb rendű 's kimiveltetésű sebészekre bízott, kik-től a' betegség' felsőbb szempontból nézete nem kívánható. A' betegség' minden ijedelmeit az üszögben helyeztették; azért is a' sebészség' minden hőszerei (kés, tűzes vas) alkalmaztattak ezen ördög' kiűzésére; sok esetekben sikerült az üszög' erőszakos elválasztása, de a' beteg meghalt! ,A' felszűröcsölés már megtörtént': az volt a' hiedelem.

Az iskola azt tanítja, hogy az üszögnek határ húzassék, a' pokolvar' üszögének is határt akartak tehát némellyek vetni, ámbár szembeszökő volt, hogy ezen üszög el nem terjedt. Elfelejtették az orvositudomány' első törvényét, hogy az orvos csak a' természet' szolgája 's magyarázója, azért nem látták, hogy a' küzdő élet-erő ezen cselekvősége' forrásait kimeríti; tehát inkább, mint sok hasonló esetekben, mérséklést mint felingerlést kíván. Ámbár az üszögöt határozó lobot látták, mégis legerősebb ingerlő szereket alkalmaztattak. Figyelmöket elkerülte, hogy ugyanazon feltételek, mellyek az üszögöt okozták, a' lobot is létre hozták; hogy a' ter-

mészet, a' betegséggel együtt gyógyszert is alkotott, csakhogy a' gyógyszer a' betegséggel nem óhajtható viszonyban áll.

Ezen szűk határu nézetnek tulajdoníthatjuk, hogy a' pokolvar' kimenetelei gyakran olly szerencsétlenek. Illyes esetekben is, ha felszürcsölés állítatik, az, ingerlő szerek által csak elősegítetik. Azért szokott a' makassier nemzet, nyilai' mérgéhez valami fűszert keverni, hogy az által a' méreg' felszürcsölése elősegítségék.

A' leírt daganat tehát a' pokolvarnál a' valódi betegség, mint a' pestisben, hagymázban a' láz. Ezen nézet még több alapot nyér, ha a' betegség' egészségbe lett átmenetelét tekintjük. Míg a' daganat el nem oszlott, a' pokolvar' gyógyulása nem következik, mivel a' gyógyulásnak első feltétele a' daganat' eloszlata.

A' pokolvarra következő halál' okának, közönséges vélemény szerint, a' pokolvarméreg' felszürcsölése tartatik: mellynek bebizonyítására felszámoltatnak az ideges kórjelek, mellyek a' pokolvarhoz lefolyása alatt szegődnek. Ezen ideges kórjeleket eltagadni nincs szándékom, ámbár ezeket egy esetben sem láttam; hanem hiszem, hogy ezeket épen annyi joggal lehet az iszonyú daganattól származó lobláz' tünetényeiből, vagy annak következtében eredt életerő kimerítéséből és felosztásából magyarázni.

Anyagos pokolvarméregnek kellene létezni, hogy felszürcsöltessék, melly méreg leginkább elnemzés által valóstáná létét. Azon esetekben is, hol a' pokolvar' neve a' lépfene-méreg' helybeli áttételéből eredt; észreveszszük, hogy helybeli hatása által megmásítatik, elenyészik (a' ragály' gerjje változik által).

Az ebdüh-méreg azért okoz olly irtóztató általános visszahatást, mivel semmi helybeli megmásító visszahatást sem fejtven ki, közvetlenül az érzékenység' 's izgékonyság' középponti életműszerére hat. Az ebdüh-méregnél a' felszürcsölés' meggátlására, talán a' mesterségesen

okozott visszahatás, nem csak kiválasztó, hanem megmászító módon is munkálódik?

Ha a' pokolvar-méregnek az életműség' nedveibe való felvétele volna a' halál' egyedüli oka, az üszögnek a' testtől való elválásával minden veszedelem eltávoztatnék, az üszög' el nem választásával pedig öregbednék: a' mi nem tapasztaltatik. Nehéz volna megmagyarázni nagyon előrehaladt betegségnél, már elvált üszögnél, hogy' történhet gyógyulás külső szerek' egyedüli alkalmaztatására, ha felszürcsölés által már a' pokolvar-méreg a' test' nedveivel összekeverődhetett volna? Ezen felszürcsölés mikor kezdődik, mi mozdítja elő, mi készíti 's akadályoztatja azt? — Nagyobb tudatlanságát árúlná el, ki a' szürcsölést tagadni akarná, az csak azon arányban, millyenben mint egyedüli oka a' pokolvarnál bekövetkező halálnak tekintődik, 's hol egyenesen a' pokolvar-méreg felszürcseléséről vagyon szó, lett dolgokra alapulván, el nem fogadhatónak tartom.

Azon esetben megengedem a' felszürcsölést, mikor a' pokolvar a' kézen tanyázott, az üszög már elvált, a' daganat iránytalan orvoslás által genyedésbe ment által. Ezen feldüleges üszögnek nincs kijelelt határa, mindig tovább terjed el, olly módon, hogy utóljára az életműség' védő erejét — melly ártalmas idegen anyagokat fel nem vesz, hanem azokat kiválasztani iparkodik — meggyőzi, és így a' felszürcsölés megtörténhet, 's bizonyosan meg is történik. Hasonló módon történhet a' felszürcsölés a' külföld' orvosaitól leírt lépfene-pokolvar' eseteiben is, mert ezek az esetek' többségében a' lépfeneméreg' kisebesedett bőrhelyre való hatásából származván, inkább elterjedő, mint meghatározott üszög' alakjában tűnnek fel. A' ragály' anyaga közvetlenül a' vérrel keveredvén, ideges felszürcsölési körjelekkel esmér-teti meg általános hatását. Hanem hogy' eshet meg ezen felszürcsölés belső okokból származó pokolvarnál, melly mindjárt határokat nyer, 's majd csaknem minden, az

életműséggel való összefüggéséből kilép? nem tudom, de nem is láthattam. Látjuk, hogy az organismus' életereje idegen beteg anyagok' felszürcsölését épen nem sieteti; milly sokáig létez egy helybeli bújasenyves fekély, a' nélkül, hogy felszürcsölés következne? milly sokáig marad néha az ebdüh' mérge a' seben felszürcsölés nélkül? milly sokáig léteznek rákfenés-fekélyek az egész életműség' rokonsenve nélkül?

Ezen lett dolgok' magyarázatja az életműség' általános törvényén alapúl, hogy kiválasztó műszerei nem szürcsölnek fel, p. o: máj, vesék, üterek 's a' t. Egy genyedő felület is, felszürcsölő tehetségit, polaricus viszony miatt, elveszti az által, hogy kiválasztó műszerre vált. Legszembetűnőbb bizonytságot nyújt erre a' bőrrétegi (dermaticus) gyógy mód, melly csak azért marad több esetekben hatás nélkül, mivel a' terület a' gyógyszerék' alkalmaztatására genyedésbe megy által. A' pokolvar ezen törvény alúl kivételt nem tesz, annyival inkább, mivel olly nagy nevezetességű kiválasztó műszerre válik. Az életerőnek ezen erőszakos egyoldalú iránya, ha tartós, azt egészen kimeríti, melly után ezen eldől az életműség' termődési erejének kihálnak, 's a' kimerített erők felforgott viszonyaikba visszatérnek, de a' halál' csiráját magukba hozzák. Azért a' fekélyek' kiszáradása olly rosz kórjel, melly a' történt felszürcsölésnek jele. Azért genyítenek a' fekélyek ollyan nagyon, nemcsak a' nedvek' elvesztése, hanem még inkább az életerő' elpazérlása által, az érintett folyamat szerint.

Vélekedésem szerint a' pokolvarnál a' halál különbélekép' következhet 's függ a' helytől, mellyen támad:

1) Ha a' pokolvar arczon támad, a' daganatnak az agyvelőre történendő nyomásától álomkórral, gutaütéssel következik halál, mivel a' daganat a' koponya' üregébe is elterjedhet.

2) Ha a' pokolvar a' nyakon tanyáz, fúldoklás által végzi ki az életet, mert a' daganat a' lélekzés' műszereire is kihat, és a' levegőnek átfolyását akadályoztatja, vagy a' lélekzés' műszereinek érmecsességét veszti el.

3) Ha a' pokolvar a' kézen létezett, a' halál az életerő' kifogyásából következik a' fent említett mód szerint.

OKFÜRKÉSZET.

Értekezésünk' ezen szakasza a' legfontosabbaknak egyike, kidolgozása egyszer'smind legtöbb nehézségekkel jár, melyeket nevel még az orvosok' vélekedéseinek meghasonlása. Nehányan vitatják, hogy a' pokolvar, a' lépfene-méregnek az emberi testre lett átviteléből származik; mások pedig azt belső okokból származtatják. Már, hogy melyik vélekedéshez hajlok inkább, kitüntettem. Azonban mind a' két vélekedés' megfontolása 's elítélése lesz vizsgáló igyekezetem' tárgya, melly megtörténvén tulajdon nézetimet érintendem néhány szóval a' pokolvar' okairól.

Meg kell mindenek előtt vizsgálnunk: bírnak-e állati anyagok olly tulajdonságokkal, hogy az emberi életműségbe ártalommal folyhassanak be; vagy általvitethetnek-e betegségek állatokról emberekre? mind a' két kérdésre igennel kell felelnünk, mert számtalanok az ebbeli bizonyosságú lett.dolgok, mellyek közül egy-kettőt felhozni elégséges lészen. Így okoz a' posztó, ingere által a' bőrön rühe' a' szabóknál, melly még inkább behat a' bőrre természeti állapotjában; mint láthatni minden télen igen számos paraszt asszonyt 's leányt befedve ótvaros, sömörös kútegekkel az elő-, 's felkar'

beli visszahatást nem okozván, a' vérbe közvetlenül felvétetik. Ide tartozik a' fent említett Oelze doctortól leírt eset egy juhásznál, kinél a' megfertőzés vakarás által felsebesített helyen történt. Mindenek felett figyelemre méltó, egy barom orvosnak Fischer doctortól elbeszélte esete Lünneburgban, ki is, hogy a' döglött marha' érintése' veszedelmetlenségét a' parasztnak mutassa, több helyen megsértett kezét az elromlott léppel dörzsölte, 's három nap múlva rothasztó betegségben halt meg.

A' felhozott néhány példából, mellyeket minden német hirlapból könnyen lehet szaporítani, elegendően bebizonyítatik a' lépfene-méregnek mind egészséges mind kisebesedett bőrre való hatása. Most az a' kérdés lesz vizsgálándó, hogy más úton, t. i. tüdők vagy gyomor által, felvétethetik-e a' lépfene-méreg, 's ezen úton befogadva, veszedelmeztető hatását gyakorolhatja-e? Ha a' tapasztalást kérdezzük a' ragadós nyavalyák' terjedéséről, eldönthetetlen lett dolgokra akadunk, hogy a' megfertőzés tüdők által is történik. Hogy a' lépfene' ragálya, testvéreinek említett tulajdonai' birtokában legyen, nincs okunk meg nem engedni; és hiszszük, hogy ezen esetben, nem helybeli, hanem inkább általános betegség támad (rothasztóláz), mint Eneaux és Choussier észrevették. Ha már a' rothadt kigözlögések általánosan olyan hatást okozhatnak, miért nem történhetné ez a' lépfenével? mellyben a' rothadás' közönséges bélyegén kívül még egy különmemű méreg' (ragály) sajátsága is munkálódik.

Kérdésünk' második része, hogy a' gyomor által felvétethetik-e a' lépfene' gerje az életműségbe? azaz: lépfene-kórságban döglött marhák' húsa ártalmas-e vagy nem? erre azt kell megjegyeznünk, hogy az esetek' többségében, illyképen megfertőzött húsnak eledelre való fordítása minden észrevehető kár nélkül történik. Ezen tagadhatlan lett dolog, némelly állati de kiváltkép' a' ki-

gyóméregnek a' gyomor által minden ártalom nélkül való megemészthetése, egy észképi nagy fontosságú támaszt nyújt. Így a' Morandtól felhozott esetben azok közül, kik a' lépfenés ökör' húsából ettek, senki sem betegedett meg. Ugyanazt bizonyítja Thomasin a' tőle felhozott esetről, ámbár a' mészáros és testvére, kik a' húst megkészítették, pokolvarba estek. Hasonló esetet említ Duhamel a' francia akademia' emlékirásaiban. Azon esetekben is, mellyek lépene-pokolvaros betegséget okoztak, az elhullott marhák' húsa ételre fordítatott, a' nélkül, hogy észrevehetőleg ártott volna. De azért mégis hibázna, ki a' felhozott példákából általános következtést húzna, hogy a' lépfenétől fertőzött hús' megemésztése mindenkor és minden ártalom nélkül eshetik meg. Eldönthetetlen lett dolgok szólnak az ellenkezőről, mellyek közül egyet kettőt legyen szabad felhozni.

„Bertin a' lépene-carbunculust 200 szerecsennél látta, kik a' lépfenés marhakkal bajlódtak, és húsokból bőven ettek. Hasonló lett dologra találunk Eneaux' és Choussier' a' pokolvarról irt értekezéseikben; Kausch, és más egészségre ügyelő tiszték, az ilyen hús' evése után történt gyakori megbetegedésről, és az arra következett halálos kimenetelről hasonlókép szólnak. (Orvosi Tár, 1833) De Capella lépfenés tehén hús' evésére carbunculust látott kifejleni. Arról is vagynak tapasztalások feljegyezve, hogy kutyák 's disznók, lépfenés hús' evése után, betegek lettek.

Ezen lett dolgok minden kétséget elhárítanak, és arra mutatnak, hogy a' lépene-méreg hatással bír az emberi életműsére; és nemcsak általános megfertőzést hanem lépene-pokolvart is okozhat. De alá nem irhatom azok' véleményét, kik minden pokolvaros esetben, a' lépene mérget egyedüli oknak tekintik. Ezen véleménynek leghevesebb védői is olly helyzetbe jönnek, mellyben a' pokolvar' eredetét más okból kénytelenek származtatni. Kitűzött célom' elérésére elegendő itt csak néhányat

megnevezni, ú. m. Boyle, Larey, Hoffmann, Schröder, kik némely esetben valamely lég-gerjből igyekeznek a' pokolvar' kifejlését magyarázni. Az én vélekedésem szerint az esetek' többségében, a' valóságos magyarországi pokolvar, a' lépfene-méreg' minden befolyása nélkül származik: melly vélekedésemet előterjeszteni, 's okokkal támogatni alább fogok törekedni.

Az első ellenvetés, melly itten támadhatna, tudni illik hogy az emberi életműség' közönséges el- 's kiválasztékaitól olly nagyon különböző, más nemű, és erős hatású mérget teremni nem képes: csak látszatós. A' barmoknak, mellyeknél a' lépfene előfordúl, épségökben, még egyneműbb el- 's kiválasztékaik vagynak, mint az emberi életműségnek. Az emberben kifejlődik a' pestis, a' himlő-ragály, 's tudjuk milly mérgessé válik az anyatej 's a' nyál, harag 's dühödés által. És így hát ezen tekintetből, a' pokolvar' magátóli kifejlése sehogy sem ellenkezik az emberi életműség' törvényeivel.

A' második ellenvetés, mellyet a' pokolvar' lépfeneméregtől való származásának védői előhoznak, ez: hogy a' pokolvar akkor leggyakoribb, midőn a' lépfene uralodik a' marhákon; mi a' lépfene' közvetetlen átvitelére mutat. Ezen lett dolgon semmikép sem akarok kételkedni, ámbár ön tapasztalásaim nem egyezők vele; hanem mégis más következtést húztam belőle. Nem okozhatnak-e azon feltételek, mellyek a' barmokban a' lépfenét létesítik, az emberben pokolvart? Zomaticus tekintetben, az ember és marha közt nem ollyan nagy a' hézag, hogy hasonló ártalmas befolyások, hasonló hatásúak nem lehetnének. Ugyanazon törvények szerint támadnak némely betegségek az embereknel mint az állatoknál, 's nincs okunk a' pokolvart 's lépfenét azok közé nem iktatni.

A' harmadik ellenvetés, melly a' pokolvar' magátóli eredetének tétetik, az, hogy mindig a' test' fedetlen részein támad, melly tünemény a' lépfene' közvetleni

megérintéséből fejthető. Ha a' pokolvar egyedül a' lépfeneméreg' közvetleni érintéséből származnék, az csaknem kizárólag a' kezeken fordulna elő. Mert ha a' pokolvarnak a' képen, nyakon gyakrabbi előfordulását, a' szóba vett vélemény szerint, azon állítással szándékozunk erősíteni, hogy a' nevezett részek a' megfertőzött kezekkel tapintatnak 's érintetnek, és az által a' lépfene méreg a' nevezett részekre áttétetik; nehéz megfejteti, miért nem támad a' pokolvar a' szeméremtesten is, hol a' kezekkel való érintés csaknem elkerülhetetlen. Vagy miért nem lepi meg a' pokolvar az öreget és gyermeket, kiknél a' lépfene-méreggel való érintésre alkalom adódik, 's hogy kerüli el a' pajkos gyerkőcze az illy alkalmatosságot? Én azt tartom, mint az előbbeni szakaszban is említém, hogy a' pokolvar' mint minden küteg' kifejlésének magyarázatja nagy szerepű feltétel legyen. Vagy talán a' kezek helyett a' lépfene-méreggel fertőzött legyeket állítják a' megfertőzés' eszközeinek, azon ellenvetés' gyengítésére, hogy a' pokolvar nem ritkán olyan személyeknél jelen meg, kik soha sem jöttek lépfene-méreggel érintésbe. Ha ez így volna: a' pokolvar fiataalt, öreget, gyermeket, minden különbség nélkül, megtámadna: mi tudtom 's tapasztalásom szerint nem történt.

A' különnemű pokolvarlegyek' lételetét nem szükség sok okkal megczáfolni, mert létök, több mint feltételes, ámbár a' dolgot legszembevetőbben megmagyarázná; de nagyon hasonló hatásúak a' bogárcsípéssel, 's míségökre nézve is egyenlők avval, csak mennyiségökre nézve különböznek valamit a' visszahatási tehetség által, 's egy különnemű méregnek az életműségekre való helybeli hatását képezik.

Valamint minden betegség' úgy a' pokolvar' kifejlésére is különös hajlandóság kívántatik. Ezt kénytelenek vagyunk elesmérni, habár a' pokolvart lépfene-ragályból, vagy valami léggerjből, vagy belső okokból származtatjuk is. Mert különben hol az életműség lépfeneméreg-

gel jó érintésbe, minden esetre megfertőzés történvén, pokolvarnak kellene kifejlenni; azon esetekben pedig, hol az orvosok a' pokolvarrt léggerjtől származtatják, az nem szórványosan hanem járványosan fordulna elő. Ezen hajlandóság' alapját bajos kitapogatni; csak annyit tudunk, hogy egyedül középidejű személyek esnek pokolvarba, gyermekeknél vagy öregeknél példát nem esmérünk. Az előbbeni szakaszban törekedtünk ezen tünetény' okát kijelelni. Ezen tekintetben a' régibb orvosoknak a' pestisi carbunculusról való észrevételei is megegyeznek véleményünkkel, kik elhatározottan mondják, hogy a' pestisi carbunculus egyedül véres és epés nedvalkatu személyeknél szokott megjelenni, és így olyanoknál, kiknél az izgékony-sági 's visszaható tehetség legjobban ki van fejlődve: minek is a' közép életkorban van helye.

A' pokolvar az Alföldön leginkább augusztusban és szeptemberben jó elő; mivel a' légnak misége ekkor többnyire szárazságban 's hévségben alapúl, mellyek által elfajzása elkerülhetetlenné válik, a' mennyiben ekkor gőzölögvén ki leginkább a' mocsárok, a' már elfajult leget megfertőzik. A' szárazság a' lépfene' létre hozására egy a' legfőbb feltételek közül, mellynek mindenkor második következtetője a' rosz táplálék; tehát a' pokolvarnak augusztusban 's szeptemberben gyakoribb előfordulásánál a' lépfene' egyik oka a' szárazság munkálódik. De azért nem akarom állítani, hogy a' pokolvar télen nem kerül elő, vagy hogy a' lég' említett tulajdonsága a' pokolvar' kifejtésére elegendő. Hogy a' lépfene' második oka, a' rosz elromlott aránytalan táplálék sem hibázik a' pokolvar' gyakrabbi feltűnésekor augusztusban 's szeptemberben, mindenki hinni fogja, ki az alföldi életmódot esméri. Az Alföldön a' szegényebb sorsú pusztán vagy tanyákon szolgáló embereknek fő eledék a' szalonna, melly augusztusban 's szeptemberben többnyire már avas, 's avassága közönségesen még kedvesebbé teszi, kivált-kép' ha a' szükséges fűszerek: paprika, foghagyma bő-

ségesen hozzájárúlnak. Képzeljünk illy élelmet a' kanikula' fúlasztó hőségében! Az erős férfiúnak szokástól edzett emésztő műszerei derekasan emésztene, 's áthasonlítnak, illy nemű tápbúl (chylus) az egész vértömeg legnagyobb tüzességet nyer. Ahhoz járúl még a' kanikulai napsütésnek helybeli hatása a' test' fedetlen részeire, ú. m. arczra, nyakra, kezekre, melly erősebb ingere által nagyobb vértolódást okoz ezekre, a' vér pedig olly forró tulajdonnal bírván, a' pokolvarrt nem ritkán hozhatja elő. Hogy pedig a' vér 's egész életműségi alkotmány, eledelek 's életmód által változásokat szenvedhet, melyek vagy egyes személyek- vagy egész nemzetekre is elterjedhetnek: sok osztályos bizonyítást nem kíván. Az életműségi elkülönzés, a' magukat növényekkel 's hússal tápláló személyek és nemzetek közt, nagyon szembe- szökő, 's nem könnyen hozatik valakitől kétségbe.

Az alföldi életmódra nézve még azon szokás említendő, hogy földink minden eldöglött marha' vagy barom' húsát megeszi, a' zöldes húst elhányja, a' többit eledelnek fordítja. Ezen ártalmas fukarsága' tekintetében az alföldi ember a' legjobb gazda. Az erős gyomor megemésztí ugyan ezen úndorító eledelt, de a' vér' megfertőzése sok esetben el nem maradhat. Mindennap látunk felingerlő, elromlott áthasonlíthatatlan eledelek' hatását az életműségre; látjuk az illyes anyagoknak a' gyomor-áthasonlító erőnek ellenálló hatásukból beteg kiválasztékokat támadni a' bőrön, egy különnemű a' meg nem emésztett anyagnak megfelelő kigőzölgéstől, a' legfertelmesebb kütégekig. Miért nem lehetne tehát a' lépfeneméreg-, vagy más betegségtől fertőzött hús' evése hasonló hatású az emberi életműségre.

Minden esetre legnagyobb figyelmet érdemel, 's vizsgálásunk' tárgya lesz megfontolni: hogy miért nem híz a' lépfene' vagy más betegség' gerjétől fertőzött hús- nak megevése sok esetekben észrevehető ártalmas következt maga után; holott más esetekben olly valósúlt ár-

talmas, sőt halálos hatásokat is szül? 's honnan van az, hogy illy eledelek' hatása némelly esetekben csak mint külső betegség, máskor pedig mint belső tűnik fel; néha pedig úgy jelen meg, mint a' külső és belső betegségnek szövetkezése.

Nézeteim szerint azon esetekben, melyekben vagy a' gyomor nagyon el van gyengülve, vagy hol az el- 's kiválasztó műszerek' munkálkodásai akadályoztatva, vagy épen felfüggesztve vannak: a' gyomorba jött beteges hús egy közönséges megfertőzést okoz, többnyire rothasztóláz' alakjában, különmemű külső betegség' kifejlése nélkül. Tehát az illy igen másnemű eledelet a' gyomor vagy meg nem emésztí, 's annak különmemű mérges anyaga ezen kórgóczirol kezdí veszedelmes munkálódását az egész életműsége terjesztetni; vagy a' gyomor megemésztette ugyan a' megfertőzött eledelet, 's az áthasonlítás megtörtént, hanem tökéletlenül, az áthasonlítás' műszerei nem képesek megkívántató cselekvőségöket kiterjesztetni, a' mérges anyagok ki nem választatnak, a' vértömegbe felvétetnek: melly folyamatnak következése egy általános nyavalya rothasztó láz' bélyegével.

Erős személyeknél 's emésztő műszereknél az emésztés, az áthasonlítás, a' nem áthasonlítható anyagok' szükségképi kiválasztásával megy véghez; de, a' vér' hevessége 's a' külső hévség' határa miatt, az életműségben külbőrre történendő kiválasztásokra való nagyobb hajlandóság fejlik ki, és azon esetben, mellyben egy különmemű anyag, a' lépfene-méreg kiválasztandó, e' kiválasztásnak terménye a' pokolvar lehet, az emberi életműség' különmeműsége által azzá változtatva.

Azon esetek, mellyekben a' betegségnek mindkét idomja kiképeztetik, a' gerj' külső és belső hatása által legkönnyebben magyarázhatók.

Érintendő azon környűlmény is, hogy Magyarországon, a' lépfene-méregnek az emberekre való ártal-

mas, vagy épen halálos hatásának példái ritkábbak, mint kiváltkép' Németországban. Hogy az egyedül a' németországi orvosok' nagyobb figyelmőknek legyen tulajdonítandó, nem hiszem; ez honosinknak erősb testalkotásukban alapúl inkább. Talán Németországban a' lépfene' ragálya erősebb, ezen betegség gyakoribb? Nem tudok példát, hogy nálunk ezen forrásból egy pokolvar' származását is meg lehetett volna mutatni; azon esetek, melyeket lépfene-pokolvar név alatt hoztam fel, bizonyosan a' pokolvartól különböző betegségek valának.

Nézeteim' összefoglalása a' pokolvar' kórertanítmánya felől.

Felhoztam az orvosok' különféle vélekedéseit a' pokolvar' okairól, említettem hazánk' azon tájakra lakosainak testalkotását, hol a' pokolvar gyakrabban előfordul; szóltam a' lég' mineműségéről, az eledekről, az itteni életmódról 's a' t. Mostani szándékom még egyszer ezen környűlményeket összefüggőleg megfontolni, 's tulajdon nézetimet a' pokolvar' eredete felől röviden közleni. Nem mintha vélekedésemet egyedül igaznak tartani, vagy erős és változhatatlan meggyőződésemnek kikiáltani akarnám; sőt vélekedésem' ebbeli ingóságát 's kényfeltételelességét jobban érzem, mintsem azt meggyőződésemnek vallanám, vagy másokat magasztalásokkal annak elfogadására kényszeríteni akarnék. Minden óhajtasom az, hogy a' pokolvar' okaira nézve, a' jutalomkérdés kíváncsinak tőlem kitelhetőkép' megfeleljek, mellynek elérhetése végett foglalataskodtam sokat ezen szakasszal, 's ezen munkámnak szüleményei: a' közlött 's még közlendő nézeteim a' pokolvar' *kórertanítmányáról*. Ezen igyekezetemben mások' véleményeit tapasztalásimmal hasonlítottam össze. Nézeteimet, mint mondtam, csak véleménynek tekintem, 's csak annak hirdetem, a' tudo-

mányos vizsgálódásokban már többször valósult oly reménnyel, hogy néha ellenkező vélekedések által, célra vezető út' kijelelése eszközöltetik.

Igyekezetünk' legfontosabb tárgya leszen azon kérdés megvizsgálása: hogy kifejlhetik-e a' pokolvar a' lépfenegerj' minden befolyása nélkül? 's annak közvetőleges vagy közvetlen hatása kívántatik-e a' pokolvar' kifejlésére? Ezen kérdés néminemű megfejtése, az e' tárgyban uralkodó homály' eloszlatására világul szolgálhat, azért kimenthetést reménylek, ha az ebbeli fürkészeteket, mellyeket ugyan elszórva érintettem, újra összefoglalva', összefüggőleg áttekintendem, ha mindjárt kifárasztó ismétlések' vétkével terheltetném is.

Minden küteg roszul elrendelt életmódtól, ártalmas ételektől, italoktól, külső ingereknek a' bőrre való hatásukból, különmemű ragályoktól, az életműség' kifejlése' időszakjaitól származik. A' pokolvar is, mint helybeli küteg' más ártalmaktól nem eredhet.

Az állati életműség' beteges kiválasztásai az egészséges vegyítéssel többé vagy kevésbbé eltávozó viszonyban állanak, mellyeknek az életműségre való hatása belerejes különmeműségökhöz képest mindig ártalmas, 's néha valóban mérges is. — Már az életműség' felolvasztása által, annak elemei kiszabadulnak, 's új vegyítési szövetségekbe lépnek, mellyek mint valóságos mérgek az egészséges életműségbe behatnak. A' pokolvar' kifejlését létesítő kiválasztás, valóságos üszög, azaz, a' pokolvar' első okai, hatásuk által az életet azonnal előlik.

A' jóltévő életerő ezen kívülől bevett, vagy tulajdon életműségében termett másnemű anyagok' jókori kiválasztása által az életműségtől a' veszedelmet elhárítja, ha mindjárt ezen boldogulását a' kiválasztó műszer' áldozatjával vásárolja is meg; mert ha az ilyen szerencsés kiválasztás' feltételei hibáznak, az egész életműség, az ellenséges elem' prédájává lesz. A' pokolvar' mérges anyaga' kiválasztása is, a' kiválasztó műszer' vesztével

megyen véghez, az életerő természeti ösztön által ezen arányban munkálódik, 's ezen kiválasztást kísérő tünetmenyeket hozza létre.

Az életműség' feloldozó tünetmenyei is, vagy egy különmemű feltételnek, vagy az életműség' általános törvényeinek köszönik létüket, 's ezen viszonynak megfelelő irányban tüntetik ki munkálódásaikat. A' pokolvar' tünetmenyei az életműség' általános törvényeiből nem magyarázhatók, hanem inkább szembeszökő ellentétbe vannak helyezve. Az üszög, el nem oszlott nagyobb fokú, vagy különmemű lobnak egyik kimenetele szokott lenni; a' pokolvar' kifejlésénél az üszög megelőzi a' lobot, a' lob csak következése az életműségi ösztön' igyekezetének 's haláltól való félelmének. Ezen különmeműség pedig állandó tünetmenye a' pokolvarnak, 's igazi pathognomicus bélyege.

A' lépfene-carbunculus' tünetmenyei, inkább az életműség általános törvényeire visszavezetendők; már külső alakjok által, melyekben a' pokolvar' bélyeges ugyanazonságát hijában keresnők, miségű 's menyiségű viszonyoktól való tagadhatatlan függéseket elárulják. Elüszögösödése, aránya, kórfolyamatja nem minden esetben szemléltetnek különmeműen, hanem az elüszögösödés' általános tünetmenyeivel járnak. Azonban a' pokolvar 's lépfene közti rokonság igen nagy, sőt némelly környülményre nézve ugyanazonságra felvítethető, úgy mint a' két rokonnak üszög terménye, utolsó származásuk' feltételének ugyanazon kútfőből való eredése által; csak hogy a' pokolvar eredeti, 's a' meglepett életműségből kifejtett nyavalya; a' lépfene-pokolvar pedig utáni, 's állati életműségből az emberre általment kórképez. A' pokolvar mindig egy helybeli betegség' tünetmenyeit ábrázolja; a' lépfene-carbunculus általános állati betegség' deuteropathicus helybeli bélyegű idomja, 's gyakran visszaesik idiopathicus általános bélyegű betegség' idomjába.

Kénytelen voltam ezen eltéréseket tenni nézetim' kijelelésére, melyektől vezéreltetve a' kóreztanítmányi vizsgálásokban járandok el.

Érintettem a' pokolvar 's lépfene-carbunculus közti rokonságot, 's ugyanazonságot a' betegség' terményére 's kiváltkép utolsó származásuk' egyenlő feltétele' tekintetére nézve; azért mostani vizsgálasomat a' lépfene' okain, 's az emberi életműségre való hatásának többféle módjain kezdem.

A' lépfene-kórság' eredete közönségesen nagy szárazságnak, 's onnan következő rosz tápláléknak tulajdonítatik. Hogy ezen feltételek a' nedvek' vegyülésére ártalmasan hathatnak, következésképen több nemű betegségeket szülhetnek, kétséget nem szenved; hanem hogy ezen feltételek elégségesek légyenek egy olly külön-nemű betegségnek, mint a' lépfene kórság, létrehozására: a' tapasztalásra hivatkozva meg nem engedhetem. Más, a' levegőben elrejtett ártalmaknak kell munkálódni, más, meg nem fejthető feltételeknek kell hozzájárálni, hogy a' rosz tápláléknak ártalmas befolyása a' marhákban lépfene-kórságot fejtsen ki. A' múlt nyáron (1834) rendkívüli szárazságot tapasztaltunk az Alföldön, a' marha nyomorultán táplálódott; 's mégis a' lépfene - kórságnak híre sem volt:

A' lépfene-méreg különfélekép hat az emberi életműségre, külön idomja szerint, mellyben az életműséggel érintésbe jut, és a' külön életműségi rendszer szerint, mellyben a' gerj, hatását kifejteni. A' lépfenés marha' kigőzölgése 's lehelete is töményes állapotban bizonyosan ártalmasan hat az emberre; de mivel arról nincs határozott tapasztalásom, nem szólok róla. Hogy pedig az eldöglött marhánál, ha a' feltételes hajlandóság nem hibázik, a' szállékonyná vált lépfene-ragály lég' alakjában a' tüdőbe felvétetik, azokban 's azok által az egész életműségben veszedelmes hatását feltűnteti: kétségbe nem lehet hozni. Mert megfelel egészen azon aránynak,

melly szerint hasonló ragályok, elnemzésökre nézve az emberi életműségben munkálódnak. Kivételkép ható ragálynak a' lépfene' gerjét nincs okunk tekinteni, annyi-
val inkább, mivel említett hatását eldönthetetlen lett dol-
gok bizonyítják.

Tüdők által történendő megfertőzés' esetében ez úgy tűnik fel, mint általános betegség, mint tüdő rothadás, mint rothasztó láz. Mert a' lépfene-kórság' belső valójában, üszög' alakjában jelenő betegségnek ragálya, ezen üszögöt elszármaztatandja, 's mint üszög' csirája kedvező környülmények közt, az üszög' feltételeit teendi, 's üszögöt okozand a' tüdőkben, vagy általános üszögöt, melly kifejlése' kezdetén rothasztó láz' tünetényeivel jár, de előbb az életműséget mindenkor elveszteti, minekelőtte sajátságos kifejlett alakjában megjelenhetne.

Hanem azon eset is beállhat, hogy erős visszahatási tehetség által, hozzá járulván a' ragály' elnemzésének kedvező, feltételeinek hiánya, a' tüdők által felvétellett ragály az áthasonlítás' folyamatjától meggyőzetik, 's az életműségből kiválasztatik. Ezen kiválasztás közönséges úton történhet, általános kiválasztó műszerek által többé vagy kevesebbé észrevehetőleg, vagy épen észrevehetlenül; vagy az életműség' gyógyigyekezete olly heves, hogy rendes folyamatján túllép. Most csak a' két legnevezetesebb kiválasztás' műszereire, belekre 's külbőrre befolyó ingerektől, vagy különmemű hajlandóságtól függ, hogy ezen kiválasztás leginkább az egyik vagy másik életműszer által történjék. Ha ezen folyamat a' belek által megy véghez, úgy tünetényei az ezen történendő kiürítések lesznek; ha pedig ezen kiválasztás a' belek 's külbőr által történik, következése a' csömör lesz: 's ezen kűtföből magyarázom magamnak a' csömörnél a' bőrmirigyeknek az egész test' felületin elterjedő felingerlését 's pöffedését. Ezen vélemény szerint a' csömört eredetére nézve általános jó indulatú pokolvar' nemének tekinteném.

Ha pedig ezen kiválasztási folyamat kizárólag a' külbőrt korgócának választotta, a' külső ingerek a' bőrre hatottak, a' pokolvar' kifejlésének kedvező feltételek léteznek 's munkálódnak az életműségben 's légalkotmányban, vélekedésem szerint a' valóságos magyarországi pokolvar is támadhat a' lépfene-gerj pokolvar-méregg, életműégi 's légalkotmányi feltételek által megmáshatathatik. De kiváltkép ezen kútfőből látszanak származni az orbánczos hólyag-képezések, melyek többnyire pokolvar névvel érintetnek.

Ezen magyarázat azon tünemény által erősítetik, hogy a' pokolvar' feltűnésekor, az életműség' működései legjobb állapotban találtnak; mi annak jele, hogy a' pokolvar' feltűnésével, minden ártalmas akárminemű 's származású anyag kiválasztatik. Innét ered az a' köz, 's minden esetben valószínű vélemény, hogy a' pokolvar csak egészséges embert támad meg. Innen magyarázható az előjelek' hijánya a' pokolvarnál, mert az életműségben létező mérges anyag, annak energicus működése által általános hatást szűlni, helybeli kiválasztása által akadályoztatik.

Hosszasabban mulattam azon törekedésemnél, mi által, némelly betegségek', kiváltkép a' pokolvar' kifejlését, a' lépfene-gerjnek tüdőök felvétele által kívántam magyarázni, nem mintha ezen betegségnek létrehozását kizárólag a' lépfene-ragálynak tulajdonítanám; hanem hogy ezen magyarázat' próbájával általános nézeteimet a' pokolvar' kifejlése felől kifejtsem, már az akár lépfene-ragálytól, akár más ártalmas, 's az életműségbe felvett, vagy belsejében nemzett gerjtől származzék. Mert véleményem szerint, nem egyedül a' lépfnés gerjnek a' tüdőök által lett felvételétől lehet az említett kiválasztásokat származtatni; hanem minden betegség' gerjtől, minden másnemű ártalmas anyagtól, ha a' tüdőök által az életműség' körébe jutott, 's a' kitett feltételek a' külbőrre történendő irányzásnak kedveznek.

Ha a' lépfene-méreg a' gyomor által az életműségbe felvétetik, hatása attól, melly a' tüdőök által felvétett lépfene-ayagra szokott következni, nagyon különböző lesz. Az esetek' többségében vagy igen csekély, vagy épen észrevehető sem, úgy hogy méltán támadhatna ezen kérdés: valljon a' lépfenes marhák' húsa megfertőztetik-e a' betegség' gerjétől; vagy ha meg is lett volna fertőzve: a' készítmód, fűszerek 's főzés által a' gerj vagy nem köznemíthetetik - e, vagy egészen elrontatik - e; vagy változatlanul jöven gyomorba a' gerj nem emésztethetik - e meg tökéletesen, 's választathatik ki az életműség' rendes útján?

Ezen érintett feltételekből magyarázható, miért ártalmasabb következésű, a' gerjnek tüdőök általi felvétele mint a' lépfenes hús' eledele? Ide járúl még, hogy a' fertőző anyag tüdőök által a' vértömeggel csaknem közvetlen érintésbe jut, és pedig légalakban, mellyben a' gerjek legkifejlettebbek, 's a' tüdőkhöz legkevésbébbé másneműek; azokban tehát ingerlést nem okoznak, melly által az életműség' gyógyereje annak kivetésére felébresztethetnék. Ellenben a' gyomor másnemű anyag kivetését is maga elvégzi önkényes hányás által; vagy, ha a' gyomor' emésztő ereje a' méregénél nagyobb: egy jóltévő hasmenés által a' gonosz ellenség minden kártétel nélkül kiűzetik. Ha pedig az említett esetek közül egyiknek sem volt helye, 's a' becsúszott lépfene-méregnek egy kórgóc'z' feltalálása sikerült további kifejlésére az életműségben; azon esetben inkább ideg-mint rothasztó láz' tünetényei szemlélhetők, a' vérnek csak közvetett fertőzésénél fogva. A' csömör, a' fattyú pokolvar, még a' valószínű pokolvar is azon módon, mellyet a' lépfene-gerjnek tüdőök általi felvételénél előadtam, vélekedésem szerint a' most említett feltételek mellett kifejlődhet. Ismétlem itt fennebb kitett állításomat, hogy nem csak a' lépfene-, hanem más gyomorba bevett gerjeknek is hasonló hatásokat tulajdonítok.

Azon tünetények, mellyek a' lépfene-gerjnek külső közvetlen hatásából a' bőrön támadnak, leghatározottabban szembeszökők, 's azon esetekben nagyon különbözők, ha a' lépfene-méreg ép vagy kisebesedett bőrre hatott. Hogy ezen beteges változások valóságos pokolvar' tünetényeivel csak egy esetben is fel légyenek ruházva; meg nem engedhetem, mert hasonlítsuk össze azon orvosok' állítását, kik csak egy illy nemű betegséget esmérnek lépfene-carbunculus név alatt, egyedül a' lépfene-gerj' hatásából származandót, a' valóságos magyarországi pokolvar' tünetényeivel; kénytelenek leszünk megvallani, hogy azok különböző betegségek.

Azon esetben, hol a' lépfene-méreg egészséges bőrre hatott, ezen hatásnak valami tagadhatatlan hasonlósága van a' belső okokból származott pokolvarral; de már a' kórjelek' csekélyebb belterje megmagyarázandja annak eredetét. Ezen behatásra közönségesen több pörsenések támadnak, mint a' lépfene-pokolvar név alatt már megjegyeztem. Ideges vagy rothasztó láz csak azon esetben tűn fel, ha a' lépfenés gerj belső részekre is, vagy gondatlanság és a' nyavalya' gonoszabb indulatja által az üszög elterjed, 's az életerő' kimerítése illy módon nyilatkoztatja ki magát.

Ha a' lépfene-méreg bőrsebre hat, ezen behatás az esetek' többségében rothasztó láz' kórjeleitől kísértetik; mert a' gerj közvetlenül a' vértömegbe jut, itt elnemzése' folyamatját kifejti, 's a' rothasztó láznak veszedelmezettő bélyegét a' helybeli betegségre is kiterjeszti, és az életműség' feloldozását gyors lépésekkel sietteti. Sőt azon esetben is, ha általános megfertőzés nem történt, a' helybeli fertőzés' tünetényei igen veszedelmesek, minthogy az üszög kijelelt határok nélkül jelenik meg, 's mindig tovább-tovább terjed, míg az élet' határit át nem hágja.

Magyarországban, 's különösen az Alföldön, a' lépfene-méreg' hatásai az életműségre kissé esmértezesek, mivel nagyon ritkák, 's azon esetekben is, hol bekövet-

keznek, sokkal csekélyebbek mint külföldön. Ezen tűnényt a' köznépnek, az eldöglött marhák' húsát minden válogatás nélkül étkül fordító szokásából magyarázom, melly húst a' bő mértékű paprika 's hagyma ehetőbbé teszik, kivált, ha hosszas tartás által már romlani kezdett. Illyen eledelhez szokott gyomornak nem könnyen árthat valami fertőzött hús, mivel a' tápláló eledelektől 's bővebb boritaltól megerősödött ember' életereje nem kevés fenyegető veszélyt képes meggyőzni 's eltávoztatni. Én úgy hiszem, hogy az illyen életmódhoz való örökösödésbeli szokás a' betegséges hajlandóságra is befolyással van, 's ennek kell tulajdonítanunk, hogy honosink az illyen hatásokról nem is álmodnak, (a' napkeleti Opiumfaló sem hiszi az egy szemernyi mákonynak lehetséges hatását); vélekedésem szerint a' csömör, hazánkknak sajátja, némimemű felvilágosítást nyújt ezen környülményre. A' csömör, a' fennebb említett mód szerint, mint a' most leírt 's nálunk divatozó életmódnak sajátos következménye látszik feltűnni, 's a' magyarnak, a' minden németországi újságokban közlött lépfene-méreg' hatása felől való tudatlanságát magyarázni.

A' most kitett feltételek szerint, a' lépfene-gerjnek az emberi életműségre való hatása 's a' pokolvar' származása egybeköttetésben látszik lenni, melly feltételek azonban egyéb gerjek' 's ártalmaknak a' pokolvar' támadására való befolyását nem zárják ki. Említém vélekedésemet, hogy a' pokolvar' kifejlése, egy különmemű életműségű folyamaton alapúl, mellynek mibenlétét 's természetét szabad legyen egy két szóval érintenem. Minden állati életműségnek vannak meghatározott egyvelegi 's erőbeli viszonyai, mellyek úgy tűnnek fel mint megannyi elkülönözései egy létalapos idomnak; és így minden betegség nyer egy, ezen különmemű elkülönözésnek megfelelő idomot, melly mind külső tünetnyeiben, mind belső terményeiben (elválasztásaiban) magát nyilvánítja. Minden betegség, mint különmemű alkotású

alak jelen meg, mellyben az életműség' elemei legsajátosabb viszonyokban 's irányokban lépnek egymás közt fel, mint azt a' létre hozott folyamat' különműsége kívánja. Vélekedésem szerint ezen különmű folyamat a' pokolvárnál következőkép munkálódik: Az életműség befogad vagy szűl, életkörében különmű ártalmas anyagokat, mellyek csak bírálás által vétethetnek ki; az organicus életerő képes egy illynemű elítélést létre hozni, minekelőtte még ezen anyagok általános visszahatást okozhattak. A' kütegek (ragadósságukat talán kivéve) többnyire csak illyen elítélések, de nem tudjuk megmagyarázni, hogy a' működő életerő miért okoz egyik esetben hólyag-küteget, másokban kelést, harmadikban sömört, negyedikben pokolvart? Talán azon környülmény, hogy a' pokolvar mint elítélés a' betegség előtt (filius ante patrem) tűnik fel, 's következőleg hatásának belerejét ki nem merítette, 's az el nem gyengített belerejének különműségét egyetlen egy helytt központolja. Ezen, ugyan kényfeltételes szempontból, könnyű az erőszakos gyógy mód' káros hatásának magyarázatja a' pokolvárnál.

Előadtam azon véleményemet, hogy a' pokolvar' létesítésére, nem csak a' lépfene-gerj, hanem más ártalmas anyagok is befolyhatnak. Törekedtem ezen anyagoknak a' gyomorból a' pokolvar' származására eredő hatásait megfejtetni. Még a' lesz vizsgálandó: mellyek legyenek az eledelek közt az illy különmű ártalmasan ható anyagok' sorába iktatandók? Mert kétséget sem szenved, hogy nem kevesen találtnak az eledelek közt, mellyek kedvező feltételeknél fogva a' külbőrre sajátos hatásuk. Ide tartoznak az ostrigától, csigáktól, némmeljeknél a' foghagymától származott kütegek, a' rézszerű arcz a' borivóknál, a' savanyú káposzta kütegeje a' hőszámos asszonyoknál 's a' t. Nem ellenkezik hát a' tapasztalással azon vélemény, melly a' pokolvar' okát némmely ételnemeknek különműségében helyezetteti; mert

ha tagadhatatlan, hogy az eledelek különmemű bőrkiütéseket okozhatnak, úgy kedvező feltételek között a' pokolvar' létesítésére is szintúgy munkálódhatnak. Az Alföldön közönséges vélemény, hogy a' pokolvar' eredetét, a' paprika', foghagyma', vöröshagyma', szalonna', zsíros étek' mértéktelen használásának kell köszönni. Én részemről az akármely nyavalyában eldőglött marha' húsnak megevését is ide számítnám. Hogy ezen ételnek a' pokolvar' okai közt nagy szerepet játszanak, könnyelműség volna tagadni, ámbár a' pokolvar' származtatásának magyarázatjára, mint az előrebocsátottakból kitetszik, nem elegendők. Ha a' pokolvar' feltételei mind az életműségben, mind a' levegőben munkálódnak, melyek nélkül létesítése nekem alig hihető, akkor a' nevezett ételnek talán magok is elegendők az életműségben egy beteges folyamat' létrehozására, mellynek terménye a' pokolvar' léssen, azon mód szerint, mellyet a' lépfene-méregtől fertőzött húsnak a' gyomorban történt hatásánál kifejttem.

JÓSLAT.

Meggyőződéseim szerint az igazi pokolvar, egyike azon kis számú betegségeknek, melyek magukra hagyatva, mindig halálos kimenetelűek. A' pokolvar tehát a' legveszedelmesebb betegségek közé számítandó, de nem a' gonosz indulatú, csalfa (malignus) betegségek közé; mert egy esetben sem áll ellene célirányos gyógy-módnak, látszatós javulás által soha meg nem csal.

Mivel a' pokolvar magára hagyatva mindig halálos, ellenben a' célirányos gyógy-módnak mindig enged, kitűzendő lön azon határpont, mellyen az alkalmazandó gyógyszerek' munkálkodása megszűnik, 's a' halál' győz.

hetetlen hatalma áll elő. A' pokolvar' minden esetben, gyógyszerektől addig várandó a' segedelem, míg a' pokolvar' helybeli bélyege általános betegséggé való átváltoztatásával el nem törlődik; ezen általános betegség még nem fejlett annyira ki, hogy az általános megferződés az életerő' tökéletes kimerítése' tünetényeit ábrázolja. Csak akkor távozik a' visszanyerendő élet' reménye, ha a' beteg eszméletét elvesztette.

Ezen állítás tapasztaláson alapul, mert midőn a' pokolvaros daganat iszonyúan növekedik, 's a' kaponya' üregébe is elterjedt, az agyvelőre történendő nyomástól 's bekövetkezendő kiizzadáستól az agyvelő' munkálódásai felfüggesztetnek, 's a' beálló szélütés' következésében a' beteg' eszmélete elhomályosodik, eltörlődik; akkor az eltávozó élet már többé vissza nem hívathatik.

Hasonlóan beáll a' halál, ha a' pokolvaros daganat a' lélekzés' műszereire hatva, azokban szélütést okozott, — 's a' lélekzés-folyamat' felfüggesztésével az élet' folytatását lehetetlenné tette.

A' jóslat' arányait bizonyos napok szerint kijelelni nem engedi a' pokolvar' kórfolyamatja, mert némely esetekben már 3-ik 4-ik napon halálos lehet; más esetben csak 8-ik napon fejlik ki.

Fő tekintetet érdemel a' jóslatra nézve a' hely, mellyen tanyáz: hamarabb bekövetkezik a' halálos kimenetel, ha a' pokolvar az ábrázaton, vagy annak közelében támad, csak az imint említett módon; ha pedig a' kézen létez a' pokolvar, veszedelme sokkal későbbben közelít, mert ezen esetben a' halál inkább a' pokolvárt környékező részeknek genyedése' 's elüszögösödése' következésében áll be, a' történhető ev-felszürcsölés' 's életerő-kimerítés' tünetényeivel.

Ezen, a' pokolvar' támadása helyéről származtatott létalapos jóslati aránynak köszöni eredetét a' kurúzsolók' mestersége, melly által a' pokolvar az arczról a' kezekre húztatik le. Használtatik arra a' terjedő szíronták (ranun-

culus repens), a' kutyatej; vagy eczetből, sóból, foghagymából való keverék: azzal dörzsölvén a' bőrt, az úgy keresztelt pokolvartól kezdve a' kézig, melyre a' gonosz lélek mintegy lecsalatik. Elegendő lészen itt megemlíteni, hogy ezen mesterség az igazi pokolvárnál, még a' leghíresebb mesternének sem sül el, 's a' valódi pokolvar, feltűnése' helyén makacsúl megmarad. Mert az üszögöt nem lehet újra feléleszteni, minek történnie kellene, ha a' pokolvar egyik helyet oda hagyná 's másuvá költöznék. A' betegség' azon alakja, mellyel ezen mesterség szerencsével gyakoroltatik, nem más mint pokolvar névvel hamisan illetett orbánczos hólyagok, mellyek ugyan egy helyről más helyre könnyen elmozdíthatók. Olyast az ügyetlen orvos is gyakran tapasztalhat, ki orbánczra hajlandó, 's már fattyú-orbánczban szenvedő egymiknél bőringereket, hólyaghúzó flastromokat használ, mert akarátja ellen is sikerül neki az egész betegséget az ingerlett tájra leszállítani, de gonoszabb idomban. Itt eszembe jut egy *Scultetiustól* beszélt eset pestisben szenvedő betegéről, kinek az álfelén támadt egy pokolvar, de támadása után csak hamar a' végbélbe húzódott, mellyet az orvosok tűzes vasakkal törekedtek onnan a' test' felületére visszahívni.

A' régi orvosok' jóslata e' vala: a' beteg azon esetben, ha pokolvarát szemlélheti, veszedelemben forog; jó jel pedig, ha a' pokolvar olly helyen létezik, hol a' beteg nem láthatja. — Megfordítva ezen jóslat helyes.

Egyetlen egy jó jel csak az: ha a' pokolvaros daganat' oszlatása eszközültetett, nem tekintvén a' betegség' tartósságát 's helyét, mellyen tanyáz, kórjeleit, mellyekkel fellép.

ÓVÓ MÓDJAI.

Bizonyos oknak meghatározott hatása, csak azon esetekben nem következend, ha azon ok elmellőztetik; azaz, a' pokolvar' óvó módjaira alkalmaztatva: csak akkor tudjuk magunkat a' pokolvar' veszedelmeitől megóvni, ha annak okai előttünk világosak, esmértesek. Már pedig őszintén meg kell vallanunk, hogy a' pokolvar' okait világosan nem esmérjük; és így helyzetünk olyan, hogy annak hatásait egészen el nem kerülhetjük. Általános kifejezésekkel meg kell elégednünk, mellyekkel némelly más betegségeknel óvás-módúl élünk, Csak a' mennyire a' tapasztalás bizonyítja, hogy a' pokolvar' némelly vidéknek honos betegsége, azon környülményekre kell figyelünk, mellyeknek ezen sajátság tulajdonítandó. Ha ezen környülmények az életmódban gyökeréznék, arra kell figyelmünket fordítanunk, 's azt vizsgálunk, mikép' fejlődnek ki a' betegségek, kiváltkép' a' pokolvar'?

Eldönthetetlen lett dolognak esmérjük, hogy a' ragadós nyavalyákban elhullott marhák' befolyása ártalmas légyen az emberekre, hogy kiváltkép' a' lépfene-gerj olly ellenséges hatású ez emberi életműségre némelly betegségek' okozásában, mellyek idomra 's veszedelemre nézve a' pokolvarhoz igen hasonlítanak. De még az igazi pokolvar' kifejtésére is (mint az okfürkészetben igyekeztem megmutatni) a' felügyelési rendeléseknek arra kell czélozniok, hogy minden illynemű megfertődzött marhákali érintés elkerültessék. Nálunk ez csak így történhetnék, ha az alföldi embernek barma iránt való szeretete nem terjedne olly messze, hogy annak eldöglése után ne maga nyúzná le bőrét, húsát pedig a' föld' gyomrának átengedné. Vagynak, kik elegendőnek tartják ezen szokást annak magyarázatjára, hogy miért fordul leginkább elő a' pokolvar az Alföldön, nem pedig

felső Magyarországon? Mert felső Magyarországon minden helységben tartatik egy ember (peczér), ki a' döglött marhakkal bán, az Alföldön pedig ez nem így van. Az ilyen ember a' szokás 's szünetnélküli foglalatosság által a' mérég' veszedelmétől kirekesztetik, 's a' szünetnélküli érintés által eltompúlt életműségére munkálódni megszűnik. Ezen óhajtható irtózás az eldöglött marhaktól az Alföldön még soká *pium desiderium* fog maradni.

Mivel az esetek' többségében, a' lépfene csak a' marha' elhullása után jó észrevétel alá, 's a' lépfene-gerj' hatása csak elhullott marháktól származtatható; tehát akkor mindent el kell követni, mi a' mérget képes elenyésztetni. Ezen tekintetben a' chlórméz legalkalmasabb szer a' föld' gyomrán kívül, mellynek minden halasztás nélkül átadassék a' megfertőzött test. De mellyik törvényhatóság vihetné azt az Alföldön véghez, hol a' tanyák mért-földekre terjednek el!

Tanácsos olly eledelokban, mellyek a' pokolvar' okozása' gyanújába estek, mértéket tartani: ilyen a' paprika, foghagyma, vörös hagyma, szalonna, de kiváltkép az eldöglött marhák' húsa. A' nap' hévségét is jó, a' menyire lehet, kerülni.

Mihelyt pedig a' pokolvar' legkisebb kórjele mutatja magát, azt mindjárt szükség figyelemre venni, 's célirányos orvosi segedelmet keresni: mellyre még annál inkább kell ügyelni olly tájon, hol a' pokolvar' gyakrabban fordul elő, vagy olly időszakban, mellyben több pokolvar-esetek vétetnek észre.

Ámbár a' pokolvar' általában ragadós nyavalyának nem lehet tekintenünk, és így a' megfertőzés valamelly pokolvarban szenvedő betegről nem félhető: mindazáltal sok szomorú hasonlatosságokból ítélvén, a' pokolvar' mérge kisebesedett bőrhelyre illesztve, rossz és veszedelmes hatásokat okozhatna. Azért mindenki, kinek nem kötelessége ollyas beteggel közelebbről foglalatoskodni, kerüljön minden érintést 's közösülést a' pokolvarra!

mert, nagy hajlandóság mellett, a' legcsekélyebb ok is képes valami betegség' legkisebb szikráját lángra lobbantani.

GYÓGYÍTÓ MÓDJA.

Ezen értekezés' folyamatjában a' pokolvar-méregről több ízben volt szó; így, a' betegség' meghatározásában az állati méregről tettem említést, a' pokolvar-méreg' hatását, a' méregről általános fogalmunkkal összehasonlítottam, 's bebizonyítottam, hogy a' pokolvar' tünetényei, teljes joggal méreg nevezettel illesztett gerjből magyarázhatók.

A' pokolvari gyógytan' tárgya tehát állati méreg. A' gyógyító mód' alkalmaztatásánál a' mérgek, és azoknak az emberi életműségekre való hatásaik ellen, e' három gyógyjavalat figyelembe veendő:

- 1.) az életműségbe felvett mérget kivetni, vagy eltávolztatni; vagy ha az nem történhet,
- 2.) a' felvett mérget megmásnemíteni, elrontani; vagy ha a' méreg már fel nem található,
- 3.) munkálódásait megelőzni, hatásait következeiseikkel semmivé tenni.

Most rövideden vizsgáljuk még, hogy ezen gyógyjavalatok, összesen vagy egyenkint létesítendőké vagy sem?

A' mi az első általános gyógyjavalatot illeti, t. i. a' felvett méreg' eltávolztatásának eszközzését, minelőtte veszedelmes hatásait kifejthetné, arról a' pokolvar' gyógyításánál mindig le kell mondanunk. Mert, nézeteim szerint, ezt minden esetben belső okoktól származtatván, meg nem foghatom, hogy a' pokolvar' folyamatja megszűnjék, míg belső feltételei munkálódnak. A' pokolvar-méreg' hatása helybelileg tűnik fel, 's eltávolztatása kül-

ső erőszakos szerekekkel teljesülhetne; de ezen működés a' pokolvar' belső folyamatját meg nem semmisítheti. Ha pedig a' pokolvar' még úgy nézzük mint elítélést, olly erőszakos cselekvőséggel nagyobb zavart, hevesebb kórjeleket okozandunk, 's ezen sejdítést a' tapasztalás is látszatik igazolni.

Ezenkívül még csak azon esetben jöhetne a' most említett gyógyjavalat' elégtétele szóba, ha anyagos pokolvar-mérget lehetne kimutatni, vagy ha az útát esmérnénk, mellyen az életműségbe jutott, vagy az életműszert, mellyet kórgócának választott. Kivülről kellett volna e' gerjnek az életműségbe bevétetnie, hogy innen mint kitapogatható anyag, mi előtt hatásait elkezdené, eltávoztatnék; vagy meghatározott jelek által esmértené meg magát a' folyamat, mellynek terménye a' pokolvar-méreg. Illyen esetben a' termő életműszerre ható kiűritő, vagy a' különnemű folyamatot megmászító szer, a' mérget vagy eltávoztatná vagy másnemítené.

Azért látjuk, millyen tehetetlenek az erőszakos sebeszi szerekek a' pokolvar' kifejlési folyamatának akadályoztatására; mert minden bizonynyal az igazi pokolvarnál a' hólyagok' kimetszése vagy kiegészése egy esetben sem felelend meg az óhajtott célnak, t. i. a' pokolvar' kiűrtetésének. Sőt inkább az alkalmaztatott ingerlés által a' kórjelek még elsúlyosodnak, 's a' veszedelem nevededik. Látunk csekély orbánczos, keléses pörsenéseket, mellyek ha idétlenül felszúratnak vagy felmetszetnek, a' leg-súlyosabb kórjelektől kísértetnek, mellyek a' pokolvar' tünetényeivel mérkőzhetnek. Felette nagyra kell a' pokolvarnál a' visszahatásnak lenni, mellyek' legveszedelmesebb tünetényei leginkább a' pokolvarméregtől lett aránytalan felingerlésben alapulnak.

Lélekisméreti tartozásnak tekintem egy olly gyógy-igyekezettel ellenkezni, 's meg vagyok győződve, hogy nézetim' elfogadásával senki sem vesztené. Csak azon esetben, mellyben a' lépfene-méreg' bőrre való hatását

határozottan ki lehet jelelni, kezd épen feltűnni a' történt megfertőzés; az anyagos lépfene-méreg' helybeli megsemmisítése, mielőtt a' különmemű kifejlés' folyamatját az életműségben elkerühetné, a' carbunculus' tökéletes kifejlését hátráltathatja, 's veszedelmes következéseit megelőzheti. Elkerülhetetlenül szükségessé lesz a' gerj' azon helybeli megsemmisítésén való igyekezet, olly esetben, hol a' lépfene-méreg kisebesedett bőrre hatott, vagy a' fertőzött marha' felboncolásánál vagy nyúzásánál a' kéz megsértetett.

Mint kell a' mérgesítéseknél szóba jött második gyógyjavalathoz képest, a' mérget vagy másnemíteni, vagy megsemmisíteni? a' felelet már nagyobb részint az előbbenieken foglaltatik. Csak ismételnünk kell itten, hogy a' méreg' azon megsemmisítésének egyedül a' lépfene-carbunculus' első feltűnésénél lehet helye, csakhogy akkor is abbéli igyekezetünk' fogantja ritkán felel meg óhajtasunknak; az igazi pokolvarnál pedig, ezen cselekvőségünk a' kívánt sikerrel épen ellenkezend.

Nem hagyhatok érintés nélkül egy gyógymódot, a' nép' gyógytudományából, a' pokolvar 's állati mérgek ellen, melly a' méreg' másnemítése' 's az életműségből eltávoztatása' szándékán látszik alapúlni. Szokták tudni illik a' pokolvart vagy nyers vagy aszalt varasbékával bekötni; a' dühös kutya-harapást annak égetett szőrivel kötik be; scorpió' harapás ellen scorpió-olaj, szúnyogcsipés ellen az összedörzsölt szúnyog használtatik 's a' t. Ezen alkalmaztatások azon vélekedésen látszanak alapúlni, hogy a' mérget termeszto életműségnek legnagyobb rokonsága lévén terményével, azon esetben, hol a' mérges anyag idegen 's a' termeszto tulajdonu életműséggel jó érintésbe, mint az említett népi gyógymódoknál történik, a' méreg nagyobb rokonság' következésében, az idegen életműségből, a' hasonnemű részekre vonulván 's menvén át, így a' megfertőzést a' testből el fogja távoztatni. A' varasbéka' használásának magyarázatjában

még az erőművi gyógytudomány' (medicina mechanica) alapjait kell segítségül hívni. A' dühös kutya' égett szőrének a' mart sebre való alkalmaztatásánál talán a' kreosot' jelenléte fejti meg a' határtalan hiedelemnek egy részét.

Minthogy az illy féle mérgesítéseknel végbeviendő két első gyógyjavalatnak vagy semmi vagy igen kevés haszna lehet a' pokolvar-méreg ellen; egész figyelmünket a' harmadik gyógyjavalat' teljesítésére kell fordítunk, melly által a' pokolvar-méreg' hatása megelőztetik 's következése elhárítatik.

A' pokolvar-méreg' hatása mindenkor meghatározott üszög, idomtalan daganattal a' környező részekben; tehát a' pokolvárnál üszög lesz gyógyítandó. Az üszög' gyógyításánál előforduló általános gyógyjavalatok:

1.) az okok' munkálódásait, melyekből az üszög származik, semmivé tenni;

2.) az üszögnek határokat vonni, 's

3.) az üszögnek a' testtől való elválását sikeresíteni.

Ha a' pokolvar' tünetényeit emlékezetünkbe viszszahezzuk, a' származtatásáról való véleményeket fontolgatjuk; 's ha adott alkalommal a' pokolvar' kórfolyamatját szemmel tartandjuk: meg fogunk győződni, hogy általános szenvedelem' tünetényei talán soha sem fejlenek ki azon arányban, hogy a' pokolvar' kórjeleit egyedül azokból lehetne következtetni, 's azoknak meggyőzésével a' pokolvar' gyógyítását eszközölni. Azért nem is hihetem, hogy egy igazi pokolvar' esetében is egyedül belső szerek' használása által ezen cél elérendő legyen.

Az ellenkező véleményt kénytelen vagyok okúl nézni, hogy a' jóslat olly szomorúan hangzik a' pokolvárnál; mert mindenkor nagy volt a' bizodalom a' belső szerekhez, mellyekkel a' pokolvar-mérregnek belső részekre terjedését törekeshnek sok orvosok megakadályoztatni; azonban olly ellenség ellen foly a' harc, melly csak ezen küzdés által hozatik létre.

A' második gyógyjavalat, az üszög' gyógyításánál, határhúzásban áll. Ezen gyógyjavalatnak elégtétetik az üszög' környékén elválasztó lob' létesítése által, mert magas fokú életfolyamat kívántatik egy olly ellenséggel való szerencsés megvívásra, melly az élet' rendes körében pusztít 's öldös.

Láttuk a' pokolvar kórjeleiből, hogy a' var körül, kiképzés után, egy elválasztó vonal vétetik észre, melly egy pokolvar' esetében sem hibázik, 's a' pokolvar' legkülönneműbb jelei közé tartozik, annak sajátságos alakot adand; tehát az üszög elleni második általános gyógyjavalatnak sem lehet a' pokolvar' gyógyításánál helye; mert e' gyógyjavalat' célja, az üszög' elválása, már az életerő által eszközöltetik. Nagy zavart okozna a' lob'nak orvosi szerek által való létre hozása, mert az abbeli lob'folyamat' felette nagy hévsége 's cselekvősége, veszélyes bélyegét a' pokolvarnak is költsönözhetné. Veszedelmes következésű lenne az illy cselekvés-mód, 's itten ismét azon szomorú esetek közül egyiknek van helye, hol a' természet félre értett, vagy helytelenül magyarázott igyekezete, iszonyú bosszúalással bünteti a' vigyázatlant.

A' harmadik általános üszög elleni gyógyjavalatnak: az üszög-elválasztásnak a' pokolvar' gyógyításánál, kevés vagy épen semmi helye sincs. Mert mihelyt az elválasztó vonal kiképeztetett, e' gyógyjavalatnak nagyobb részint már elégtétetett. Az elválasztó vonal által az üszög életműségbeli összefüggéséből kilép, 's még környékével fenálló összeköttetése, most már inkább csupán mechanicus, mint életműbeli, melly nem kíván sok segéd eszközöket, hanem hozzájárulandó csekély kézi segedelemmel, vagy maga a' környező rész' különmemű gyuladása által feloldatik. Ezen gyógyjavalat' teljesítése, a' második gyógyjavalatnak elégtételében alapúl; mert ha amannak elégtétetett, a' harmadik csak látszólag marad fenn. Világosan látjuk a' pokolvarnál,

hogy további kórfolyamatjára és veszélyére nézve, mindig, akár hosszabb akár rövidebb ideig marad az üszög az életműséggel összeköttetésben; és hogy különösen a' veszedelem az üszög' elválásával még el nem hártatott.

Egyszerű, 's, vélekedésem szerint, meggyőzhető módon iparkodtam megmutatni, hogy az üszög elleni általános gyógyjavalatok' elégtétele, a' pokolvar' gyógyításánál nem elégséges, 's hogy az élet' veszedelmeztetése a' pokolvárnál nem ezen forrásból ered. A' polkovar-méreg ellen való életműséges visszahatás azon lény, mely iránytalan hévsége 's következései által az életműség' életfolyamatját akadályoztatja, vagy az életerőt épen kimeríti. Tehát a' pokolvar' gyógyításánál főkép sőt egyedül ezen életműségi helybeli visszahatást kell szemügyre vennünk 's ellene tusakodnunk. Az egyetlenegy gyógyjavalat lészen, ezen visszahatást 's közvetleni következéseit megsemmisíteni. Vagy, ha a' pokolvart elítélésnek szabad tekinteni, akkor ezen elítélést szükséges mérsékelni. Ezen esetnek más elítéléseknél is van helye, melyek nem ritkán legnagyobb veszedelemmel fenyegetnek, ha meg nem korlátoztatnának.

Ezen visszahatás a' pokolvárnál nagy kiterjedésű lob és daganat által jelenti ki magát. Ezen daganat nem igen forró, nem igen vörös, nem igen fájdalmas; melly jelek arra mutatnak, hogy a' betegség' fő kórgócza olly életműves képeletben létezik, mellyben az életműségi érzékenység 's izgékonyság nem felette munkálódik. Ezen életműséges képezés a' bőr' általános sejtszöve. Csak így lehet a' daganat' aránytalan csekély fájdalmát, természetes színét 's kevés forróságát megfogni. A' felhózt bonczolások is bizonyítják, hogy a' pokolvárnál az azt környékező sejtszövetben legnagyobb beteges változások találtnak, bizonyítja azt a' kézen létező pokolvar' kórfolyamatja, hol a' gyuladt sejtszövet genyedésbe, elüszögösödéskébe megy által, 's a' többi életműséges ré-

szek, izmok, csontok, csak későbbben ragadtatnak rokonszenybe.

Tehát a' pokolvárnál ezen sejtszövet-gyuladás teszi a' gyógyítás' fő 's egyedüli tárgyát; elenyésztésére oly szereket 's oly alakban használnunk, melyek hatásukat a' közönséges takarók' minden szövetén keresztül, a' bőr alatti sejtszövetig elterjeszteni alkalmasak, mely feltételeket az egyirányos 's szünet nélküli nagyobb melegség' alkalmaztatásában találjuk fel: mi által az alkalmazandó, oszlató, lobellenes szerek, jótévő nagyhatásukká válnak, és minden esetben kívánatos fogamatot eszközzenek.

A' szerek tehát, melyeket minden pokolvárnál legszerencsésebb foganattal használtam 's jövőendőben is használni fogok, következők: a' (pokol) varra magára, az üszög' leválásának előmozdításaért, ólmos írt (unguentum lythargyri) vászonra vastagon kenve tétetek; a' daganatra pedig forró borogatásokat illatos fűszerek' (species aromaticae) forrázatából hozzáadott ólomeczzel (acetum lythargyri) alkalmaztatok. Ebből áll az egész pokolvar elleni gyógykészületem, melyet minden pokolvaros esetben a' legkívánatosabb foganattal használtam, 's azt mással soha fel nem is cserélendem.

Leforráztatom az illatos fűszereket, 's leszűretem; ezen forrázatot mindig melegen tartatom, 's egy itczéhez egy kanál ólomeczetet adatok. Ezen keverékbe, a' pokolvaros daganat' területének megfelelő nagyobb darab gyolcsruhák mártatnak, 's kicsavarva vagy nyolcszorosan a' daganatra borítatnak, oly forrón mint a' beteg csak elsenvedheti. Ezen borogatásokat minden 3. 4. 5. perczben meg kell változtatni, és mindig egyforma forrón minden félbeszakasztás nélkül 24 — 48 óráig vagy tovább is alkalmaztatni.

En ezen borogatásokat minden pokolvaros esetben különbség nélkül alkalmaztattam, a' betegség' kórszakaira vagy helyére tekintet sem vetvén. Néhány hónap

előtt egy esetem fordult elő, hol a' pokolvar a' felső ajak' jobb részét lepte meg, itt is ezen borogatásokat alkalmaztattam a' beteg' minden kára nélkül, ámbár nagy alkalmatlansággal valának összekötve a' száj' szomszédsága miatt.

A' borogatásoknál különösen figyelmezní kell, hogy mindig egyformán melegék legyenek, 's olly forrók, mint csak a' beteg elállhatja; 's hogy a' borogató ruhák a' daganat' egész területét ellepjék, sőt a' daganat' határin túl is terjedjenek. Az ólmos ír minden 3. órában megújítatik.

Illyképen 24 — 48 óráig vagy addig alkalmaztatnak ezen borogatások, míg a' daganat el nem oszlott, mi 1. 2. 3. nap lefolyta alatt bizonyosan megtörténend. Azután ezen borogatásokat még 2. 3. nap folytatom, de nem ollyan gyakran változtatva; elég, ha minden órában vagy minden két órában újítatnak meg: csak arra kell vigyázni, hogy meghűtés ne történjék.

Az üszög a' daganat' eloszlása után vagy magától elválík, vagy kevés segedelem' hozzájárultával elválasztatik. A' hátramaradt fekélynek nincs semmi különne-műsége; gyógyítatik vagy oszlató írral, vagy szekfűvirágforrázattal, vagy tiszta meleg vízzel; behegedése ólomvízzel, cserhej-főzettel, vagy pokolkővel elvégeztetetik.

Belsőképen némelly esetben, semmi orvosi szert nem használtam, elegendő volt szoros életrend, 's nyugalom. De az esetek' többségében, már a' gyógyítással járó nyughatatlanság', a' betegségnek félelmet gerjesztő neve', de kivált a' helybeli iszonyú visszahatás' következésében csorvás láz' kórjelei fejlenek ki, hol is a' kiűritő szerek a' legjobb sikerűek. Más esetben a' láz' tü-neményei belterjesebbek, kivált ha a' pokolvar az arczon tűnt fel: ezen esetben hűsítő szerek a' legjobb hatásuak, u. m. a' borkő, borkősavany; magát a' salétromot is adtam a' felhozott esetben legjobb sikerrel. Ide csatolok

még egy kedvező tapasztalást, hogy eddig még minden pokolvaros esetimben belső orvosság' egyszerű rendelésével mindig be értem.

Ha ideges vagy rothasztó láz jelennék meg, természetőknek megfelelő szerek rendeltessenek; ámbár véleményem szerint illy esetekben a' jóslat a' legszomorúabb leend.

Hasonlóképen a' lépfene-carbunculus' leirt eseteiben is a' pokolvar elleni gyógymódot alkalmaztattam, és ezen betegeknek további kimaradások, azon reménnyel kecsegtet, hogy a' hasonló, de nagyobb fokú betegség ellen minden kivétel nélkül sikerrel használt gyógymód, a' kisebb betegség ellen is fogatos hatását meg nem tagadta.

A' pokolvar' nevezett gyógymódjának szembetűnő foganatja kötelességemmé tette, ezt a' nagyobb közön-séggel is megesmértetni: a' mit teljesíteni kívántam, mielőtt még a' Magyar Tudós Társaság' jutalomkérdése megjelent, 's most annál nagyobb örömmel cselekszem azt, mivel az által a' Tudós Társaság' egyik kívánczjának megfelelhetek, ki e' jutalomkérdés' szerkeztetésénél a' pokolvarnak mint egy olly öldöklő betegségnek gyógyítását bizonyosan leginkább szemmel tartotta. Egy csálhatatlan gyógymód' közlésének érdemét értekezésemnek kell ugyan tulajdonítanom; de nem egészen magamnak, hanem idegen érdemnek, minek igazságos elesmérését nyilván ki akartam jelenteni. Mert én ezen gyógymódot készen vettem által; egyedüli érdemem az, hogy mindenkori alkalmaztatásában hasznát, csálhatatlanságát kitapogatni 's meggyőződésemmel támasztani nem siker nélkül iparkodtam, 's hogy azt mint pusztá empyriát ok-szeres alapokra építeni törekedtem. Megvalósulnak-e nézeteim a' pokolvar' természetéről 's a' felhozott gyógymód' hatása okairól, ítéljék el orvos társaim; de hogy ezen gyógymód minden pokolvaros esetben a' legsike-

resbb foganattal alkalmaztatott, azt sokszori tapasztalásam eldönthetetlenül bebizonyította.

A' pokolvar' számtalan gyógyító módjait, melyek szerte széllel mind az orvosok, de kiváltkép a' nép közt divatoznak, felszámolni azért mulattam el, mert a' közlött gyógmód' meglepő foganatját tapasztalván, azt többé mással fel nem cseréltem, 's akkép' azok' viszonyairól a' pokolvar' gyógyítására orvosi gyakorlatomban tapasztalást nem szerezhettem. Felhoznak olyanokat Plinius, Hoffmann, Frank József 's mások; szaporíthatni ezeket az Alföldön minden kurúrszó' szájából, de még úri asszonyságok is találtatnak, kik csalhatatlan pokolvarelleni gyógmóddal dicsekesznek, 's ezeket nem valamir rejtélynek tartják, hanem szíves nyájassággal közlik.

Berekesztésül még két kórtörténetet hozok fel legnagyobb rövidséggel; mert egy betegség, melynek tulajdona a' meghatározott kórfolyamat, 's melyben az orvosi szereknek alkalmaztatása tiszta empyricus, olly kevés változósággal bír, hogy számos történeteknek előhordása ugyanazon tárgy' ismétlése által az olvasónak türelmét elfárasztaná; de egyébiránt is a' számos kóresetek' közléséből a' beteg' orvoslására, orvos társaimra, 's a' tudományra nézve — a' mi fő dolog volna — nyereséget nem árasztathatnék. Elég legyen tehát itt két példát hoznom fel, annyival is inkább, hogy a' pokolvarok közötti különbség csak onnan ered, hogy a' pokolvar vagy a' kézen, vagy arczon 's annak szomszédságában jelen meg, 's így a' köztük való különbség csak a' helyet, mellyen tanyáz, érdekli.

1.) N. N. húsz 's néhány esztendőss asszony, két gyermek' anyja, jó test alkotású 3 nap óta bal arczá' közepén tanyázó pokolvarban szenved; a' pokolvar tető pontját elérte; a' daganat bal oldalon a' nyakon keresztül a' mellig elterjed, feszülés érezhető a' bal láb-ujjáig. A' beteg kénytelen volt lefeküdni, a' láz tetemes, a' bőr száraz, a' fő valamennyire kábult, a' nyelés 's

lehelés keveset akadályoztatott. A' fájdalmak nem felette nagyok; égetők, feszülők.

Külsőkép a' szokott szereket rendeltem; belsőbép borkövet, czúkorral bodzavirág' forrázatban. Estvefelé a' betegség' minden kórjelei megsúlyosodtak, a' min megütköztem (mert e' volt a' legelső pokolvaros betegem); de csak hamar észrevevém, hogy a' borongatások nem egészen rendeletim szerint alkalmaztattak. Most jelenlétben úgy alkalmaztattam, hogy a' bal arczt, nyakat, 's a' mellnek egy részét befednék. Másnap' reggel örömmel láttam, hogy a' betegség megállapodott, 's a' daganat már valamit apadt is. Estve már sokkal kisebb volt a' daganat. Harmadnapra a' daganat nagyobb részint eloszlott; a' borongatások még használtattak, de ritkábban. 4-dik napon az üszög kivált. A' fekélyen semmi különöst nem lehetett látni; a' behegedés igen csekély seb' hátramaradásával hamar megtörtént.

2.) N. N. 30 esztendőös tímárt, kihez a' betegség' 8-ik napja' estvéjén hivatam, következő állapotban találtam: jobb karja idomtalan alakú volt, isszonyúan feldagadva. A' daganat a' kéztől kezdve a' felső kar' közepéig elterjedt, a' kéz majd egészen el volt roncsolva, 's csak a' hüvelyk-'s mutató ujjakat lehet megkülönböztetni, a' többi három ujjakból csak csontok látszattak az üszögös tömegből kiállani; a' kéz' 's előkar' egész területe egy összefüggő fekélyes tért képeztek felüleges elüszögösödéssel. Étvágy' hijánya, nagy szomjúság, fájdalmak, álmatlanság, láz.

A' pokolvar' támadásának helye a' negyedik ujjpercz volt.

Rendeltem a' szokott pokolvarelleni borogatásokat, kihagyván az ólmos írt; belsőkép gyökönke-forrázatot Haller savanyú nedvével; italul vörös bort vízzel.

Azonnal beszéltem egy orvostársammal a' felső kar' csonkításáról, mint talán a' beteg' élete' megmentésére szolgáló egyedüli orvoslásmódról.

Milly kellemesen meg valék lepve más nap reggel a' betegséget csökkenésben találván, a' felső kar' daganatját majd csaknem egészen eltűnve, az előkar' gennyedező daganatját elapadva, az általános létet is javúlva. A' szerek minden változtatás nélkül folytattattak. A' daganat mindig jobban apadt, 's négy nap múlva egészen eltűnt. Az üszögös ujjak elhulltak, a' felüleges üszögös helyek nagy kiterjedésű bőrdarabokhan elváltak.

A' nagy kiterjedésű fekély, székfűvirág - forrázattal beköttetik, 's tisztul nem sokára, azután a' behegedés' előmozdítására cserháj-főzet ólomvízzel használtatik.

A' hegedés lassan történik, kivált az elhullott ujjak által okozott üregekben, mert a' beteg a' pokolkó' alkalmaztatását semmikép sem akarta engedni.

TOLDALÉK.

Fölfedezése azon halálos pokolvar' orvoslásmódjának, mely leginkább ns. Csongrád, Csanád és Békés vármegyében dühösködve uralkodik:

Mellyet a' szenvedő emberiség iránt viseltető felebaráti részvételből 13. esztendei szerencsés próbatételei után közre bocsájtani kíván a' föntisztelt ns. Csongrád vármegyének egyik hites seborvosa: Steinbacher Gottfrid.

1825.

Nem a' hírvágy vagy a' haszonkeresés, hanem a' felebaráti belső részvétel, 's a' szenvedő emberiségen tölem mint orvostól kitelhető segedelem iránt való forró kívánság birt engem ezen írásom' készítésére, melyben én a' szerfelett pusztító, 's leginkább Csongrád, Csanád és Békés vármegyében uralkodó halálos pokolvar' orvoslásmódját adom elő.

Hogy ezt előbb nem tettem, egyedüli oka az: hogy én bizonyost akartam írni; már pedig illy orvoslásmódnak bizonyos és foganatos ereje' meghatározására néhány, még pedig szakadatlanul jó kimenetelű próbák kívántatnak. Tizenhárom esztendő' lefolyta alatt vizsgálódva élttem én ezen orvosló szerrel, 's mondhatom olly szerencsével, hogy azon betegek közül, a' kikre ezt alkalmaztam, kezem alatt ezen különben halálos pokolvarban egyetlen egy sem halt meg.

Egész barátsággal közlöm tehát én azt, a' pokolvar' rövid leírásával együtt, a' benne szenvedőknek orvoslási haszonvétel, a' beavatott orvosoknak pedig további vizsgálat végett, forróan kívánván: hogy ezen orvoslásnak másutt is szintugy mint e' környékeken, ugyanazon jóltevő 's bizonyos foganatja légyen.

Azon nyavalya, melyről a' jelen munkámban értekezem 's melynek magyar nevezete (mint fennebb említém) *pokolvar*, — németül: *Karbunkel*, — görögül: *anthrax*, — latinul: *furunculus pestilentialis*, tapasztalásom szerint leginkább Congrád, Csanád és Békes vármegyében uralkodik. Ennek szomorú következése a' halál, 's egy esztendő alatt több száz emberek lesznek szerencsétlen áldozatjaivá.

Meg kell azonban jegyezmem: hogy ezen ugy nevezett pokolvar igen is nagyon különbözik azon hólyagos tüzes pattanástól, melylly noha nem halálos 's kevesebb fájdalmat okoz, ezen a' környéken pokolvárnak neveztetetik. Ezen hólyagos pokolvárnak megismerhető jelei ezek: t. i. ez közönségesen a' kezeken 's kézujjakon szokott támadni, 's öt vagy hat nap alatt diónyi nagyságra megnöven összekékül, 's a' karimája vörösre dagad.

A' fenn nevezett betegséggel én a' következő módon szoktam bánni, ugy mint: felvágván sebmetszőm-

mel (lancetta) hólyagát, az ollómmal lenyírom, 's napjában kétszer az alábbi első szerrel bekötöm, 's ezzel az orvoslásnak teljesen vége van. Csak azt kell még ide jegyezni: hogy az efféle betegnek a' hideg levegőn járni tilalmas.

Egészen másképp mutatja ki esmértető jeleit ama' gonosz fajta pokolvar, az anthrax; mert az ebbe esendő beteg a' pokolvar' kiütése előtt egy, sőt két nappal is előbb magát lankadtnak, leroskadtnak és étkivárat nélkülnek érzi; megesik mindazáltal olykor-olykor: hogy ezek az előjelek elmaradnak. Többnyire a' homlokon, vakszemeken, arczon, lélekző csőn, 's a' nyak' oldalain; szóval: a' fön 's arczon, támad; harmad napra hasonló a' beoltott 8-ad vagy 9-ed napi himlőhez, minden tüzes karima nélkül, köröskörül savóval (serum) teljes, sárgás és egy tollvastagságu bőrhólyaggal (mellynek sértetlenül kell maradni), a' hólyag' közepén pedig egy feketélő pont látszik. A' beteg csak néha érez viszketegséget, 's ottan-ottan éles nyilamlás-forma fájdalmat. Majd a' daganat nöttön nő, ezután annyira: hogy a' sérelmes fő egy tiz, vagy több itczés sajtár' nagyságára felfuvódik. Ekkor a' közepén feketélett pont már el kezd terülni, 's nyolczad napra a' pokolvar' helye egészen feketelészen, 's a' beteg félre kezdén beszélni, 11-dik napra (közön-ségesen) meghal.

Ha az orvos az illy beteghez negyed napra hivatik, a' gonosz fajta pokolvar' könnyen megesmérheti, 's az alább megírt melegítő borítgatást (fomentatio) alkalmaztatván tapasztalni fogja: hogy a' pokolvar azon állapotban fog maradni, mellyben azt találta; a' daganat sem fog nőni, a' sebvár pedig néhány nap mulva kezd meggyűlni: ez felvágatik, 's helye a' 3-dik számú orvosi szerrel napjában kétszer bekötetvén, az orvoslásnak 14 nap, legfeljebb három hét alatt, szerencsésen vége van. A' meglett, 40 vagy több évű, jól táplált embernél kénytelen voltam már harmadik napra a' 4-dik számú orvossá-

got (belsőkép) használni: ennél nyelvmocsok mutatkozott, a' mi ritkán történt. Illy bánásmód mellett örömmel tapasztaltam: hogy betegem 24 óra alatt jobban, 48 óra után pedig veszedelmen kívül volt.

Az előrebocsátottakból világos: hogy itt minden az anthraxnak igazi megismerésétől függ, a' mi a' fennebbi leírás szerint olly orvosnak, ki a' himlőoltással csak valamennyire is esméretes, nem lesz igen nehéz; mindazáltal az anthraxxali bánás' tekintetében mégis meg kell jegyeznem: hogy az anthrax néha a' felső 's alsó ajakon is, hova az előbb kiszabott melegítéssel fézni nem lehet, szokott támadni: melly esetben én a' 6-ik számú orvosságot lágy melegen egy összegyűrt 's gyakran bemártott pamacsban (compresse) szoktam felrakatni.

Mitől 's mi módon támad az a' halálos pokolvar? mind ez ideig semmikép sem tanulhattam ki; a' legégszégesebb ember is bele esik, 's pedig gyakran hirtelen; mindazáltal (ha szabad ezt közbe vetnem) a' paprikás, szalonnás, és kövér eledelnek erre nézve nagy befolyásokat gyanítom, noha a' valóságos oknak kinyomozását az orvosi magosabb tudományra bízom.

Minekutána e' szerint én már mind leírását, mind nekem mindig szerencsésen kiűtött orvoslását ezen gonosz tulajdonságu pokolvarnak világosan előadtam; nem léssen felesleges (úgy látszik) előadnom több eseteket, mellyek az általam gyakorlott módra vezettek, 's annakutána folyvást próbatételeimet szerencsés következással jutalmazták.

Első észrevétel.

N.N. mintegy 48 esztendő korában, midőn épen lakóhelyétől 5 mértföldnyire hivatalosan távol volna, arcájának jobb felén az orr mellett, a' szóba vett po-

kolvar egy kis viszketésgel támadt. A' helybeli seb-orvos az említett urnak vigasztalására azt csekély pat-tanásnak magyarázván, olmos (diachylum) flastrommal ra-gasztja be. Azonban a' nyavalya napról napra annyira terhesedik, hogy az említett úr 9-ik napra haza térni kénytelen; hivatnak engemet, a' veszedelmet látom: 's mi volt mit tenni? Minthogy az általam kigondolt or-vosságról még egészen meg nem győződtem, 's egy gyermekes atyának sorsa szivemen mélyen feküdt, arra határozám magamat: hogy Bell' 1-ső részre 36. szakaszá-nak utmutatását kövessem, egyszersmind orvosi ta-nácsot tartsak. Híjába volt minden; a' beteg 11-dik nap-nak estveli 9-ik óráján meghalt.

Második észrevétel.

Ugyanazon holnapban, u. m. septembernek 24-ikén, egy másik embertársom is ugyanazon gonosz pokolvar' veszedelmébe esik: ezzel is Bell' előadása szerint bán-tam; de ez is 13-ik napra ugyanazon pusztító nyavalyá-nak szánakozásra méltó áldozatjává lett.

Ezen két rendbeli szerencsétlenek' halála olly sziv-rehatólag érdeklött engem, hogy a' Bell által kiszabott orvoslásmódot elmellőzni 's legelső alkalomkor e' helyett a' magaméval próbát tenni eltökélém.

Harmadik észrevétel.

Ezen nemű pokolvar egy tehetős gazda' kezefején támadt. Már 11 nap sinlett benne, midőn hozzá hivatam. Keze nagyon összedagadva, 's rajta, egy két forintoshoz hasonló kereksegre, az anthrax fekete volt.

Itt alkalmaztattam először az általam feltalált or-voslásmódot, a' melengetős borítgatást éjjelre, 's e'

mellett az 5-ik számú belső izzasztót nappalra rendeltem; 's napjában 2 csésze bodzavirág-theát adattam, 's csudálva szemléltem: hogy betegem 24 óra alatt jobban, 48 óra múlva pedig a' halál' torkából egészen kiragadt volt; azonban még néhány hétig az orvoslást folytattam. Megjegyzésre méltó: hogy a' meggyógyultnak 4 ujjai meredten maradtak: a' mit kétség kívül az okozott, hogy közbejövetelemig az anthrax nagyon elhatalmazott.

Ezen szerencsés kimenetelű eset után neki bátorodván a' következett 4 hónap alatt még tizenötöt (mindnyájoknak az anthrax az arczon támadt), gyógyítottam ki, 's még pedig minden rossz következés nélkül.

Miután ezen gyógyításmód napról napra bizonyossabbá lett, legkevesebbet sem kételkedtem azt teljes gyakorlásba hozni; 's valóban: ezzel több százakat életben megtartottam. Nagyobb biznyságnak okáért a' jelesebbek, 's még életben lévők közül néhányat, kik életüket egyenesen ezen orvoslásmódnak köszönhetik, itt megnevezek, u. m. N. N. vármegyének földmérőjét, akkor 32 esztendőst, ugyanezen vármegye' fő fiskálisának bitesét, a' m. N. N. uraságnál egy irlakot, egy legjobb idejebeli kisasszonyt, 's a' fenn tisztelt m. N. N. uraság' juhász-gazdáját 's a' t-

Mindezeknek 's ezeken felül több százaknak ügye-
lésem alatt 14 nap, legfeljebb pedig 3 hét alatt, előbbeni egészségök helyreállott: a' minek következtében bátorlakom a' pokolvar' gyógyításának ezen módját a' késő maradékra is által bocsátani.

A' fennebb előadottakon kívül a' pokolvarrali bánásmódnak körülállásosabb előterjesztése nem lehet itt felesleges: A' mint a' pokolvaras beteghez hívunk, azonnali első lépésem az: hogy annak az első számú kenőcsöt, 's a' második számú melengetős borítgatást rendelem; a' kenőcsöt kerekre kivágott ruhácskára, mely a' sebet egészen belepí, jó vastagon mázelve, napjában kétszer, sőt háromszor is, felrakatom. A' 2-dik számú melen-

getőt pedig a' két első nap éjjel 's nappal minden negyed órában háromszor újítatom: a' harmadik nap már csak nappal tétetem ezt, 's éjszakára csak az első számú kenőcsöt ragasztatom fel; 's így bánok a' 4-dik napon is. Ha pedig az 5-dik napra is fennmaradna a' daganat, a' melengetőt tovább is folytattatom: ez azonban ritka eset. Ekkor a' pokolvarnak a' varát ugyancsak szemügyre veszem; 's ha látom: hogy ez körében tág 's lelohadt, előveszem pincettemet, 's vele felemelvén, azt a' tartó bőrhártyától ólloval szépen elmeteszem. Ha pedig ezt egyszerre meg nem tehetem, másszor próbálom. A' sebet azután a' 3-dik számú flastrommal napjában kétszer bekötöm, valamint akkor is, ha a' var még le nem vevődött. A' varat erőltetéssel soha sem veszem le, 's másoknak is tiltom. E' mellett a' beteget 4—5 nap ágyban hagyom, 's az 5-dik számú bodza-theát napjában kétszer adatom. A' vizen kívül másféle italt nem engedek. Ha pedig a' daganat, melly közönségesen negyed 's ötöd napra szokott eloszlani, egészen megszűnne, akkor betegem előbbeni életrendjét bizvást folytathatja, 's az orvoslás alól ki-kerül.

Ezen szerenéses fölfedezésem, melly szerint 13 esztendő' elfolyása alatt ezen gonosz természetű pokolvarból, a' nélkül, hogy csak egyetlen egy is meghalt volna, számtalanokat kigyógyítottam: olly gyönyörűségemre, olly lelki megnyugtatósomra szolgált, hogy annál fogva megihleltetvén: jó Istenemhez fohászkodva felfogadám: hogy az ő szent felsége' kegyelméből még hátra lévő napjaim' folyta alatt az ezen nyavalyába esendőket ezután minden különbség nélkül egyedül felebaráti szeretetből, legkisebb jutalom nélkül, fogom gyógyítani, jelentvén egyszersmind azt is: hogy az előfordulandó esetre nézve a' helybeli gyógyszerárost is mindenre megtanítottam, 's e' mellett a' t. t. lelki pásztorokat minden vallási különbség nélkül megkértem arra: hogy ezen pokolvart úgy is jól esmérő közönséget egyenesen az említett

patikáriushoz, kinél a' szükséges orvosló szerek mindenkor készen találtnak, utasítsák.

Gyógyszerek a' pokolvar ellen.

1-ső szám.

R. Ungv. Lythargyri unc. unam.

D. in fict.

Sign. Az anthraxra való.

2-dik szám.

R. Specier. Caephal. resol. unc. tres.

Coque in libris decem aquae fluv. vel fontis
ad collaturam libr. octo.

adde:

Aceti Lythargyri unc. unam.

M. D. in olla.

Sign. Jó melegen, a' mint csak elállhatni, minden fertály órában 3-szor, 7—8 szorosán összehajtogatott viseltes gyolcs ruhát bele mártván, az anthraxra kell rakni, hogy vele a' daganat is beboríassék.

3-dik szám.

R. Ungv. digest. compos. unc. unam.

D. in fict.

4-dik szám.

R. Fructus Tamarind. unc. unam et semis.

Cremor. tartari drach. duas.

Coque per $\frac{1}{2}$ horam ad collaturam unc. octo.

adde:

Mannae calabrinæ.

Salis mirab. Glaub. aa. unc. unam.

Syrupi Rubi idæi unc. unam.

M. D. in V.

Sign. Minden órában fél kávésfindzsával.

5-dik szám.

R. Flor. Sambuci unc. unam.

D. pro thea.

R. Aquae flor. Sambuci unc. octo.

Roob sambuci.

Spirit. Mindereri aa. unc. unam.

Camphorae gran. sex.

Syrupi Rubi id. unc. unam.

M. D. in V.

Sign. Minden két órában 2 evő kanállal.

6-dik szám.

R. Aquae rosar. rubr. unc. octo.

Essentiae myrrhae drach. unam.

Aceti Lythargyri drach. duas.

M. D. in V.

Sign. Pamacsçal borongatni lágy - melegen.

FOGLALAT.

	Lap.
Bevezetés	9

I-ső szakasz.

A' betegség' leírása	15
Az idiopathicus, vagy magyarországi pokolvar	16
Lépfene-pokolvar	29
Fattyú pokolvar	32
Az anthrax	33
Táragy	34
Üszög	35

II-dik szakasz.

A' pokolvar' természete	35
A' pokolvart bélyegző tünetények	36
A' pokolvar - mérég	48
A' pokolvarnak egészségbe, vagy halálba való átmenetele	50

III-dik szakasz.

Okfürkészet	55
A' pokolvar' kórertanítmánya	64

IV-dik szakasz.

Jóslat	74
------------------	----

V-dik szakasz.

Óvó módjai	77
----------------------	----

VI-dik szakasz.

Gyógyító módja	79
--------------------------	----

A'

MAGYARORSZÁGI

P O K O L V A R,

ANNAK TERMÉSZETE, OKAI,

ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

IRTA

CSORBA JÓZSEF,

O. DR., A' PESTI ORVOSI KAR' TAGJA, NS. SOMOGY VMEGYE'
FŐORVOSA ÉS TÁBLABÍRÁJA, A' M. T. TÁRSASÁG' L. TAGJA.

MÁSOD RANGU PÁLYAMUNKA.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 3 7.

Multa enim in modo rei, et circumstantiis ejus, nova sunt, quae in *genere* ipso nova non sunt: qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent.

Baco de Augm. Scient. L. 4.

V E Z É R S Z Ó .

Hogy országunkban is különféle vidékeken, 's az idő'sorának különféle pontjain, a' pokolvar különböző alakban 's kisebb vagy nagyobb veszélyességgel szokott előfordulni: azt tapasztalás bizonyítja, de az ész is azon alapoknál fogva tanítja, mellyek után tudjuk, hogy minden vidéknek vannak saját, természeti, és polgári, betegségeket szülő, és azokat különféle módosítással előtűntető okai.

E' szerint a' végtelen különbségben gyönyörködő természetet kell itt — ha nem az egyes vonásokig és hajlásig is úgy kísérni, hogy egymikről (individuum) legcsekélyebb jeleket leirjunk, — de mégis úgy ábrázolni, hogy egyes tapasztalásunk' háramlata (resultatum) után, a' kérdésben lévő betegségnek, létalapos tu-

lajdonságai szerint, olly rajzolatját adjuk, melyből honi orvosaink, 's némiképen nem-orvosaink is előforduló esetben azt megismerjék 's okosan gyógyíthassák.

Számos évektől fogva szolgállok olly megyében, hol ezen betegség gyakori, sőt — a' mint amaz orvosi egünkön fénylett 's nem régen elhunyt Ecksteinünk tanító-székeből mondta vala egykor — *vidéki*; honnan ezelőtt néhány évvel a' fő méltóságú kormányzó fő hivatalnak is kellett — ezen nyavalyának egész helységet a' közfigyelmet ébresztőleg megleptekor — tudósítást adnom; 's hol, kivált e' lesolyt nyárban (1834.), messze és népre-terjedten láttam és látták azt minden körülem levő orvosok: azért gyávasággal vádolna lelkem, ha nem szólanék, kinek a' gondviselés illy alkalmat ada, arról a' természet' könyvében olvasni.

Ha előadásomban az írók' közönséges rendét, elosztását nem követtem, sőt talán az olvasó' vagy bíráló' nézetét sem érhettem el: bocsánatot kérek, sőt reménylek is; mert az akadémia által feltett kérdés a' *pokolvar*, mint *nemet* (genus) tűzte ki, 's országunkban ennek különböző fajzati jőnek elő, melyeket az előttem esmértes írók szerint vagy hiánosan vagy ugyanazon fogatokat ismételve lehetne egyenkint külön leírni, a' mint az alább ki fog tetszeni, és egyéb-iránt is kérdésünkben a' *pokolvar* természete bizonyosan nem a' kórtudomány' szoros okfejei szerint korlá-

toltan volt czélozva (melly szerint a' betegség' természetén csak létalapos jeleinek az ébresztő okok és a' betegség' tünetényei közt álló foglalatját kellene értenünk); azért, hogy annak minden tulajdonságait jobban előszámálhassam 's értekezésem világosabb és hasznosabb lehessen, egyszersmind ezen fogat alá csúszni szokott szemlélődéseket, időről időre változni szokott képzelődéseket kerülhessen; annak bővebb előadását történeti és nevezeti tekintetben, alakját, helybeli jelenségeit a' vele járó láz szerint irom le: hogy így ezen érzéki adatokból, kivált az okokról szóló fejezettel, hol aljzatáról is lesz szó, összekötve, annak *természetét* az ész láthassa; sőt eredetét, és az életerőre hatását, mellynek reflexusa magát láz által nyilvánosítja, vévén nézet pontul, más hasonló betegségektől különbözését, és, a' mennyiben a' közönséges fogatoktól a' gyógyítás' körében egyes esetekhez közelíteni kell, felosztását is adom; egyébiránt az egyes betegségek historiáját, mint a' logica synthesisre csak anyagot adó kutfőt, vagy elmellőzve vagy csak igen röviden érdekelve.

Orvosi tudományunkban a' felosztás, noha némelly szabályok szerint történik is, inkább az író' gondolkodásától függ, mint a' természetben létező okoktól, hol nem annyira szoros korlát, mint csak lejtő (nuance) különbözteti valamelly *nemi* betegség' *fajzatait*. Azért az élet' viszonyai közt olly sokszoros bilincsekben csüg-

gégező tudományunkban azon égi 's vigasztaló tulajdonát mindegyikünk megengedi a' másiknak, hogy ködös körünkben, a' közönségesebb 's létalapos vonatok szerint adott leírás után, egyes esetekben, kiki maga szemével láthasson, és igazságkereső ösvényén maga lábán járhasson.

I.

A' POKOLVAR' TERMÉSZETE.

A' pokolvaron értem azon saját tulajdonságú, gyuladt kelést a' bőrön, melly feldagadván vörössé, kékessé, violaszínüvé, és szén-feketévé válik, a' gyuladt udvaron apró kása-, vagy borsó-, sőt magyoró - nagyságu hólyagocskák emelkedvén, az üszögösödéssre különös hajlandósággal; magában a' kelésben viszketést, feszülést, tüzes égetést érezvén a' beteg, a' láznak különféle mértékű létalapos jeleivel (cum essentialibus febris symptomatibus diversi gradus).

Bővebb előadása.

a) Történeti és nevezeti tekintetben.

Mióta az emberi nemzet e' földön lakik, több betegségek' sorában, ritkábban vagy gyakrabban, bizonynyára előfordult a' pokolvar is, a' mint a' levegő' hatásának — különösen nagyon melegnek — a' bőr ki volt téve, 's a' mint a' levegőnek is önerejű élete ezen betegség' származására hajlandóvá tette, elszórva

vagy népre - terjedten a' föld' lakosit. Azért világos említés van erről Celsusnál, Galenusnál, Paulus Aeginánál, Pliniusnál.

Nálunk Magyarországon is a' legrégebbi íróktól fogva van erről említés téve, és a' falusi nép esmérí azt, — mint minden más, úgy a' magyar köznép is hajlandó lévén a' betegség' eredetét a' jó vagy gonosz lélektől származtatni — rege szerint ezen bőr-betegség boszorkánytól, vesztéstől, öntéstől származik; azért hívják *pokolvárnak*, nem — a' mint némellyek akarják — *pokolvárnak*. Munkásságom' körében azonban számtalanszor örömmel hallok a' nép' szájából a' *fekete hólyag*, *üszögös kelés*, *mérges pattanás* neveket is. Deákul — a' görög *ανθραξ*-tól — *pruna* (szén), mások Celsus után *carbunculus*, sőt némellyek a' kelés' tetején mutatkozó hólyagocskáktól *pemphigus* nevet megtartván, ezt még a' szerint címezik melléknévvel, a' mint ez vagy amaz tartományban volt alkalmok szemlélni, gyógyítani, leírni; így: *carbunculus v. pemphigus hungaricus, polonicus, septemtrionalis, gallicus*, vagy görögösen *anthracophlyctus*; némellyek: *anthracia, anthracosia, anthracoma, carbo, carbunculus, rubinus verus, codisella, granatismus*, hozzá téven vagy elhagyván a' meglepett hely' nevét, p. o. *carbunculus mammae, oculi, palpebrarum*; mások a' kelésnek jobbra vagy vészélyre elválni nagyobb hajlandóságát tekintvén: *pustula v. vesicula maligna, gangraenosa*; végre némelly különböző írók — a' mint alább kitetszik, vélekedésem szerint: hibásan — *ignis persicus, pustula Esthoniae* névvel nevezik ezen betegséget.

Valóban azt hiszem, hogy ez is mint más betegség a' Pandora' szelenczéből eleitől fogva elhatott az emberi nemzetre a' szerint, a' mint kivált az éghajlat' melegsége és a' levegőnek sajátsága annak divatozását elősegítette; innen lettek azon sokféle nevek. Hajdankori hőseink, mint Hippokrates, Celsus, világosan és mint igen közönséges dol-

got említik ezt: nevezetesen az első (*Hippocr. de morbis populi. Liber 1-us Aegr. 9-us*) egy kórtörténetet beszél el *), mellyben, noha ő a' betegséget meg nem nevezi, a' pokolvarra csalhatlanul reá esmérünk. "Criton — ugymond — Thasusban egyenes testtel sétálván, lába' hüvelykén erős fájdalmat kezdett érezni. Azon nap lefeküdt, borzadva, szorongatva, kevéssé hevülten, éjjel félre beszélt. Másnap renyhe daganat foglalta el az egész lábot, a' boka-tájon vereslő és feszült. Fekete hólyagok, forró láz; eszelősködött. A' végbélen csupa epe, 's elég nagy mennyiségben, ürítetett ki. Kezdetől másod nap megholt". Ugyanaz más helyen (*De morbis pop. Libro 3-o pag. 151.*) nyilván megnevezi **): "Nyáron sok pokolvarok, és más nagy hólyagok, mellyek *rothadás*nak neveztetnek". Az utóbbi (*Libr. 5-o. Cap. 28.*) bővebben leírja ***): "Alig van a' pokolvarnál gonoszabb. Jegyei következők: vörösség, mellyen kevéssé felemelkedett hólyagocskák vannak, leginkább feketék, néha szederjesek, vagy halaványok; ezekben ev látszik foglaltatni; alatt színök fekete; maga a' test száraz, 's keményebb mint természetesen kell lennie; körül mintegy var vagyon, és ezt gyulladás környékezi; azon helyen a' bőrt sem lehet felemelni, hanem az alatta lévő hushoz mintegy hozzára-

*) Critoni in Thaso erecte obambulanti pedis dolor fortis a magno digito coepit. Decubuit eadem die, horridus, anxius, parum subcalescens, nocte desipuit. Secunda die tumor latus per totum pedem et circa malleolum subrubens cum distentione. Pustulae nigrae, febris aucta insaniis. Ab alvo vero mera, biliosa, satis multa prodibant. Mortuus est altera ab initio die.

***) Carbunculi per aestatem multi, et aliae, quae seps vocantur, pustulae magnae.

****) Non aliud carbunculo pejus. Ejus notae hae sunt: ruber est, superque eum non nimium pustulae eminent, maxime nigrae, interdum sublividae, aut pallidae; in his sanies esse videtur infra; color niger est; ipsum corpus

gad; az álom elnyomja; néha borzadás vagy láz támad, vagy mindkettő. 'S ezen rosz mintegy gyökereket ver-vén terül, néha hirtelenebben, máskor lassabban; haladtában fölül is megfejepszik, későbbben megkékül 's körülötte parányi hólyagocskák támadnak, és ha a' gynomor- vagy torok-tájra esik, az életet rögtön eloltja. Nincs jobb azonnal kiégetni. 'S ez nem is bajos, mert nem érez, mivel azon hus kihalt."

Ugyanilly módon fordul ez elő az Aeginai Aetius Paulusnál stb., kiknek írásaikkal sok századokon keresztül a' közép idő, egyéb tudományok' hanyatlásával együtt, mint más tekintetben is, megelégedett vala; 's csak azzal érték meg, ha az *antrax*-ot vagy *carbunculus*-t legfeljebb mint a' napkeleti pestis' kórjelenségét említik, a' mint azt Sprengel után tudhatjuk, midőn az 1348 és 1350 esztendőkbén egész Azsiát és Európát pusztította, és fekete halál (*schwarzer Tod*, *atra mors*) név alatt még a' nemorvosoknál is az örökké zöldelő borostyányos olasz költő' Laurájának sem kedvezett nyavalya historiai 's poetai leírások tárgyává lett. Sőt a' tudományos horizonra világot lövelett 15-dik századon inneni időben is csak a' 18-dik század leve olly gondos és figyelmes, hogy ezen kék hólyagos betegséget, még a' régiekkel is vetélkedve 's azoknak írásaikat bírálva vizsgálgatták és leírták. — Ekor kezdték ennek nem csak külső formá-

aridum, et durius quam naturaliter oportet; circaque quasi crusta est; eaque inflammatione cingitur; neque in eo loco levare cutis potest, sed inferiori carni quasi affixa est; somnus urget; nonnunquam horror, aut febris oritur, aut utrumque. Idque vitium subteractis quasi quibusdam radicibus serpit, interdum celerius, interdum tardius; supra quoque procedens inalbescit, dein lividum fit, circumque exiguae pustulae oriuntur: et si circa fauces stomachumve incidit, subito spiritum saepe elidit. Nihil melius est, quam protinus adurere. Neque id grave est; nam non sentit, quoniam ea caro mortua est.

ját, hanem természetét is vizsgálni 's buvárkodva fejtegetni, valljon ez, a' mi elszórvá vagy népre terjedve néha látszik, különbözik-e attól, a' mi napkeleti pestises betegeknél megjelenik? 's a' fekete-hólyag tulajdon nemű betegség-e vagy csak kórjele másnak? valljon mi okozza ezt? és valljon ragadós-e ez vagy nem?

E' tekintetben a' francziák' érdemeit különösen meg kell esmérni; nevezetesen a' többek közt ezen század' utolsó negyede szülte Thomassin' koszorúzott munkáját (*Sur le charbon malin, ou la pustule maligne. Paris 1780.*) — Eneaux' és Chaussier' értekezését (*Precis sur la pustule maligne Dijon 1785.*) — Gautier' vizsgálódását (*Considerations générales sur la pustule maligne et sur les causes de cette phlegmasie gangreneuse. Paris 1810.*) — Ugyan Párisban Bayle vítatta azt iskolai módon 1812-dik eszt., hogy ezen betegség ragály nélkül is származhat, különben azon tulajdonságokkal bírván; és Napoleon' orvosa Larrey, kinek a' tábori zsarolások miatt sok nyomorúságot volt alkalma látni, környülményes leírást, és egyes beteg' történeteit is, eleven ecsettel adott erről nekünk. Környülményesebben írja ezt le a' világszerte elhatott híres *Dictionnaire des sciences Medicales Tom. XLVI.*

Ez után ügyeltek a' munkás németek is, és örök oszlopot érdemlő Nestorunk Hufeland' Journáljában több helyeken vannak erről esmértetések, mint elszórt vagy vidéki betegségről. Irt erről Bernstein *Med. chir. Abhandl. über den Carfunkel. Frankf. a. M. 1812, és Langenbeck.* — De levilágosabban és legtöbb figyelmet valamint fordítva ugy ébresztve adja ezt Rust *Magari-na'* több darabjaiban, — 's ugyan ő írja ezt le, a' multakat bírálva, alphabet rendben irt nagymunkájában, melly illy czím alatt: *Theoretisch-praktisches Handbuch der Chirurgie, mit Einschluss der Syphilitischen und Augenkrankheiten etc. 1830. Berlin, Wien.* — Sőt az iskolai kézi könyvekben is adnak ma már az anthraxnak bizonyos helyet rend-

szeres rothasztó karakterű gyuladások' sorába iktatva, mint p. o. Hildenbrand, sőt a' tömött Jatrike is *Vol. 2.* a' daganatok' (oncoses) sorában. Számtalan említés van erről a' *Salzburg. med. chir. folyóírásban.*

Korunk, mellyben a' napnyugoton és keleten dühösködő Bellóna több nyomorúságok közt a' betegségeknek, nevezetesen a' ragályosoknak is, szülője sok alkalmat ada a' nyavalyák' természete' vizsgálására, és a' saját nemű ragályoknak természettudomány szerint meghatározásukra; mi tanulhattuk meg; mi az egész, mi a' fél ragály (contagium perfectum, imperfectum); mi esmérhetjük szorosabban a' pokolvar' természetét is, kik még azon fennforgó kérdéstről is olvashatunk, valljon van-e atyafisága a' nálunk szórványos v. járványos pokolvarnak azzal, melly a' keleti dögkórban mutatkozik?

Korunkban ügyelnek erre a' gyógyító orvos' körén túl a' kormányzések is; 's innen van, hogy a' fels. kir. helytartótanács minden köz hivatalú orvosoknak (physicusoknak) hivatalos utasításban adta már 1796-b. hogy ezen betegségre ügyeljenek; mintha sejdítette volna a' bölcs kormány ennek, melly csak elszórva 's igen ritkán fordult elő, egyszer még talán népre-terjedtségét, veszedelmes atyafiságát.

E' lefolyt esztendő időjárási tekintetben is (a' nagy hírdő csillagvizsgáló *Albert Ferenczünk* után szólván) nevezetes vala, 's felejtethetlen fog maradni. Rendkívüli hévség, nedvességbeli hiány 's aszály valának általánosan az 1834-dik esztendő' időjárása' bélyegei.

A' kevéssé hideg telet (mert — 6° — 8° Reaum. alább nem volt sem jannariusban sem decemberben; ellenben + 6 — 12 körül többször volt úgy, hogy Sz. Pálnap tájban fák virágoztak, méhek repkedtek) követé a' száraz igen szeles tavasz, úgy hogy martius' 19-d. táján a' szélvészrek miatt szinte utazni sem lehetett. Erre jött a' hasonlóul nagy szárazságu és soká tartott nagy melegségű nyár, mert hévmérőm többször mutatott + 30°;

's ugyan száraz és meleg volt az ősz is, mert szeptemberben, octoberben, novemberben a' hőmérő $+ 21^{\circ}$ és $+ 5^{\circ}$ közt volt, csupán octob. 27-d. vala egyszer az 0 alatt, 's novemb. 20-d. egészen $- 4^{\circ}$.

"Egészen felhőtlen vala az ég 12, egészen borult 40 nap. Eső esett (egész esztendőben csekély) 84, hó 21 napon. Köd leplezé a' völgyeket 110-szer. Jégeső csak kétszer, égi háború 19-szer tapasztaltatott. Az első villámlás ezen esztend. majus' elsőjén szemléltetett, az utolsó égiháboru october' 17-d. történt. Az esztendő' legmelegebb hónapja julius volt, a' leghidegebb december, ámbár a' hőmérő leglentebb febr. 11-d. állott; *általánosan az esztendő' közép hővége egész fokkal álla fönnebb, mint máskor nálunk lenni szokott.* A' szelek közt egész esztendőn által az éjszaknyugoti uralkodott, ez 401-szer fútt, a' többi szelek közül az éjszaki 214-szer, déli 210-szer, napkeleti 15-ször, nyugoti 22-szer, d. k. ny. 15-ször, e. k. ny. 59-szer, d. ny. 121-szer. Szélvész vala 18, szélcsend csak kettő. A' legkeményebb szélvész mart. 11-kén és decemb. 24-én dühösködött. — Az egészen rendkívüli tünetmények közül csak azon földrengést kell említnem, melly octob. 15-én reggeli 7 orakor hazánk' 's a' szomszéd Lengyelország' nagy részét általfutotta, és sok helyeken pusztításának elég szomorú nyomait hagyá".

Hippokrates' szavai szerint a' nyár' követője, 's — ha meggondoljuk a' mostani reánk sugárlott physikai események' világánál — a' levegő' ön-élete' és alkreszeinek minemüségé' változásának okozatja lévén a' népnél — mint más betegség is — a' pokolvar: az, ezen rendkívüli időjárásu évben, rendkívül gyakori volt vidékünkön, úgy hogy már majus' végén, juniushan, noha ritkán, előfordult a' kék hólyag; a' betegek vele még fenn jártak. Juliusban már a' láznak minden jeleivel, noha még elszórva, ágyba estek a' betegek, és a' megüszögösödöt részt házi vagy patikai szerrel több hetekig kellett gyógyíta-

niok. Augustusban az illy betegek' száma megszorodott, hogy ritka nap volt, midőn az orvost illy beteg fel nem kereste, nagy forróságban, nyughatatlanságban, szorongatásban; mert a' nép közt is elterjedt azon hír, hogy az a' fekete hólyag ragadás és halálos. Igaz pedig, hogy 20 — 30 között halt meg egy, ha orvoshoz folyamodott, 's különösen olyan, kinek ábrázatján, nyakán, tehát közel az agyhoz kelt az a' hólyag; de mivel más esztendőben az illyennel fenn szoktak járni, 's legfeljebb egy nap feküdtek, 's csak házi szerrel is, p. o. kovászszal, sült veres hagymával, paprikás szalonnával, meg szokták vala gyógyítani; most pedig a' legerősebb férfi is 12 — 24 óra alatt lábáról leesett; a' tag, mellyen a' szeder-fekete hólyag kelt, felette nagyra dagadt, rubin vagy meggy-veres széles udvarral, 's némelly beteg meg is halt; azért falusi embereink az orvost megkeresték, úgy hogy a' többek közt egy orvosnak 20 — 30 betegje is volt illy betegségben.

Én magam is augusztus' 20-kától fogva nov. közepéig 20-nál többet orvosoltam, és az egész megyében orvosolt mindenik orvos, 's mindenik vallja, hogy ezen évben járványos volt. Voltak köztök a' legszebb növésű, jól táplált fiatal legények, öregek, futkosó gyermekek, (csecsemő csak egy, ki meg is halt), asszonyok, — 's többnyire mind feküdt 5 — 7 nap; azután pedig az üszög által kifekélyesedett helyet genyesztő 's forrasztó írokkal 1 — 2 hétig kellett kötözni. Mindazáltal olly belterjjel nem tapasztaltam, mint 1828. augusztusban, midőn J. kis faluban — melly magas dombon esik, alatta széles kiterjedésű mocsáros erdők vannak, 's népessége 600 — 14 nap alatt 40 beteg volt, úgy hogy egy háznál az apa, anya, gyermekek szenvedtek benne 3 — 4 hétig, 's azután vége lett. De most az egész vidéken még nov. innen is — noha már ritkábban — előfordult: úgy F.-szon láttam a' következőt januarius' végén (melly ismét igen lágy volt) egy csecsemőnek lábszáran 's karján,

ki meg is halt. Ugyan K.-ti 60 esztendő, különben jó alkotásu ember a' nyaka' csigáján hordozta ezt hozám minden 3 — 8-d. nap, míg meg nem gyógyúlt.

b) *A' pokolvar' alakja* (hypotyposis).

A' bőrön, annak inkább mezítelen részén: a' kézen, lábon, ábrázon, nyakon, kezdődik egy pont vörösödni, viszketni, feszülni, kevéssé fölemelkedni, dagadni; ugyan ezen ponton ömlik ki egy kis köleskása-forma pörsenés, eleinte nem igen fáj, de 12 — 24 — 48 óra múlva a' beteg égető fájdalomról, kiállhatatlan viszketésről panaszkodik, úgy, hogy azt az együgyü beteg többnyire felcsipi, felvakarja; a' vörösség, keménység, daganat különféle fokra és nagyságra emelkedik, de mindenkor kerék; némelykor egy krajczár-, egy tallér- sőt egy tenyérynyi nagyságu, kivált az ábrázon 's annak a' járom-csonton feljül eső részén kelve az egész főt is ellepő; a' vörösség eleinte a' rózsá-, azután gránát-, vagy meggy-színig különféle, míg a' pirosnak minden lejtőit mutató udvarnak közepén azon első kása-forma pörsönet setétes, kék, fekete, lencse-, borsó-, mogyoró-nagyságu hólyaggá válik, midőn vagy azonegy emelkedik feljebb, vagy több aprók szármozván egybefutnak, 's így azon kerek, szürke vagy fekete foltot mutatják, mellynek környékén a' vörösség és gyuladás messze hat. — Ha ezen hólyagot fölmetszik, vagy magától fölfakad, belőle savós-vöröses nedv feccsen ki (melly eleve nem olly égető, mint a' régiek hitték, és a' bőrt, mellyre foly, nem ingerli); — látszik, hogy a' bőr mélyebben szenved és az megüszögösödött *) fekete vart mutat (honnan talán a' *pruna* név); némelykor alólról szivárog kifelé — kivált ha a' körszélről befelé nyomogatjuk — egy

*) Valamint a' gangraena és sphacelus szót az újak méltán synonymáknak veszik: úgy én is az üszög és fene közt különbséget nem teszek.

vagy több kerek, önkint származott vagy metszés által okozott lyukakon a' véres ev; a' hám kisebb vagy nagyobb darabokban köröskörül lefoszlik. Némellykor pedig, a' mint a' hólyagból önként vagy mesterség által kifoly a' nedvesség, azonnal a' gyuladt rész száraz bőr-keménységü és feketeségüvé lesz (mumificáltatik), honnan némelly orvosok amazt nedves, ezt pedig száraz pokolvarnak is hívják. Láttam olly esetet is, hogy az illy kelés körül nagyobb tájon elöntötte a' bőrt köleskása-módra a' kiüteg; sőt láttam, hogy más illy üszögösödő hólyag is keletkezett mellette. A' hol a' környülmények kedvezők, ott kerekdeden, csak házi szerre is (mert a' köznép valamit, p. o. sült vöröshagymát vagy kovászt, paprikát stb. mindig használ) elválík a' kemény fekete bőr 7 — 14 nap, evesedés alatt darabokban lehull, aztán, a' beteg' helyzetéhez képest, elébb vagy utóbb, jó geny következén, bebőrösödik, főkép a' husos részen; sőt láttam olly esetet is, hol a' kék-barna hólyag korán felmetszetvén 's helyben erős ingerlő szerrekkkel kötöztetvén, belső czélirányos szer is adatván, 2 — 3-ad nap a' hólyag alatti rész tiszta pirossá vált, 's csak mint felüleges seb, p. o. mint az erős hólyaghuzó tapasz után szokott lenni, gyenge irra néhány napok mulva meggyógyult. Máskor, kivált a' hol csontosabb az ezen bajtól meglepett rész, p. o. a' homlokon, a' láb-, vagy kéz-fejeken, ujjakon: ott mumia-módra úgy oda szárad az üszögös bőr, hogy minden szorgalom és gyógyszer mellet is 2 — 3 hétig is hordja az aszú bőrt a' beteg, míg ahhoz értő, ollóval vagy késsel, azt le nem vágja. Közönségesen az üszögösödött mintegy mumificált, a' belső és az alatta lévő részhez erősen ragadó var körül, származik vörös udvar, melly különbéle színeken — zöldes-, kékesen — átmenvén, hólyagocskákkal megtelvén, hasonlóan megüszögösödik, némellykor pedig az *elválasztó vonalat* alkotja, a' tagnak különös elromlása nélkül, hacsak inat nem ér. Ellenkezőleg, főkép

olly részen, hol kövér sejt-szövet sok van, mély pusztításokat, a' vérerek' emésztődését, poshadó feloldozásokat tesz, szélesebben is terjed, midőn az örlobvonnal a' természettől gyáva hatással tétetvén, több-több részt lep meg ezen üszögösödő gyuladás, míg végre nagyobb küzdés után csakugyan vagy az elválasztó gyúladt kör korlátolja a' helybeli halált, vagy — ha nem — ennek következtében az egész egymii áldozatja lesz a' rothasztó láz minden jeleivel az eleve kicsinynek látszott bajnak. Különös tulajdonsága azon elhalt barna bőrnek, hogy késsel alig lehet metszeni, rugós és feszes, szíjas tulajdonsága miatt, 's ha scarificáljuk, az elevenig nehezen hatván által rajta a' kés, úgy szivárogoz át rajta a' vér; különben színére nézve egészen hasonló azon égetéshez, mellyet égető hamag (lapis causticus chir.) a' bőrre vastagon téve okoz. Legszembetűnőbb azon pusztítás, mellyet okoz, ha az ábrázaton, ajakon keletkezik; mert a' pofán, szemöldökön, homlokon a' tarjagos vörösség orbáncz-módra elterjedvén a' kezdet pontja körül, hol a' hólyagocskák mutatkoztak, mintha kikerítettek volna, kerekded, 's — ha az ajakon — olly hódforma kisebb 's nagyobb csonkítást okoz.

Mindezen jelenségei mellett a' pokolvarnak eleinte magát a' láz nem nyilvánosítja, 's ez szokta a' beteget könnyelműségre, az orvosokat kevés figyelemre vinni. Noha, ha élesen szemléljük a' dolgot, nem lehet képzelni, hogy önrészeire ügyelő életerőnk illy vesztésnek, helybeli halálnak készülését ne sejdítné, 's az ellen törekedését a' véredény-rendszer' mozgása, vizsgálhatása által ki ne fejezné. Minden feszült képzelődés nélkül tapasztalásból szólok: az ember, kivált a' szegény zsarolt paraszt ember, kinek ez a' képletben élő rangú felett tulajdona, kisebb bajra, lázra testében nem igen ügyel, 's így orvosa sem; — én többnyire minden betegeimet meg szoktam kérdezni, hogy' érzette

magát ezen pattanás előtt? 's alatta? többnyire mind azt vallja, hogy az előtt már 1 — 2 nappal lankadt volt, és az étel jól nem esett. A' láz (febris) létalapos jelei közt a' kedvetlen közérzés (coenesthesia), a' báyadtság nem olly állandó-e mint a' sebes érverés? — De én, mikor már a' hólyag fölemelkedik, még egy beteget sem látam, sebes érverés, forróság, szómjúság, báyadtság, és így láz nélkül, csak hogy az a' legalsóbb foktól a' legfelsőbbig különböz. Ugyanazért azt mérészem mondani, hogy a' pokolvar láz nélkül soha sincs, tekintvén azt azon betegben, ki azzal fennjár, egész a' legveszedelmesebbig, ki az ideges láz' minden jeleivel a' halál' révén van, — mellynek legalsóbbját a' fennjáró pokolvaras betegben, legfelsőbbját a' rothasztó lázban, sőt a' keleti döggörban vélem kinyomva lenni.

Egyébiránt a' láz mikor fejlik egészen ki? mikor fajul rosszabbá és rosszabbá? az a' beteg' különféle alkotásától, helyzetétől, 's magának a' pokolvarnak helyétől, a' mint az a' nemesebb életműhöz, névszerint az agyhoz, közelebb van; végre és nagy mértékben azon októl függ, melly kivált anyagi 's erőnyi tekintetben — mint p. o. a' lépfene' elragadása által — a' betegséget okozta.

Közönségesen az eredeti hólyagocska' megjelenése után az első éjjel nyughatatlan a' beteg 's nappal báyadt, huzódozik, 'a' kásaforma pattanás körül égetésről, 's általában kedvetlenségről panaszkodik. A' következő 2 — 3 nap különösen estve felé növekednek ezen kórjelek. A' bőr száraz, forró lesz, az érverés némellyeknél szapora, tele, feszes, némellyeknél öszszehuzott, lassú: a' nehéz lehelés, a' vavanyú ital' kívánása, étvágytalanság mindennikkel köz; a' szék többnyire szorúlt, a' vizelet kevés. A' szerint, a' mint az üszögösödés terjed, növekednek az említett kórjelek belterjökben, úgy hogy félre beszélést, álmokkört

(sopor), inrángatódózást, 's halált is láttam ezen környülményekben. *)

Egy legnevezetesebb új íróval, Schröderrel, tapasztalásom 'után mondom, hogy ezen láz' bélyege csorvás, epés, ideges, rothasztó; de világosabban szólván, kezdetben 's a' betegség' alsó fokán, szelidebb mineműségénél *epés*, nagy fokán 's veszedelmesebb tulajdonságánál *rothasztó* szokott lenni.

Valljon ezen láz nyomatos (typicus)-e? van-e crise? alább fogok rá felelni, hol a' láznak a' helybeli üszögösödéssel összeköttetése, okozati idomja fog előfordulni; itt elég légyen azt mondanom, hogy estvére mindig megnehezbuléssel (exacerbatio) mutatja magát a' hetedik napig, 's azután bizonyos kiürítésekkel, p. o. izzadással, bővebb vizelettel, hasmenéssel, némelykor oká-

*) Több szomorú esetek közt 'nevezetes ez: A.-di földes úr' gazdasági hajdúját R. orvos dr. barátom augustus' 19-ikén lakhelyünkre behozatta, midőn látná, hogy a' járomcsont felett a' szemfedél felé baloldalon származott pokolvar négy naptól fogva, mikor a' betegeknek rendelt, semmit sem javul. A' tallérnyi fekete 's megüszögösödött folton túl köröskörül kivált a' homlok felé olly nagy volt a' vörös daganat, hogy szemét nem tudta a' beteg kinyitni; mindazáltal, midőn vizsgáltam, láttam, hogy a' szemgolyó ép. Épen azon nézetpontból, melyet alább a' gyógyítás alatt elő fogok adni, rendeltünk neki külső és belső szereket. Azonban harmadnap' reggelén — mondják a' körüle lévőek — igen nyughatatlan volt, 's midőn szemléljük előttünk, rángatózni kezd féloldalra a' beteg, 's míg róla tanácskozunk, fogait is csikorgatja; próbálunk neki mindjárt folyó szert adni, kanállal, 's csak szorongatások közt nyelheti; egyszóval látjuk, hogy a' legveszedelmesebb görcsökben szenved a' beteg; — valamit az ész és szorgalom tehet, semmit el nem mulattunk, pioczázást, érnnyitást, klisztért opiummal stb. hiába próbáltunk, — a' beteg másnap reggelre meghalt.

dással, könnyebbít a' bajon maga a' természet is, az fuszögösödés is ugyanez időre korlátoltatván: a' mit még bátrabban lehet várnuñk, ha az egyimi' törekedését az értelmes orvosi segedelem előmozdítja. *)

-
- *) Nem szükség itt az epés vagy rothasztó lázat szorosabban bélyegezni, mert orvos azt ugy is esméri, nem-orvosnak pedig az, a' mit mondék, elég.
-

II.

A' POKOLVAB' OKAI.

A' legtöbb írók azt hiszik, hogy legközönségesebb oka a' pokolvarnak a' lépfenében szenvedő szarvas marhák-ról jövő ragadvány; 's hogy ez kétféleképen történhetik, sok vitatás után, abban többnyire mindnyájan megegyezünk. Így származik az a' döglött marhák bőrét lenyuzók' kezén vagy képén a' döglött marha' nedveinek azon részek' érintése által, kivált ha a' bőr meg van sértve, vagy csak véd-hámjától meg van is fosztva. De származhat a' pokolvar az emberen akkor is, ha az említett dögös marhának körében forogván (melly kivált Humboldt' tapasztalása szerint egynehány lábnaira minden állatnak sajátja) a' vesztegetett levegőtt szivja tüdejébe; sőt — a' mint Hufeland' 's a' salzburgi folyóírás' észrevételeiből láthatjuk, 's minden nemzeteknél divatozó egészségi politika rendeletekből is tudjuk — származik az, ha az ember az olly dög marha' husát megeszi: a' mivel különbözik némelly más ragadványoktól, mellyeknek ártalmas voltát a' gyomor' nedve elemésztí. De származik az illy anyag nélkül is eredetikép az emberben, a' levegő' járványos tulajdonsága 's az esztendő' részei szerint, a' mint valakinek arra személyes hajlandósága van, -- a' mi a' szolgákban, a' mezei munkával, meleg nyárban az élet' terhével küzdő szegény

emberben nagyobb, úgy hogy azt nálunk csaknem nép-betegségnek lehet nevezni.

Hogy ez vagy amaz étel' nemének volna reá különös befolyása, nem hiszem, — legfeljebb talán annyiban, hogy a' zsíros étel az emésztést nehezítvén, és az epés lázt elősegítvén, közbevetőleg (mediate) okozhatja a' pokolvert. Így lehet valamennyire azon esmeretes állítást, mintha a' sok szalonna-étel okozná a' pokolvert némelly vidékeken — a' mint azt N. megyéről is hallottam vala — valamelly, de csak kevés figyeletemre méltatni; mert én későbbben azon különféle eredetű néppel bíró (mivel vannak benne tótok, sokeczek, külföldről későbbben beköltözött németek, törökökkel fajzott rácok 's legtöbb magyarok, sőt vannak zsidók is) vidéket megismerem és azt nem tapasztaltam; sőt a' szolannával már vallásuknál fogva különféle módon és mértékben élőknel, még a' zsidóknál is, kik a' disznót Mózsas' tilalma szerint itt sem eszik, láttam a' pokolvert. Az ételnél nagyobb befolyása van a' bőr' mocskosságának, melly, kivált pásztorainknál, oly nagy mértékben közönséges.

Ama' származás - módot Rust említett munkájában Larrey, Boyer, Moraud, Schröder után több pontokban vitatja, mellyeket itt előhozni feleslegesnek tartok, annyival inkább, mivel — a' mint fönnebi szavaimból is sejdíteni lehete — én az illy elragadásnál, legalább hazánkban, a' pokolvarnak sokkal bővebb kutfejt a' levegő' járványosságában keresem. Épen azon hatása a' levegőnek, melly az állatokban a' lépfenét szüli, miért ne okozhatna az emberben pokolvert? midőn e' kettő — az állati művek' törvényét, a' vegyületét 's a' bőrön jelenő vérkiömléseket, keléseket tekintvén — oly atyafiságos, hogy azokat, vélekedésem szerint, csak azért nem lehet talán ugyanegynek mondani, mivel a' barom' alkotása erősebb, az emberi kénynek alá vet-

ve; az ember pedig finomabb testi tulajdonokkal birván szabadon él. *)

Mindazok, kik a' levegő' járványossága' illy hatását elegendő figyelemre nem méltatják, többnyire megakadnak nyomozódásaikban; 's a' ragályt akár testi érintés, akár a' levegőnek bizonyos körig fertőzése által meg nem mutathatván, kénytelenek a' feltételes *'hát ha? ha csak'* segítségéhez folyamodni. — Igy p. o. Rust (midőn előbb több híres férfiak, nevezetesen Bertin, Eneaux, és Chaussier után a' helybeli elragadást épen úgy megengedi, mint az evés és lehelés általi származást, kivált illy marha döggel banni szokott nyúzó és szerecsenyek' példája után, hiszi) azt mondja: "A' mi a' ragálynak a' tüdőbe beszívását és az arra másodszerosan (secundarie) következő pokolvar' jelenését a' test' külső színén illeti, ugy az a' most felállított nézetet **) elrontaná és a' dolgot ismét a' *régi homályba* döntené, ha az előhordott carbunculusok nem olyanok voltak, mint millyenek a' rothasztó lázban, és a' keleti döggörbában szoktak lenni; és ha az említett szerecsenyek, minekelőtte a' lépfenes beteg állatok' húsát megették, már elébb — a' marha-levágáskor és bonczoláskor — testök' más részeivel nem érintették azt: mi olly eset, melly akkor is történhetett, midőn az egészség-tisztviselők (Sanitäts-Beamten) a' ragadványt a' húsételnek tulajdonították." Már könnyebb lett volna mondani, hogy, minekelőtte ettek volna az illy beteg marhák' húsából a' betegek, a' légy a' dögről beléjük oltotta a' pokolvar' mérgét; mert ez a' régi állítás nem lehetetlen, noha előttem kétes, már csak azért is, mert atyafi

*) Nagyon érdekes e' tekintetben Veith Immanuel bécsi egyetemen barom-orvoslás' volt igaztójának munkája.

**) Nézete szerint t. i. Rust a' pokolvart mindig csak beoltás által származónak (*idiopathicus*) kívánná tekinteni.

azon költői képzetten, hogy a' levegőben repkednek tulajdon bogarak *furia infernalis* név alatt *), melyek' csipésétől származik a' pokolvar.

Igy kész az ember — csak hogy képzelt igazságát védje — más' hitelességét, kinél pedig neki több nincs, kétségbe hozni! így vala kész ez a' különben jeles író a' hajdankort *homálynak* nevezni! pedig bár olvassa meg akárki az ő három fejezetét, mely alá a' pokolvert megkülönböztetve, ragadványosra, egyszerű szórványosra, és döggórosra (*carbunculus contagiosus* — *pestilentialis simplex* — *sporadicus*) osztotta, mi különbséget fog találni? avagy *annak alakja, aljázata, gyógyításmódja, létalaposan különbözik-e?*

Azon kívül, hogy az olly elosztás' pontja a' logika' törvényével nem egyez, mert a' szórványos is lehet rossz indulatu és ragadó, azt kérdem: lehet-e a' származás' tekintete itt elosztás' pontja? mit, valamint ön magunk' származását — a' mi pedig eredeti képe a' teremtet' természet' műveinek —, homály fed, 's a' mi másutt sem szokott elosztás' alapjául szolgálni a' természet' tudományában. — Emlékezzünk vissza a' cholérára, mely nem rég dühével az egész világ' figyelmét magára voná, 's melyet hasonlóul csak a' ragálytól akartak legtöbben származtatni; nem inkább a' levegőtől, égi és földi okoktól — a' járványosság' fogatában kifejtve — származott-e az? mindazáltal úgy, hogy bizonyos föltételek alatt ragadós is lehetett. Emlékezzünk vissza a' vérhasról; fél-századnál tovább folyt pörre, valljon ragadós-e? mig most, tudjuk, hogy némelly környülmények és feltételek alatt igen is az.

Mind észképi szemlélődéseim, mind az írók' tekintete, mind ön tapasztalatom után megengedem hát, hogy

*) Mivel ezt különösen hitték Esthoniában, a' pokolvar egy fajzatát *esthoniai kólyagnak* is nevezték.

a' pokolvar lehet helybeli beoltás, 's beteg marha' husa' megevésének okozatja; 's ugyancsak lehet az, valamelly tájék' természeti és polgári helyzetéhez képest, *vidéki* (endemicus); sőt, mint ez évben vala, lehet az kisebb nagyobb belterjjel a' levegő járványossága' *szüleménye* (epidemicus), 's lehet az a' láz' legkisebb és alig észrevehető fokától a' nálunk előforduló legveszedelmesebb rothasztó lázzal, szint' úgy mint a' keleti dögkórral (melly kettő bélyegére 's gyógymódjára egy) összekötve, úgy pedig, hogy az *mindig egy nemű betegség*, mint másutt, úgy hazánkban is.

Im' a' keleti dögkór alatt így írja azt le korunk' Hippokratése *Hildenbrand* (*Instit. med. Tom. IV. pag. 464.*): „A' keleti dögkór második, harmadik, negyedik napján a' bőrnek viszketése vagy olly érzése után, mintha tövel böknék, keletkeznek a' pokolvarak, melyek nevöket az égetés' és irtózatoss fájdalom' érzésétől nem kevésbé veszik, mint a' holt-szén-fekete színtől, mellyet az üszögösödés miatt kapnak. Legelsőben kicsiny, a' bolha-csipéshez hasonló hirtelen szélesedő pontok jelennek meg, mellyekben hólyagok emelkednek átlátzó sárgás nedvvel telve: ezek mintegy tizenkét óra múlva, vagy későbbben is, megrepednek és igen csipős ev foly belőlök; a' hely feketévé lesz, mint ha égető szerrel égettetett volna, melylyé az alatta lévő bőr egészen elhalva, és jeles mélységre minden érzéstől megfosztva, válik; körülete az üszögös varnak vörös, dagadt, és belterjedten fáj, melly naponkint tovább terjed, és alapja, mellyen ül, szembetünőleg felemelkedik, a' honnan a' pokolvarak üszögös daganatokat mutatnak, melyek többnyire mogyoró-nagyságuk, sőt némellykor (Schraud) a' tyuktojást is felülmulják. A' pokolvar határozott helyt nem lep meg, hanem majd a' nyakon, mellen, hason, majd a' végtagokon származik; majd egy, majd több, 3 — 4 — 12, külön-külön, vagy né-

mellykor összefutva.”*) Miben különbözik ez a' pokolvar a' mienktől? miért ne tartanánk hát Hippocratessel, Celsussal? kik a' pokolvart csak eseti jelei után nem különböztették meg? miért ne éreznénk Hildenbranddal általában, ki azt mondja említett értekezése' végén: „Russel öt különböző alakját allítja a' pokolvárnak; Orraeus két fajtát engedi meg, a' nedvest és szárazt; Buday a' carbunculust az antraxtól el akarja választani. De mind ezen vékony elválasztások és csak véleményi különbségek semmi tekintetet sem érdemlenek”.

Valóban Bayle-nek, ki az 1810-dik évben a' párizsi akademia előtt épen illy gondolkozással elfogulás nélkül irt, 's azt allítja, hogy ragadás nélkül is eredetileg származik a' pokolvar, több figyelmet adhatnának földiei; mert ezen nézet az, melly rendszerhez hajlás nélkül a' dolgot úgy veszi a' mint van. — Régi honi írónk

*) Secunda, tertia aut quarta morbi die post pruritus, aut sensum in cute, quasi acubus pungeretur, exsurgunt *carbunculi*, sive *anthracis* (a graeco ἀνθραξ, carbo) qui suum nomen depromserant a sensu ustionis et doloris atrocis non minus, quam a colore nigro, extincti carbonis instar, quem pedissequi sphaceli causa contrahunt. Comparent omnium primo maculae parvae pulicum moribus haud absimiles cito latescentes, in quibus vesiculae adtolluntur, larice limbo flavescente turgidae; istae post duodecim circiter horas vel etiam tardius rumpuntur, ac acerrimam fundunt saniem, superstitie plaga atra, veluti cauterio inusta, in quam subjecta convertitur cutis, emortua prorsus, ac ad notabilem profunditatem omni sensu privata; rubet vero tumet ac intense dolet ambitus escharae sphacellosae, in dies latius serpentis, ipsaque basis, cui insidet, notabiliter elevatur, unde carbunculi tumores praestant gangraenosos, qui plerumque magnitudinem nucis avellanae adtingunt, quandoque tamem, molem ovi gallinaei superant (Schraud).

Carbunculi determinata loca non occupant, sed modo in collo, pectore vel abdomine, modo in extremitatibus

Pápai Páriz Ferencz is *) azt mondja: "A' pokolvar is majd azon eredetü (mint a' vérkeles) csakhogy égettebb, sűrűbb, és forróbb vérből léssen: melly nem csak kiüt a' testen, hanem azt ugyan vesztí, rothasztja. Elsőben ez olyan mint az égéstől való csattanás, fekete, vagy mintegy hamú - színű, és varas, azután csakhamar kereken felcsucsosodik és körülötte a' hus ugyan ég, és forr. Egygyütt jár vele a' gyomor émelygés, hányásra erőltetés, szűdobogás, esze nélkül valóság, és néha elájulás: mellyek annak mérges voltát jelentik. Ez néha a' mirigygyel együtt jár (mellyről fennebb a' pestisről való részben szólottam), néha pedig a' nélkül is akármikor megeshik" stb. Sőt a' már sokszor említett Rust is, dicsért munkájában, a' pestises pokolvar' fejezete alatt azt mondja: "Közönségesen döggóros betegségek közé számlálunk minden járványos és vidéki lázakat, ha azok olly rossz indulat által mutatkoznak, hogy az emberi nemre nézve pusztítókká válhatnak 's így olly halandóságot okozhatnak, millyen semmi más járvány- vagy vidéki betegségnél nem tapasztaltatik. Azért illy értelemben minden *ideg- és rothasztó láz járvány* — már ez akár kiütegekkel jelenik meg, akár csak más betegségekbe, p. o. gyulasztó vagy epe-lázakból, következik — bizonyos környülményekben döggór' fokára fajulhat, és akkor ollyan helybeli tüneteményeket mutathat, millyenek a' keleti és napnyugotindiai döggórban jelesen tapasztaltatnak. Más részről a'

oriuntur; nunc solitarii, nunc numero plures, tres, quatuor, usque duodecim, segregati, vel et hinc inde confluentes. — Cel. *Russel* quinque diversas statuit carbunculorum formas, *Orraeus* duas admittit species, carbunculum humidum et siccum; *Buday* carbunculum ab anthrace diversum esse vult. Omnes tamen hae subtile distinctiones et merae arbitrariae differentiae, nullius momenti sunt".

*) Pax Corporis 358 lap. 17.

szórványos, elfajult, lázas betegségekben is tapasztalunk oly jelenségeket, melyeket nem kételkednénk éppen amazokhoz számlálni, ha egyszerre több személyeket lepnének meg, oly éghajlatban és oly év-részben, hol a' dögkór nem ritka tünetények közé számláltatik." *)

Hát miért osztogassuk mégis többféle a' pokol-vart? miért menjünk mindig mások után, — qua itur, non qua eundum est. **)

Aljazata (régí magyar szóval: *fészke*), honnan bel-ső tulajdonsága 's természete (kórtudományi alapok szerint szólván) szorosan függ, mindenkor a' bőr 's az alatta

*) Im Allgemeinen zählt man zu den pestartigen Krankheiten alle epidemischen und endemischen Fieber, wenn sie sich durch solche Bösartigkeit auszeichnen, dass sie für das Menschengeschlecht verheerend werden, und daher eine Sterblichkeit zur Folge haben, wie sie bei keiner anderen epidemischen oder endemischen Krankheit beobachtet wird. In diesem Sinne kann daher jede Nerven- und Faul-Fieber Epidemie, gleichviel, ob sie in Verbindung mit Exanthemen vorkommen, oder sich erst aus anderen Krankheiten, z. B. aus Entzündungs-, oder Gallen-Fiebern, herausbilden, unter gewissen Umständen sich bis zur Pest steigern und dann einzelne Localerscheinungen darbieten, wie sie bei der orientalischen und westindischen Pest vorzugsweise beobachtet werden. Andererseits werden nicht selten bei sporadischen ausgearteten fieberhaften Krankheiten solche Erscheinungen beobachtet, die man nicht anstehen würde, eben dahin zu zählen, wenn sie mehrere Individuen zugleich in einem Klima und zu einer Jahreszeit befie len, wo die Pestkrankheiten nicht zu den seltenen Erscheinungen gehören.

**) A' derék Hildenbrand *Orvosi oktatásai*ban T. IV. velem egy értelemben van, midőn anthrax, carbo, carbunculus, pustula maligna betegségeket 's azután ezeknek fajzatit adja elő, és nem tart a' francziákkal 's más legtöbbekkel, kik (*Encycloped. der medic. Wissenschaft.*) a' pustula malignát az anthraxtól el akarják választani.

lévő faggyumirigy a' sejtsovéttel egyetemben. Még pedig, vélekedésem szerint, faggyumirigy a' kórgóc (focus morbi), 's onnan terjed az irhán (corium) és takonyhálón (rete mucosum Malpighi) keresztül a' gyulladás, úgy, hogy mikor a' hám vagy felbőr (epidermis) hólyagocskába emelkedik, már ez az alatta lévő beteg művelet' következése, 's épen azért izzadják a' betegesen ingerlett hajcső edények a' sárgás-vöröses nedvet, formálván azon hólyagot, mely eleinte átlátszó, azután pedig részsz szerint a' benne sűrűsödő nedv', részsz szerint az alatta lévő rész' üszögösödése, és így barnává válása miatt kékké, feketévé válik. Igaz, némelyek azt mondják, hogy az oltás által okozott pokolvarban kívülről befelé hat a' betegség oka, és így a' betegség' is; és azt vélik, hogy épen ezen fogat az, melyben a' szórványos (sporadicus) szelidebb pokolvar különbözik a' ragályostól (contagiosus malignus) rossz indulatutól. De vajjon a' származás-mód szül-e itt is létalapos különbséget? vajjon az oltás által közlött kóroanyag okoz-e addig következt, míg a' hajszáledények' visszahatása, 's így az egész organismus' önlétét fentartani célzó működése — a' mi magát lázban fejezi ki — fel nem ébresztetik; és szül-e más tünetényt? A' tehén-himlő' oltása p. o. mint remekképe az álló ragálynak (fixum contagium) helyben csak néhány napok után mutat következt, midőn a' beszívó edények által a' test' részeiről tovább-tovább a' közép rendszerekre hatván, magát 7 — 8 — 9-dik nap lázzal fejezi ki. Így helyben akár oltás, akár a' levegő' befolyása által, akár pedig a' testben előre járt hibás vérvegyületnek 's a' láznak következt seül formálódván a' fönnebb leirt pokolvar, átmegy saját hajlandósága szerint üszögösödésbe, fenésedésbe, mely némelykor nedves, többnyire száraz, a' mi csak eseti különbség. *Mivel pedig alakját leginkább a' bőrön nyilatkoztatja, én is — mint némely mások — hajlandó vagyok azt a' kiütegek' (exanthema), még pe-*

díg a' hólyagosok' sorába tenni, melly bélyegére nézve mindig nagyobb kisebb mértékben rossz indulatu lévén, beoltása által más individuumra is terjedhet, ugyanazért a' félragályos (*semicontagium*, *contagium imperfectum*) betegségek' sorába teszem. *)

Miben áll a' kiütegnek 's a' gyuladásnak természete, névszerint, értekezésem' tárgyának az üszögösödésre olly nagy hajlandósága? azt az orvosi tudomány' kifejtődzése, különbféle időszakaszai 's tudományos nézetei szerint hosszasan lehetne vitatni; de félvén az állítmányoktól, röviden csak azt mondom, hogy maga a' gyuladás a' hajszáledények erőnyi és anyagi változában áll, mellynél fogva az egészséges állapotban csak színetlen nedv-gőzt vinni szokott edények vérrel — hibás állományu vérrel — telnek meg; az üszögösödést pedig épen a' fagyyu-mirigyek' életművességéből, a' beoltott eves anyagnak mindenkor tapasztalás szerint vezedelmes hatásából, 's a' járványnak sajátságából — a' mi a' vér' vegyületét ezen saját betegségre határozza — lehet ki-magyarázni. Mert valamint legtöbbnyire a' helybeli üszögösödés és rothadás valamelly belső bár alattomosan és hirtelen folyó forrásnak következése; mindazáltal nem lehet annak eredeti származását is tagadni, már akár a' hirtelen eltiprott ideges erőnek; akár a' nedvességek' torlásának, 's így az edények' életrugósága' elvesztésének kelljen azt tulajdonítani **): mert Schönleinnel értek, ki szerint (*Allgemeine und Specielle Therapie* 1833.) az edények' szélhűdése üszögösödés. Hogy némellykor száraz, némellykor nedves az üszögösödés,

*) Quaevis producta colliquationis uti mucus acris, pus, ichor etc. etc. — naturae humanae adeo inimica sunt, ut — — — analogum liquationis processum provocent. Hildenbrand Inst. med. T. IV. p. 115.

**) Licet genesis sphaceli et sepsios localis plerumque praecedenti cuidam processui phlogistico, quandoque tamen

az a' betegség által meglepett rész' szövetétől, életművi 's physikai tulajdonságától és igen sokat ezen kiüteg' folyamatjától 's a' vele-bánástól függ, de olly figyelmet — mint még nem rég csak Frank' idejében is vélték — nem érdemel ezen különbség; mert az üszögösödés helybeli halál lévén, már az életműtelen dolgok' körébe esik, hol a' halál, a' természet' törvénye szerint majd szén- majd viz-elemet hoz elő (száraz és nedves üszög). A' nagy tapasztalásu Larreg általánosan mondja, hogy a' belső októl származott üszög száraz, a' külsőtől nedves szokott lenni: melly állítást megerősíteni látszik azon mindenkori tapasztalat, hogy a' pokolvar leginkább származik nyárban, nagy melegben, mocsáros helyeken, 's midőn a' levegőt az eső 's menydörgés nem éleszti, midőn tehát vér éltető léggel (oxygenium) nem eléggé frísítetik meg, vagy az előre járt epés sőt rothasztó láz által valóban nagyobb mértékben megromlott. Általánosan pedig mindenkor igaz marad azon kórtudományi okfőben gyökekezett tétel, hogy erre is *hajlandóság* szükséges; mert nem minden ember kap pokolvart, ki lépfenés beteg marhával bánik; nem minden, ki meleg nyárban a' verőfényen tölti idejét; nem minden, ki mocsáros bággyasztó levegőben él; nem minden, ki bőre' tisztaságára nem ügyel.

Különbség. Meg lehet az adott alak' 's okok'fontolása után különböztetni:

a) A' nyárban közönséges izzadási perstől (mellyel kezdetben korán valami hasonlatossága van) az által, hogy a' kezdő persenés csak egyedül van, hogy ez csak hamar hólyaggá fejlik ki, — amaz pedig sokadmagával jár, vizket, de majd elszárad 's korpa formán le hull.

adeo praecipitanter et dolose ingredientis ut medici attentionem effugiat, adscribi debeat; nihil tamen obstat, quominus etiam primitiva ejus admittatur origo etc. etc. Hildenbrand T. IV. pag. 584.

b) A' vérkeléstől vagy — mint a' nép nevezi — csurjás, völgyes keléstől, mellyel legtöbb hasonlatossága's atyafisága van, különbözik: hogy ebben a' hólyag nincs, hanem szélesen terjedő vörösség, 's abból emelkedő csucsos daganat; hogy ez genyedésbe megy, mellyből sűrű törött vér is foly ki, főkép nyomás alatt, de legszembetűnőbb benne azon sűrű geny, mellyet a' magyar *völgynek*, a' német *Kern*-nek nevez.

c) A' vizráktól (noma, cheilocace, *Wasserkrebs*) — melly a' pokolvarhoz utolsó időszakaszában, kivált az ábrázaton és ajakokon pusztításra nézve hasonlít — különbözik, hogy a' vizrák csak az ajakokon és pofán van; még pedig belülről kezdődik 's úgy lyukasztja által az ábrázatot, vizes daganatot mutat a' foghús' daganatjával, vérzésével és a' száj'büdösségével, úgy hogy a' fogak is inognak, kihullanak; 's végre azzal: hogy ez leginkább a' sorvadozó, görvélyes, gyenge gyermeket lepi meg.

d) Az üszögös orbáncztól (erysipelas gangraenescens) különbözik azzal: hogy itt a' bőrgyulladás szélesebben terjedő, a' vörös szín eleve, ha ujjal megnyomjuk, halaványodó, és az üszögösödés az orbáncznak csak ritkább kimenetele, midőn az a' már beteg személyben következik, — vagy a' közönséges orbáncz' lefolyása alatt mostoha környülmények miatt, mint a' romlott levegő, nagy gyengeség, vagy a' veszedelmes indulatu járvány alatt, millyet már az orvosi történetírás ignis volaticus, ignis sacer, ignis S. Antonii név alatt feljegyzett, előáll.

Ugyan a' hólyagos orbáncztól (erysipelas bullosum seu pemphygodes) meg lehet különböztetni a' pokolvar: mert az orbáncz' szélesen terjedő vörösségében több hólyagok — nagyobbak kisebbek — vannak, 's ezek tiszta nyirkkal telnek meg, épen mint a' hólyag flastrom után 's többnyire első vagy második nap elpattanván csak felüleges varakká válnak, 's azután később lezuhannak.

e) A' fölfekvési üszögösödéstől (gangraena ex decubitu) különbözik, hogy ez a' rossz indulatú láz' folyamatjában (melly helybeli sértések, csont - törések miatt kórházban fekvő betegeknel esetikép is kifejtődhetik) azon részeken áll elő, mellyeket a' fekvő test nyom, p. o. a' váll-lapcsonton, a' keresztcsonton, a' tomporán; és noha ez is, mintegy lencse, hólyag szokott lenni, de az nagyra nem emelkedik, mindjárt eleve sűrűbb nedvvel telik meg, udvara nincs, és a' gyuladt bőr hamu színű szürke, melly kifekélyesedik.

f) A' kórházi fenétől (gangraena nosocom.), hogy ez mindig a' már jelen lévő fekély' elfajulása által következik, 's tehát a' bőrnek egészséges színén soha sem kezdődik. Ugyanazért, a' mint Rust is mondja, azt azzal nem lehet felcserélni, és *) midőn Thomson így szól: kezdődik némelly esetekben egy kis gyuladt pattanás', vagy hólyagocska' formájában, a' nélkül, hogy azon résznek, mellyen mutatkozik, legkisebb előbbi sértését is lehetne észrevenni; és midőn Gillepsie előhozza: hogy a' legyek' csipése okozza a' kórházi fenét; vagy hogy minden szembetűnő ok nélkül egy kis pontocska, mellyből, midőn azt felvakarták, egy kis véres viz folyt, a' lábon vagy lábszáron származott, és ezen fene úgy fejtődött ki: — akkor azt a' pokolvarral elcserélték.

g) A' bizserkór üszögösödéstől (necrosis ustilaginea, raphania)—melly hasonlólú nép-betegség, 's mellyről az

*) Wenn Thomson sagt: er beginnt in einigen Fällen in Gestalt einer kleinen entzündeten Blüthe, oder eines Bläschens, ohne dass man irgend eine vorherige Verletzung des Theiles, an welchen es sich zeigt, wahrnehmen könne; und wenn Gillepsie anführt: dass die Sticke von den Muskito's Anlass zum Hospitalbrande gaben; oder dass ohne irgend eine auffallende Ursache ein kleines Pünkt-

Orv. Tár 1831. 5. füzetben is olvashatni — különbözik, hogy ez mindig végtagokat, nevezetesen az alsókat lepi meg, 's az üszögösödést napokig, hetekig előzi meg azon tagok' zsibbadása, tompa fájdalma, mozdíthatlansága, mintha szélhűdés érte volna; hogy azon tagok vörös-dagadtak szélesen, 's a' mellett hidegek; az üszögösödés hirtelen következik, nagy részen terjed mélyen egész a' csontokig hatva, felfelé a' térdig 's feljebb a' czombig is, — ha csak kedvező környülményekben az örlobvonal (demarcationslinie) határt nem tesz.

Végre ugyan illy közönséges és szembetűnő jelek által mindenki megkülönböztetheti a' pokolvarat azon üszögösödéstől, melly legelső leirójáról Pott-ról visel nevet, — valamint attól is, mellyet öregek' üszögösödésének (necrosis, sphacelus, gangraena senilis, melasmus) neveznek; mert azon kívül, hogy ezen két, egymáshoz atyafi 's egymástól csak a' legujabb írók által elválasztott betegség előpósta jelekkel 's éles fájdalommal, vagy némellykor szélhűdő zsibbadással, van összekötve; továbbá hogy az üszögösödés külső alakja és terjedése 's lefolyása is különbözik a' pokolvarétól: mondom, azon kívül megjegyzésre méltó, hogy ezek vagy csak igen vén, vagy a' gyönyörűség' szédítő ingerei által elgyengült személyeket, és így leginkább jóllétben, gazdagságban élőket, lepnek meg, — a' pokolvar pedig szegényeket.

A' *perzsiái tűz* névre kell még megjegyeznem, hogy e' nevet igen hibásan adják némellyek a' pokolvarnak; mert ez a' férfi vesszőnek a' buja közösködéstől származó üszöge 's egész Európában olly ritka, hogy még a' nagy tapasztalásu és különféle éghajlatokban félszáza-

chen, aus welchen, wenn es aufgekratzt wurde, ein wenig Blutwasser lief, am Beine oder Fusse entstand, und sich so dieser Brand entwickelte, so wurde derselbe entweder mit der Pustula maligna verwechselt.

dig orvoskodott Swediaur is azt mondja róla: "Valljon a' perzsiai tűz ugyanazon ragálytól jő-e, mint a' mi bujasenyvünk, vagy mástól: nem tudom. Vagy talán ugyanazon betegség, a' mi *soudan*-nak neveztetik: a' tapasztalatok' hiánya miatt nem állíthatom". De ha az utazók', névszerint Hornemannak, Afrikában tett észrevételét tekintjük, különböznek ezek; mert a' bujasenyv, melyet ott is franczia betegségnek hívnak, higany' (mercurius) készítményeivel, szárcsa-gyökérrel (sassaparilla), gajak-fával (guajacum) gyógyul, a' soudan pedig erre nem: az ellen csak sósavas szikagot (soda muriat.) használnak.

Minekelőtte gyógymódját adnám elő, hogy az olvasó azokat, melyeket értekezésemben eddig mondtam, röviden szemlélhesse, egyszer'smind az is, ki gyógyítani akar, a' közönséges adatokat a' természetben létező egyes esetekre — mert *genus* csak az emberi észnek elválasztás (abstractio) által készült tulajdona, 's ellenkezőleg gyógyítás-tárgya csak az egymí' betegségek — könnyebben alkalmaztathassa: im' tudományos képletet (schema) adok. Vészem pedig azt azon betegségnek mint tüneténynek okaival összeköttetésétől, továbbá a' láznak — mely az életerő' önlétét fentartani törekedő, és az egésznek bármí változásában is résztvevő működésének reflexusa (árnyékképe) — a' helybeli bajtól, vagy megfordítva, ennek attól való függésétől; még pedig ezt annyival örömeztőbb tészem, mivel a' gyógyításban ezen vezér-csillag vezet emgem is a' józan' orvoskodás' útján.

P o k o l v a r :

1) Helybentámadt, önnálló (idiopathicus seu primarius), mely ébresztő okával egy helyet foglal; p. o. midőn a' bőrt ingerlő okok, millyen a' meleg, a' nap' tűzött sugára, vagy a' pokolvarás ev: a' lépfene-ragály egyenesen a' mezítelen bőrre hat:

a) olly mértékben, hogy vagy igen kicsiny vagy épen semmi lázt nem lehet tapasztalnunk *);

b) nagyobb hatással az éltelműre, hogy a' láz a' helyben keletkezett pokolvart követi.

2) Kórjeles, másodsorbeli (symptomaticus, secundarius), midőn a' láz előre járt, 's a' helybeli üszögösödő pattanás arra következett, még pedig a' betegség' közönséges tünetényeinek kisebbülése nélkül:

a) a' nálunk közönséges nagyobbfoku epés, és rothasztó lázagnál;

b) a' keleti dökkór' lefolyása alatt lévő, mely nem csak a' logikai egység miatt ide tartozik, hanem azért is, mert lefolyása 's gyógyítása ugyanaz, a' mi a' nálunk előforduló pokolvaré nagyobb rothasztó lázzal képesolva, 's így különbsége csak eseti, a' mint azt mindenkori figyelmes orvosok vallották, de már Riverius (*Opera medica universa Francofurt. 1669.*) legvilágosabban kifejezte: "At carbunculi et parotides etiam in febribus malignis erumpunt, sed quae summum malignitatis gradum adeptae sunt, et ad vere pestilentium naturam proxime accedunt".

3) Letételes bíráló (metastatico criticus), midőn az előrejárt láz' következésében, a' vérnek hibás ve-

*) E' volna az írók' *anthrax benignus*-a, mellyet sokan, a' dolgot felülegesen tekintők, nem is akarnak pokolvarnak tekinteni.

gyülete miatt küzdő életerő a' veszedelmes anyagot mintegy a' bőrre leteszi — a' *betegség' enyhülésével* *).

- *) Nem képtelenség ez, sőt a' tapasztalás megerősíti: így írja Rust is: — — So auch, dass das durch das Einathmen in die Lunge gebrachte Gift ein bösesartiges Fieber hervorbrachte, welches sich durch stinkende Ausleerungen und durch Brandflecken auf die Oberhaut endigte, und dass manchmal die Natur nach wiederholten Anstrengungen das in der thierischen Oekonomie gleichsam zerstreute Gift gesammelt habe, um es in irgend einem äusserem Theile abzusetzen, wo dann Carfunkel oder (secundär) Brand entstanden sey.
-

III.

A' POKOLVAR' ÓVÓ ÉS GYÓGYMÓDJAI.

A' köz értelem is azt javasolja, hogy a' mennyire lehet, az ember magát a' kórság-ébresztő okoknak ne tegye ki, azaz *óvja magát*: e' szerint tanácsolni lehet a' mészárosoknak, pásztoroknak, bőrnnyuzóknak, barom-orvosoknak, sőt a' vargáknak, szűcsöknak 's gyapjúválogatóknak (Wollsortirer): hogy midőn a' marhák valahol hirtelen 's csak 1 — 2 napi betegség után, kivált nyárban, 's a' legerősebbek döglenek, ott vigyázva bánjanak az esett marha' bőrével, husával, gyapjával, — és sérített kézzel soha se nyuljanak hozzá *); utána pedig jól megmosódjanak szappanos vízzel, sőt eczettel vagy olly mosódzóval, melly áll egy-két nehezék chlór-mésznek egy messzely vízzel vegyületéből. Különösen meg kell

*) Bővebb esmértetése a' lépfenének talán nem ide való: hála a' kormánynak! van arra országunkban elég ügyelet a' tisztviselőség és orvosok által, hogy azt szemmel tartásák 's megesmérhessék. Azt még sem hallgathatom el: hogy ezen betegségben a' bőr alatt nyirk 's vér kiömlések vannak, mellyek zacskós-forma daganatot mutatnak, úgy hogy, ha hozzáérünk, a' bőr mint a' pergamen ropog; a' bonczolás pedig bizonyítja, hogy a' vér megromlott, fekete, rothadásra indult; a' tüdő fonnyadt, igen sötét vörös, üszögös; a' kép puha, feloldozott, a' tapintás alatt szétmálló.

tanítani a' népet, hogy álgazdálkodásból az orvos' tanácsa, az előljárók' rendelése ellen az illy marha' húsát meg ne egye, se a' kutyáknak enni ne hagyja, hanem azt mennél mélyebb gödörbe beássa. Mindazáltal a' bőrt lenyuzhatja vigyázva, 's csak azután vagy igen magasán, szellős helyre, kell teríteni; vagy, a' mi jobb, 4 — 5 napra lugba áztatni; vagy, a' mi legjobb, tímárnak tüstint általadni.

Mivel pedig csakugyan a' bőr' tisztátalansága látszik hajlandóságot ébresztetni a' pokolvarra, felette hasznos volna a' föld'-népét, kivált juhászinkat, kanászinkat, tisztaságra, nyárban fürdésre, szoktatni: és mivel a' nyár melege a' vért a' savító (oxygenium) alkrésztől megfosztja, 's annak nagy szenesedését, és így rothadásos indulatját okozza; azért az érett hűtő gyümölcsfák' szaporítását — millyen a' meggy, cseresznye, ribizli, alma, körtvély — jó volna előmozdítani; jó volna a' köznépbe már a' falusi' iskolában némelly egészség-tárgyazó oktatást csepegtetni, hogy a' mértékletességet mindenkor szeme előtt tartaná, de kivált nyárban, midőn a' gyomor gyengébb mint télben; jó volna; ha pásztorok is tudnák, miért kellene mint marhájoknak úgy magoknak is a' nagy melegben árnyéket keresni; áldás követné különösen azon földes-urat, azon törvényhatóságot, ki a' fels. kir. helytartó tanács' atyai rendelkezését: hogy a' munkás népre, kivált nagy melegben, ügyelet legyen *), sikeresítené, némelly azon kicsiny számnak jó példájokat követve, kik a' jobbagyban is embert tekintvén, ur'-dolgán annak tikkadt erejét főtt étellel, borral ingyen élesztik, vagy legalább vizébe eczetet, kénsavanyt a' kellemes savanyúságig adnak.

A' levegő' járványos befolyását közvetetlenül elkerülnünk nem lehet, mivel az elől elzárkoznunk képtelen-

*) Rusticae plebi svadetur, ut sub laboribus in aestu magno, aquam communem, aut decoctum hordei cum aceto pro siti exstinguenda bibat, 1781. 21. Julii.

ség, sőt mindnyájunkal köz az, Hippokratesnek mondanása szerint: "Communis igitur febris ideo communiter omnes invadit, quod eundem spiritum vitiosum omnes adtrahant." Mindazáltal az említett életmód ezen külső (objectiva) oknak befolyását is gátolja, kisebbíti; onnan van, hogy nem minden ember kap pokolvart (mint más járvány betegséget is) ugyanazon levegő - körben is.

Az óvó gyógyításhoz számlálom én azon lehuzás' (derivatio) modját, melly országunk' némelly vidékein a' nép közt van, és időről időre átmegy, 's mellyről már a' főkormány' 1787-dik évi utasításában van szó, hogy a' veres-egyházi plebánus gyakorolta, 's későbbben 1796. esztendőben ismét hirdettetik, hogy Kecskeméten Burkus Sára nevű asszony a' physicus' nyomozására, és sürgetésére az előljárók előtt felfedezte azt. Tudniillik midőn nemesebb helyen, p. o. fön, szemén, ábrázaton, nyakon, vagy mellen látszik kezdődni a' pokolvar, akkor ezen asszony szirontáknak (ranunculus) — vagy, (a' hogy' ott, talán hibásan, van nevezve) sarkantyufű fájának; a' mint vélel, inkább torzsikának (ranunculus sceleratus, melly vízi méreg, *lator koldus, sebesítő-fű* név alatt is esmértes) mint terjedő szirontáknak (ranunculus repens) — him szálait *) ó hájjal összetöri, az után a' kezdődő pokolvart azon vegyülettel megkeríti, 's onnan azzal lemegy-vonást téve azon tagra — p. o. kézre vagy karra —, mellyre akar, arra köti azon vegyületet, háromszor, egyiket - egyiket 12 óráig hagyván rajta: 's így a' nemesebb helyen elmulik' 's a' hova volt kötve a' szirontás ó háj, ott keletkezik a' pokolvar.

A' köznép' babonáját, és a' varázslók' mutogatását elhallgatva, annyi ebben csakugyan lehet igaz, hogy midőn kisebb hibás vérvegyületnek következésében csak

*) A' mint a' babona akarja: kilenczet, — numero Deus impari gaudet. *Virg.*

alig érezhető lázzal mutatkozik a' pokolvar, illy lehu-
zás az emberi test' ellenkezési (antagonistica) törvénye
szerint lehető; noha éu nem próbáltam. Vannak nekünk
bizonyosabb ingerlő szereink, mint p. o. a' hólyag-
flastrom, boroszlány - (mezereum) héj; inkább ezt
kellene nekünk orvosoknak próbálnunk, ha nem fél-
nénk a' természet' mozgását, mintegy bíráló czélzá-
sát, zavarni, — 's ha nem félnénk, hogy így, a' jóra
czélzó működés' zavarása által, még nemesebb részekre
tévedhet a' rossz nedv' letétele, a' mint azt Orvosi Társ'
1833-dik évi 4. füzetében is jelesen megjegyezve láthat-
juk: "E' nemű pokolvart szokták az asszonyok sós
eczetbe mártott foghagymával, vagy boglár-virág (ra-
nunculus pratensis) által tett helybeli dörzsölések által,
a' testnek nemesebb részeiről más tagokra elszármaz-
tatni, és ottan aszalt szilvának, varangyos békának, vagy
paprika-, bors-, és puskapor-vegyítéknek reá kötésével
elfojtani. Ezen asszonyi pecsmegelés, sokszor jó kime-
netelű ugyan, hanem néha az illy hirtelen elfojtás által
a' pokolvarban már elkészült romlott csipős nedv, a' föl-
szívás' útján, az egészséges részekre visszatérítetik, és
ottan rosszabb kimenetelű bajokat szokott szülni. Egy
illy esetem volt 1829-dik évnék őszi havában: egy 10
esztendő leánykának bal lába' fején hasonlóan nyomatott
el a' fent leirt nemű pokolvar, minden hátramaradt fe-
kély nélkül, azért a' szívó edények által a' hólyag' ned-
ve, a' mélyebben fekvő lágy részekre, nevezetesen a'
lábszár- és czomb-idegekre vitetvén, azok' felizgatód-
zása által tetemes gyuladásokat okozott, mellyeknek
következésében a' leányka' lábikráján és czombján négy
egymástól különözött tályog formálódott, és ugyanannyi
számú helyeken, a' benne már megérett genynek ki-
folyatása végett, kellett metszéseket tennem". *)

*) A' kórtudományi esméret egyébiránt gyenge lábon áll
ezen értekezésben, mert különbféle időszakasziban látta

A' gyógyító mód a' pokolvar' időszakaszához képest mind külsőkép (helyben), mint belsőkép (a' táplálás' útján), az egészre hatólag különbözik, kivált a' jelenlévő láz' bélyege és belterje szerint.

Igy, kivált ha a' kezdődő pattanás bizonyosan a' történt beoltás' következtében, némelyek a' késsel kerek kimetszését javasolják. Én pedig nemcsak azért, mivel — a' mint Schröder is mondja — így azt más pörsenetekkel felcserélhetnők, és a' beteget szükségtelenül kiznók; hanem a' fenneb mondottak szerint sem javasolom ezt: mert — a' mint magam kifejezem — ha oltási anyagtól van is a' pokolvar, de mikor már fejtődzésébe jó, felpattan; részt vesz abból az egész is, vagy legalább nem tudjuk, meddig hatott az szét a' beszívóedényeken; és így vagy igen nagyot, vagy igen kicsinyt metszene: ki késével az orvos: illy bizonytalanságnak pedig sem a' beteg sem az orvos ki nem teszi magát. 'S éppen azért nem hagyom én helyben, a' köröskörül kimetszést, még akkor sem, ha már a' pokolvar egészen kifejtődött, sőt üszögösödésbe ment is. A' chirurgus' késében nem bizunk már mai időben annyit, hogy akármi üszögösödésben az örlobvonalat (demarcationslinie) ő tegye, hanem várjuk azt a' természettől, 's ha élesen tekintjük azoknak írásaikat is, kik az illyen metszést tették: az üszögösödést nem gátolták meg, sőt történet-előadásukban az üszög' elválásáról 's varáról beszélnek.

Igy kevés vagy semmi hasznót nem várok én a' száraz vagy nedves köpölytől, ámbár azt, mint hajdan Avicenna, úgy nem régiben Gay de Chauliac igen ajánlották; mert még a' beoltás' esetében sem olly világos a' fertőző' anyag érintése, mint p. o. a' viz-iszony ragálnál, hol a' dühös eb' foga' sértése vezeti az orvost,

's írja le a' pokolvart; 's innen gondolja azt három neműnek lenni.

és ennél is csak az első időpontban rögtön a' harapás után lehet sikere ezen seborvosi munkálatnak.

Ugyanazért én négy rendeletnek (indicatio) kívánok a' pokolvar' gyógyításában eleget tenni: 1) az üszögösödést megelőzni vagy legalább mennél inkább kisebbíteni; 2) ha már csakugyan üszögösödésbe ment át a' pokolvar, annak terjedését gátolni; 3) az üszögösödésre úgy hatni, hogy az minél előbb elváljon nemcsak köröskörül, hanem az alatta való részekről is; és így 4) a' már megtisztult fekélyt begyógyítani.

1) Hogy az üszögösödés gyuladásnak, pangásnak következése — nevezetesen az előadattak szerint a' pokolvarban, annak illy kemenetelre különös sajátsága szerint —, azon, reménylem, senki sem kételkedik. Azért, ha a' pokolvar különös okoknál fogva lett, ha még csak fejlődésében van, *ha láz előre nem járt*, 's még akkor sem mutatkozik, midőn illy időszakaszban 's illy tulajdonsággal az orvos a' beteget látja, 's ha ez nem sorvadozó, vízkórságban lévő, hanem eddig jó egészséggel bírt: úgy lancettával vagy ollóval a' kásaforma pattanást, sőt a' hólyagot is, bármelly nagy legyen is az, jó felvágni; ha a' vörösség körüle nagyobb, kékesebb, tarjagot jó a' bőrbe mind a' hólyag' helyén, mind köröskörül metszéseket (scarificatiot) tenni, vagy pioczákat rakni, hogy helybeli vérürítés történjen. Azután lehet hideg, jeges vízzel borogatást tenni (csak hogy, a' mint említém, elég egészséges és minden vér-hibás vegyület' — dyscrasia — gyanuján kívül lett legyen a' beteg); sőt, mivel az eczet saját tulajdonságával is ajánlja magát, én eczetet kevéssé megsózva szoktam ilyenkor burogattatni a' kezdődő pokolvarra. Mert ilyenkor még üszögösödés nincs: és a' hólyag alatt levő bőr 24 — 48 óra alatt az illy szorgalmas burogatásra megtisztul, eleven piros színt vesz fel; vagy, ha barna maradt is, de az üszögösödés korlátoltatik 's a' fájdalom eltűnik. Valóban lépcsőnkint következik a' helybeli halál, 's az

üszögösödés is, a' mint azt már a' régiek is sejdítettek, midőn a' gyulladás' legnagyobb fokát, melly az üszögösödéssel határozik, gangraenának, és a' már előállott üszögösödést sphacelusnak kívánták nevezni; és állhatatosan hiszem tapasztalásom után, hogy — a' mint Hebreard legujabban helyesen előadja — a' fenyegető 's már érzékeink előtt mintegy feltűnő üszögösödést sokszor meg lehet gyógyítani: én láttam több ízben, hogy a' szederj-fekete és érzékenységtől megfosztatott rész természetes színét 's életulajdonát visszakapta.

Egyszersmind illy esetben, mivel gyomorsárt vagy epét tapasztaltam mindig lenni, gyenge hánytatót, vagy legalább savanyú italt, p. o. citromos, eczetes, vagy borköves vizet — a' mint kiki izlése szerint ihatja — rendelek, 's ugyancsak könnyű zöldséges, gyümölcsös étkeket javaslok.

A' kinek módja 's kedve van, illy esetben rendelhet *Aq. vuln. Thed.* burogatónak, vagy *kozmás faeczetet*.

Igen rossz szokás az a' népnél, hogy illyenkor a' hólyagtól meglepetett részen felül a' tagot kereken által kötik (azon balitéletből, hogy ez által annak mérge tovább nem terjed): illy szorítás által a' vérforgás gátoltatik, és a' gyulladás nagyobbá, rosszabb indulatuvá válik.

2) Ezen legfontosabb időpontban is, veleményem 's tapasztalásom szerint — noha a' metszés (*scarificatio*) ellen általában sokan buzgólkodnak, és esmérős orvos-társaim közt is sokan már illyenkor minden legkisebb vérzéstől félnek — a' vigyázva teendő metszést ajánlom, 's én azt szoktam tenni: lassankint kell a' szíjaskerek fekete bőrt átmérőleg közepén kétszer keresztben átmetszeni az elvenig: a' mit, csendesén vivén a' kést, annak éle is megéreztet velünk, de a' beteg maga is felkiált: *ext már érzem*. Azonban, kivált hol alatta nevezetes véredények vagy idegek vannak, nagy vigyázást ajánlok, ámbár nem állapítok is ellenrendeletet,

(contraindicatio), mint azt némelyek teszik. Ha a' garasnál, huszasnál nagyobb az üszögös bőr, még a' két átmetszés között több apró bőrköddő metszéseket is lehet tenni.

Igy utat készítünk a' gyógyszereknek, hogy azok a' bőr' edényeire jótékonyul hathassanak, és az üszögösödést, a' test' önhatalma' (auctoritas) célzásával kezét fogva, minél előbb korlátolják. Én sem azokkal nem tartván, kik általánosan csak a' természettől várják már ilyenkor a' gyógyulást (cura exspectativa), és semmit, vagy — a' mi ismét csak annyi — homoeopathice tesznek valamit; sem azokkal, kik mindent csak a' mesterségtől várván, a' természetnek, kivált az őrlóvonal' képzésében, hatalmát elfelejtik: én — mondom — ilyenkor a' metszések után erős eczetben, sósavanyban; vagy — ha az nincs — jó erős sós vízben mártott; vagy — ha kivált a' metszés alól genyedséges ev több szivárog ki, ha az üszög' beesett széle tompaságot (torpor) mutat — gummi arabicum' nyálkájában feloldozott kánforral bekent tépést rakok; vagy azt kánfor - porral behintem, és a' fekélyre száraz tépést rakok; vagy gyenge ruhát, melly a' szivárgó nedvet felszívja, bővebben teszek, és mérsékelt szorítással bekötöm.

Egyszer'smind, ha még hányás nem történt, azonban a' beteg étlenségről, főfájásról panaszskodik 's *hasmenése* nincs, sőt talán széke szorult: adok neki két szemer hánytató borkőt, különben hánytató gyökérből (ipecacuanha) 20 — 30 szemert; ha pedig már ez akár önkényt akár mesterség által megtörtént, és a' láz' bélyege változott, adok neki savanyú italt: adom az 1) alatt említett szereket; vagy, a' hol lehet, ezen orvosságot:

Rp. Aq. dest. fl. Tiliae unc. sex.

Salis ess. Tart. scrup. unum — duos.

Tart. emet. gr. unum — semis.

Syr. Rubi idaei unc. unam.

úgy hogy minden 1 — 2 órában vegyen a' beteg, környülményéhez képest 1 — 2 kanállal. A' hashajtókkal, még ha talán az altest' tisztátalansága mutatkoznék is, igen vigyázva bánok, és csak a' legszelidebbeket, kőrös-mézet (manna) vagy tamarind pépet, borkőt (cremor tart.), választom.

A' főnnebbi bekötést 8 — 12 óra mulva ismétlem, és ha 1 — 2 nap alatt az üszög nem gátoltatik, sőt terjed, a' pokolvert körülvévő viola-szinü udvar megújul, 's benne talán apró pattogzások is jönnek elő, 's a' beteg gyengül: hozzá nyulók az ugy nevezett égetőkhöz (caustica). Ez azon pont, mellyben a' sokfélék közül nehéz választani: így, ha csakugyan igaz, hogy a' meny nyiben lehet, az égető sajátosságával ne ártson, úgy a' tüzes vassal (Celsustól fogva mostanig igen dicsért eszköz) égetés legjobb volna, ha reá adnák magokat betegeink. Azt így kellene tenni: az elholt, üszögös részt késsel keresztül metszeni, de annak körén túl az eleven bőrt nem kell bántani; azután a' fekete szíjas darabokat aljoktól ollóval vagy késsel elválasztani, száraz tépéssel nyomogatva az alját kitörölni, a' tüzes kupos vasat az eset' fontosságához képest egynéhány perczenetig rajta tartani, végre csak tiszta tépéssel bekötni. Ha 8 — 10 óra mulva, felbontván a' kötést, a' var tiszta fekete, egy darabban az egészséges részig terjedő; a' körülte lévő daganat apadt; az égető, saját, mintegy összehúzó fájdalom szünt; a' pokolvar körül lévő udvar eleven-piros, nem setét tarjagos: akkor az égetést ismételni nem szükség. Egyébiránt, mivel ritka bizodalom, hogy a' beteg tüzes vassal égetni hagyja magát, — és akkor, mikor a' pokolvar a' képletben (schema) tett említés szerint kórjeles, vagy letételes bíráló: ez sürgőstelen, sőt haszontalan is; azért igen helyén van — Larrey szerint — a' metszés után tömény kénsavat (*ac. sulf. concent.*) az üszögre csepegtetni, 's az edényeknek illy ingere által a' bíráló gyuladást elő-

állítani. Másoknak jobban tetszik a' sósavas dárdaes (butyr. antimon.), másoknak az égető hamag (kali caust.) másoknak az öntött fojtósavas ezüstág (lapis infern.). Másoknak a' terpetin olaj, vele a' pokolvar' körét ke-
negetvén, elég volt. Sokan pedig azt mondják, név sze-
rint Dupuytren, és én is tapasztaltam, hogy a' bemet-
szegetés után a' terpetin ír (unguent. digestiv.), ki-
vált egy kevés kánforral vegyítve, vagy még jobban a'
storax ír, elég a' czélra; 's még mások azt, hogy fa-
eczetten, chlor-mészszel kell a' pokolvart kötözgetni, 's
erre még a' rosszabb indulatú is meggyógyul. A' pokol-
vart meleg burogatókkal párolgatni, még pedig minden
valogotás nélkül, majd bódítókkal, millyen a' bürök
(cicuta), beléndek (hyosciamus), majd illatosokkal,
millyen a' székfű (chamom.), virnánecz (ruta), zsálya stb.,
szokás: ez, ha észszel nem történik, káros. Ha te-
hát a' helybeli baj tompaságot, érzéketlenséget mutat,
udvara halavány vagy zöldes-kék, akkor az illatos buro-
gotás; ellenben ha a' fájdalom éles, körülete tüzes pi-
ros, akkor a' bódító burogotás lesz helyén. *)

*) Valamint értekezésem' más részében, ugy itt is ide szám-
lálok nálunk a' rothasztó lázzal, 's a' meleg éghajla-
tokban a' keleti döggkórral, járó pokolvart; ennek vala-
mint kórtudományi nézetek szerint létalapos különbsége
nincs, ugy gyógyításában is azon elvekre kell ügyelni,
mellyek szerint itt elő hordom a' gyógyszereket, és ebben
is a' láz bélyegére, a' beteg' individualis helyzetére ügyel-
nek minden józan orvosok; bárha a' helybeli gyógyításban
különbözni látszanak, a' mint azt Hildenbrand szavai is,
a' döggkórral (typhus pestilentialis) szóló tanításában, vi-
lágosan kifejezik: "A' pokolvarban (carbunc.) hasznosak
az illatos burogatások eczetből, sósavas huyagból,
kánforos légből, vagy kinahéj' főzetéből, mellyeknek
czéljuk, hogy az üszögösödés' és eves feloldozás' veszedel-
mes és további hatása gátoltassék. Midőn az elholt rész'
elválása nem jól történt, a' franczia orvosok a' syriai dögg-
kórban a' bemetszéseket hasznosaknak találták."

A' belső szerekre nézve: egyik író 's gyógyító tekintetén sem kételkedem; elhiszem, hogy az individuum' helyezete 's a' pokolvar' helybeli jelenségei szerint az orvosnak ítélete, gyakorlati tapintása ezekből választhat, 's a' működő természetet gyógyításában segítheti, és belsőkép — a' mint a' *láz' bélyege* kívánja — majd az említett szereket, majd annál erősebbeket; a' beteg' ereje' hanyatlásakor székfű', kálmosgyökér' forrázatját savanyúval vagy kánforral; kappanór-gyökér' vagy kinahéj' főzetjét a' *therapia'* okfejei szerint ad, 's nem kétlem, hogy, mint én is sokat illy alapoknál fogva meggyógyítottam, úgy más is —; de ellenben mint nekem is haltak meg betegeim a' pokolvarban, úgy másnak is.

Meg kell még említnem, hogy a' hely, mellyet a' pokolvar elfog, nagy módosítást okoz sokszor mind annak jelenségeiben 's lefolyásában, mind gyógyításában: így a' fön, kivált a' halántékon 's a' fülhöz közel, mindig ideges lázjelek fejlenek ki; azért az ébresztők egész a' moschusig könnyen szükségessé válnak. Ellenben ha a' mellen a' szívhez közel, kivált vérmes személyekben, támad, és így gyulladásos láz fejt magát ki, úgy nem csak helybeli vérkiürítés, hanem (noha ez ritkább eset) érvágás is lehet szükséges. Illyenkor történik meg, hogy nagy has-szoruláskor klistérrel vagy egykét calomela-adaggal kell a' széket vigyázva megindítanunk; vigyázva, mondám, mert ellenkező bélyegget könnyen felölt az illy láz, 's hirtelen halál következik.

Ezen időszakaszban és illy alakjában szokta a' nép a' pokolvert főtt szilvával megpatrikázva, borseprűvel, sárga répából kiszült péppel, sokszor jó sikerrel köztögetni; azt mindazáltal sehol sem láttam, a' mit Dr. Ries a' salzburgi orvosi ujságban, ez előtt egynehány évvel, földieink' kinevettetésére irt, hogy t. i. pokolvert a' köznép, kivált Szekszárd' táján, disznó ganéjjal gyógyít-

ja; népünknek panaceaája a' sült vöröshagyma, kovász, növénylevél; nevezetesen: a' hol keménysége van, ott sült vöröshagymát, hogy *érjen meg a' tályog*; a' hol bűdös evesedés van, ott kovászt, vagy az említett murek-répa-pépet, hogy *tisztítsa*; a' hol mérges sötét-vörös daganat van, ott fű, p. o. csudafa, maszlag' (*datura stram.*) levelét, vagy uti füvet, hogy *mérgét szívja el*: szokta közönségesen használni.

'S vannak csaknem minden faluban javósok, jó asszonyok, kik viaszból, olajból, kánforral, néha cinnoberrel is vegyítve, flastromot készítenek 's ingyen osztogatnak a' pokolvar ellen is.

De imé csak írásom' folyamatjából is láthatja minden olvasó, hogy ez nem olly kicsiny baj, millyennek némellyek gondolják, és azért legjobb, édes hazámfia! ha illyes bajod van, azzal orvost keresni, ki, most már minden megyében 's járásban, főkép' a' köznép' tekintetéből, rendes hivatalban lévén, tudni fogja, mit tegyen.

3) Az elmondott szerek' okos választása által a' természet a' kelés' kezdetétől fogva, 5 — 7 — 9 napra közönségesen elválasztja a' helyben elhalt részt, és köröskörül repedés 's ezen túl eleven piroság látszik a' bőrön, és az üszögös rész csak szálók által ragad még a' többivel össze: ilyenkor már többnyire a' küzdés és láz is csendesedik. Ha tehát valaki hamarítani akarja az elválást, az üszögös bőrt csipővassal (*volsella*), vagy horroggal (*hamulus*), felemelvén, azt ollóval elválaszthatja; csakhogy inkább hagyjon rajta apró üszög-részeket, mint sem ilyenkor az elevenet bántsa, 's az edényeket vérzésbe hozza; mert az illy bánásmód érzékeny fájdalmakat okoz, — 's az ilyenkor már kezdődő genyedés legjobban elkészíti a' válást.

4) Ilyenkor lesz helyén az osztató ír (*ungv. digest. s.*) magában vagy kánforral, a' mint eleven vagy lassú a' huszmölcsök' természetése: mellyek, ha a' természet' célja szerint eléggé nőttek, csak tiszta száraz tépéssel vagy olmos

szárító szerre, millyen az *ungv. album*, kiszáradnak *) és a' bőr beheged, a' fekete részek' elválása után 7 — 14 nap, a' beteg' kedvező vagy mostoha környülményeihez, nevezetesen a' gyógyítás' minemiségéhez képest, a' forradásos sebhely fenmaradván. Illyenkor már ritkán kell belsőkép más orvosság, mint egy kis gyomorerősítő, tápláló 's könnyű eledelekkel együtt. Némellyek javasolják még, talán nagyon is általánosan, a' gyógyuláskor a' beleket hashajtóval kitisztítani, és a' bőrt tiszta meleg, vagy szappanos, sőt bűdösköves fürdővel egyszer kétszer megmosni.

*) Én leginkább szoktam a' kiszáraitásra ezt használni:

Rp. Olei olivar. unc. duas.

Cerae albae liquefac. drachmas duas.

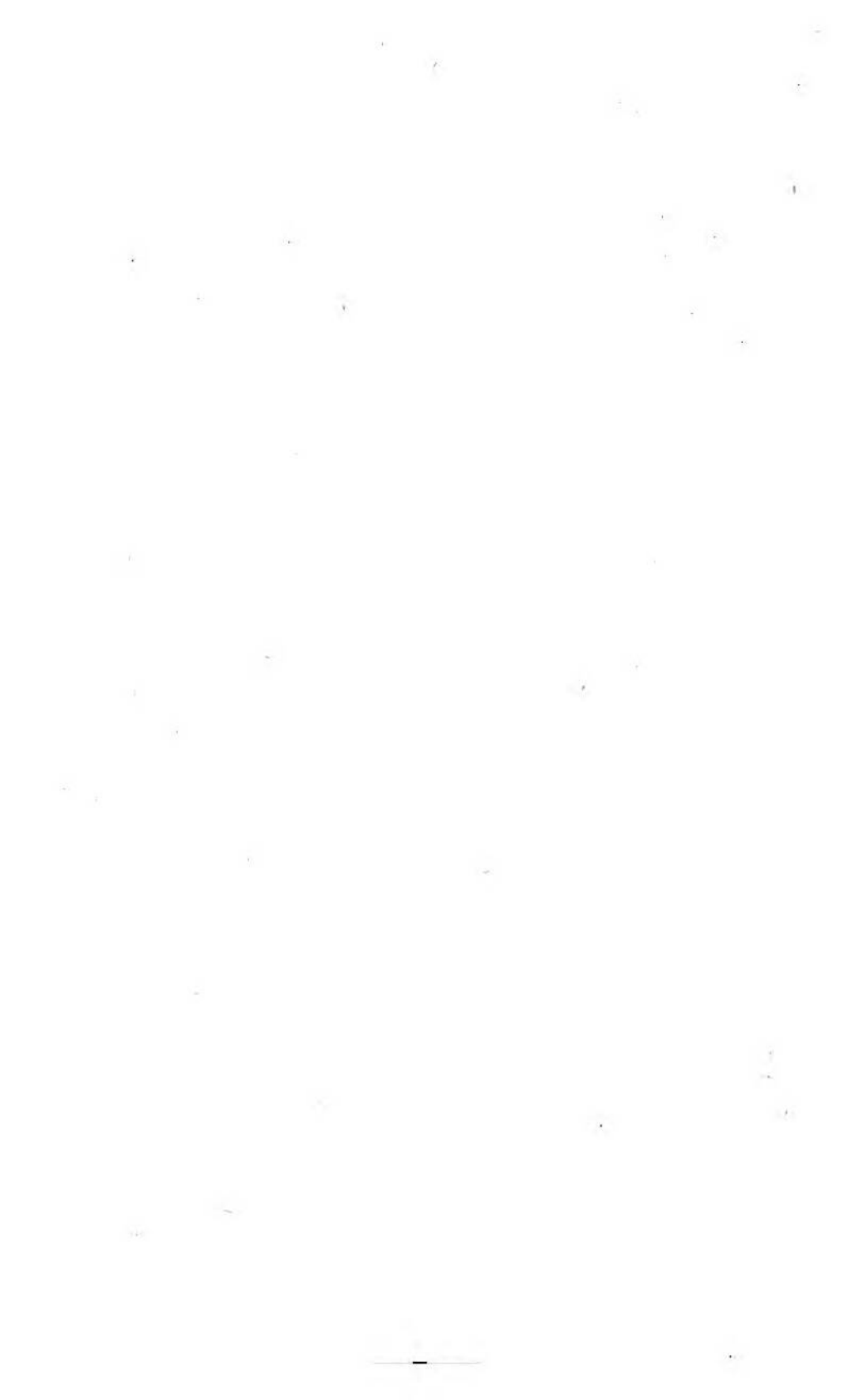
Camphorae scrup. unum — drach. unam, a' mint
a' fekély' színe nyálkásabb vagy elevenebb.

Florum zinci drach. semis — unam.

Liquef. M. D. ad fictile.

S. Reggel estve kötni vele a' fekélyt.

Österreichische Nationalbibliothek

600

